3

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1974

17343

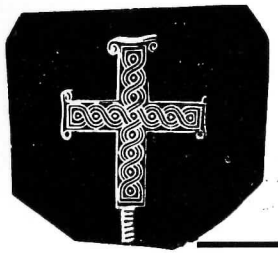

MARULIĆ
hrvatska književna revija
Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
Trg kralja Tomislava 21
Uređuju:
Radovan Grgec, Ante Jakšić i Stjepan Krčmar (glavni i odgovorni urednik)
Uredničko vijeće:
Enver Čolaković, Pere Dulčić, August Đarmati, Ivan Golub, Radovan Grgec, Ante Jakšić, Stjepan Krčmar, Liljana Matković, Kuzma Moskatelo, Luka Perinić, Svevlad Slamnig, Ante Šimunić i Dinko Tusun.
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)
Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon 440-697
Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.
Rukopise ne vraćamo.
Cijena pojedinom broju 10 d.
Godišnja pretplata 60 d uplaćuje se u korist tekućeg računa 30101-678-448
Godišnja pretplata za inozemstvo 8 US dolara uplaćuje se na devizni račun kod Kreditne banke, Zagreb
30101-620-16
3096-268
Grafički uslužni centar — Zagreb
Tiskara »Orbis« — Zagreb

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, Zagreb broj 992/1—1974. od 25. III 1974

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 3 ZAGREB, lipanj 1974. GOD. VII

M. V.

Eugen Kumičić - naš suvremenik

(Zabilješke uz 70-obljetnicu smrti)

Književna povijest svakog naroda jest neprekidno i ponovno potvrđivanje i otkrivanje nepoznatog i novog u poznatom i tradicionalnom. U ustaljenim i već nepobitnim činjenicama ona nalazi nova osvjetljenja, iz analitičkih uočenih pojedinosti u priznatim i znanim književnim djelima, književna povijest oblikuje nove sinteze i uopćava otkrivanje istine, a razvojni put teče i traje dok narod i književnost biološki i duhovno postoje i šalju svoje poruke među ljude-čitatelje i tumače samih književnih djela. Svaki stvaralac koji vrsnoćom svojih djela ostane na poprištu u trajnoj sadašnjici narodnosno-kulturne baštine mogući je stalni životvorni naš suvremenik, naš suputnik i sudionik svih razdoblja duhovnog življenja od trenutka nastanka njegovih djela do trajanja povijesna života, vječan i uvijek trajno prisutan u tkivu i bilu čovječanstva, i svoga naroda posebno.

Sudbina je književnog djela istaknutoga hrvatskog realističkog pisca XIX. vijeka Eugena Kumičića (Evgenija, Jenija Sisolskog) — 11. I 1850 — 13. V 1904. raznolika, dvostruka, naime pojednostavljeno rečeno. Možemo sa sigurnošću izjaviti da je i danas Eugen Kumičić, u svoje vrijeme sigurno najpopularniji i najviše čitani pisac svoje epohe, razdoblja realizma i još uvijek uz Augusta Šenou jedan od omiljenih klasika naše pripovjedačke proze XIX stoljeća u širokoj čitateljskoj publici, napose u redovima omladine i u našim pokrajinskim središtima. To dokazuju brojna izdanja romana »Urote« i »Za-

čuđenih svatova«, ali i drugih djela te popularni pučki izbori njegovih djela. (Onaj prijeratni Kuglijev i ovaj objavljen prije nekoliko godina u nakladi Matice Hrvatske u sedam knjiga u relativno visokom tiražu neposredni očiti je dokaz prethodnoj tvrdnji).

Nasuprot tomu Kumičićevo djelo je veoma loše prošlo u takozvanim elitnim slojevima našeg čitateljstva i u književnoj kritici posljednjih tridesetak godina. Poslije opsežne studije dr. Antuna Barca iz 1950. (a i ranije Barac je bio od rijetkih kritika i književnih historičara koji je o njemu pisao posebice upozoravam na izvrsni tekst »Ljestvice i vješala« (»O Kumičiću prigodom 40 godišnjice smrti«), objavljen esej u Vijencu, 1944. br. 5) tek su veoma rijetki studiozniji napisi o Kumičiću. Književni povjesnici pišu o Kumičiću ili veoma suzdržano (dr. Nikola Ivanišin) ili pak uglavnom negativno o njegovim povijesnim romanima (dr. M. Šicel) i tek je dr. Dubravko Jelčić u novije doba u svojem odlomku iz studije o E. Kumičiću »Kumičić kao pisac društvenih romana«, nastojao istaknuti cjelovitost Kumičićevih književnih vizija, bez obzira na tematski svijet i sredinu njegovih romana i pripovijesti.

Naime postoje dvije-tri stereotipne pojmovne rasudbe o Kumičićevu djelu koje se provlače desetljećima, a kojima je nehotice »kumovao« i Barac jednostranom apologijom njegova doživljaja mora, kao primorski zemljak njegov, a zapostavio donekle značaj njegovih povijesnih romana i društvenih tekstova iz građanskog života njegova doba. A ta misao glasi otprilike ovako: Kumičić je kao stvaralac najbolji umjetnik u svojim djelima nadahnutim zavičajnom istarskom motivikom, a druga: i u njima kao i općenito u Kumičićevu djelu nalaze kritičari samo prvotnu i jedinu temeljnu odrednicu njegovu: crno-bijelo slikanje likova i romantičarski način mišljenja i pisanja koji je slabiji i staromodniji i od Šenoina oblikovanja našeg proznog izraza. I konačno treća uobičajena izreka o Kumičiću-piscu, koja je dovela do nerazumijevanja i umanjivanja vrijednosti njegova djela, jest tvrdnja da je on prije svega politički tribun i rodoljubni pravaški prigodničar, a ne umjetnik.

Tako je Kumičić od svih hrvatskih realista u novijem dobu ostao nekako najslabiji pisac i svima su daleko više pronalažene vrline i dobre strane i ne samo Kovačiću, Đalskom i Novaku (koga bismo trebali svakako na svoj način također ponovno vrednovati i ocijeniti u cjelovitosti njegova opusa i ne naglašavati samo neka izdvojena djela kao »Posljednje Stipančiće« a druga zaboravljati (Tito Dorčić, Zaprjeke, Dva svijeta, neke novele) a pomalo na račun zapostavljenog i preziranog Kumičića isticati vrline pisaca, neosporno zanimljivih realista, ali ipak stvaralačke snage slabije od Kumičićeve, i bez one romansijerske sveobuhvatne vizije svijeta i društva svog vremena koju je posjedovao Kumičić a oni, naime ti manje značajni hrvatski realisti ne, bijahu tek crtičari i mikro-realisti svog uskog malog svijeta, a imena im su Jure Turić i Josip Draženović.

Kumičić nije izuzetni prvak među drugima slabijima, on se ne odvaja izrazito svojom vrijednošću, ali nije ni za »staro željezo« prošlovjekovne romantičarske retorike kao što htjedoše neki kritici. Istina je kao uvijek negdje u sredokraći između divinizacije i negacije, kao što je davno krajem prošlog stoljeća još u dobu njegova punog stvaralačkog zamaha napisao Jakša Čedomil: »Evgenij Kumičić je pisac koji imade dobrih svojstava, koga prijatelji na njegovu štetu preveć pohvališe, a protivnici na njegovu korist preveć pokudiše bez dokaza«.

Kumičić je svojim najboljim djelima i danas naš djelatni prisutni suvremenik, niti spomeničko božanstvo, a niti pisac u otpadnoj arhivi povijesti.

Uostalom dok se ne objave sveukupna kritička izdanja naših klasičnih pisaca doba realizma, cjelovita ocjena njihova stvaralaštva ne može biti pravedno izrečena ni napisana.

Kumičićevo djelo u potpunosti nije još ni bibliografski verificirano, a kamoli kritički priređeno; nedostaju prije svega njegovi književno-kritički i urednički poslovi i napisi (u »Hrvatskoj vili« naprimjer) i prijevodi kao i politički tekstovi bez kojih se ne može zamisliti opus jednog našeg pisca XIX vijeka, kada je riječ pisaca, publicistička i politička nadomještavala često i prethodila ne samo u isključivo književnom smislu nego i u političkoj djelatnosti riječi samih političara osim časnih izuzetaka. Starčevića, Kvaternika, Milana Makanca i nekolicine drugih. Jer kao što sažeto ističe Milan Marjanović u svom sintetskom članku »Hrvatska književnost, njezin put i njezino obilježje« (Bosanska vila, 1912): »U formiranju hrvatske književnosti XIX stoljeća imali su veću riječ i veći uticaj pitanja nacionalna, društvena i ideološka nego čisto književna pitanja«. I nastavivši dalje istu misao: »Literatura je u tim vremenima (osamdesete i devedesete godine, M. V.) vršila jedan posao koji inače vrši društvena kritika i sociologija«.

Kumičićevo književno djelo nastalo baš u tom periodu, od 1879. do 1902, dakle u razmaku od svega dvadeset i tri godine prirodno je organski svojim unutrašnjim smislom i vanjskom pojavnošću uklopljeno u društvovni okoliš spomenutih oznaka hrvatske književnosti i ono svojim zasadama, htijenjima i ostvarenjima potvrđuje uvjerljivo istaknute opće osobine hrvatskog realizma kao kritičko-političke emanacije ideologije pravaštva. Često su se odvajale neke Kumičićeve značajke i njegovi tematski svjetovi u izolirane, odvojene mikro-monade koje su samosvojne i samostalne cjeline, pa se tako isticalo da je njegov naturalizam i orijentacija na francusku književnost samo neznatna epizoda njegova djela, ponekad se umanjivala njegova vrijednost jer je on bio samo glasnogovornik pravaškog političkog pokreta, koji je samo u historicističkoj slavljeničkoj državotvornoj projekciji u prošlost nalazio svoj predmet i svrhu, tobože zaboravljajući realnu pragmatiku svakodnevnog života. Također uvijek su se stvarale opreke i suprotnosti između Kumičićeva doživljaja rodnog Berseča, Istre i tih iskrenih prirodno doživljenih istarskih romana s nacionalno-romantičnim prizvukom borbe za održavanje našeg čovjeka, i s druge strane nekih kniških, pretjerano naturalističkih romansijerskih slabijih zahvata u tkivo građanskog društva u tim zagrebačko-bečkim romanima. Tih i sličnih mišljenja bilo je isuviše, nitko nije razradio integralnu vertikalnu podlogu jedinstvene osovine Kumičićevske slike svijeta, srži Kumičićeva stvaralaštva osim Barca, koji je prvi isticao da »potječući iz istih doživljajnih izvora, sva Kumičićeva djela zadržavaju unutrašnje stvaralačko jedinstvo. Njegovi naturalistički zagrebački romani iznikli su iz istih opažanja iz kojih istarski i povijesni romani« (Ljestvice i vješala, Vijenac, 1944, br. 5, str. 33), a u najnovije vrijeme D. Jelčić se također govorljivo borio za ukinuće kumi-

čićevskih tobožnjih neskladnosti. On je obznanio Kumičićevsko jedinstvo doživljaja, vizije i realizacije u čitavu djelu, jedinstva književnosti i politike ovom zaista jezgrovitom, ali pregnantnom formulacijom: »Pravaštvo je jedina konstanta Kumičićeva, ono je ishodišna značajka njegova ne samo političkog nego i književnog rada. Nije Kumičić bio u literaturi potpuni naturalist, a samo tu i tamo pravaš, nego upravo obratno: potpuni pravaš, a samo tu i tamo naturalist, prihvaćajući od te metode samo bespoštednu kritičnost i primjenjujući je samo na one na koje se s pravom obarao njegov pravaški gnjev«. Ovu jednu od provodnih misli Jelčićevog rada morali bismo uzimati ubuduće kao putokazni usmjeritelj i u daljnjim analitičkim prosudbama Kumičićevih djela. Ako prihvatimo tu izvornu izazovnu postavku kao istinu već smo makar ponavljanjem tog gledišta izrekli bitnu novu »heretičku« tvrdnju i pobili uspješno onu već banalnu trovrsnu u literaturi o Kumičiću poznatost o tri posebne sfere i vrste Kumičićevskih tekstova: romana o Istri, Zagrebu i povijesnim temama.

Druga bitna općenita premisa svakog dosadašnjeg pristupa književnom djelu Eugena Kumičića jest »barčevsko« pretjerano naglašavanje da je prava i jedina Kumičićeva književna ljepota u stilu izražena u opisima mora u kojima progovara njegova priprosta seljačka iskrenost i ljubav za svoj zavičaj, kazujući time indirektno nesvjesno jednu zabludu da su jedine estetski vrijedne stranice njegova djela zapravo u po mom mišljenju slabijim u cjelini Kumičićeva opusa najmanje realističkim, romantičarskim »povijestima« iz Istre (Sirota, Jelkin bosiljak, Primorci). Nitko ne poriče stilske blistave podrobnosti i poetiziranu dražest brojnih krasnih odlomaka iz Kumičićevih istarskih tekstova, ali uporno naglašavanje samo njihove vrijednosti neizbježno umanjuje i odriče književno-povijesnu, ali i estetsku umjetničku uspjelost djelima iz gradskog življenja koja su u cjelini snažnija ostvarenja i u čijim se odlomcima i poglavljima i danas nalaze upečatljivije i modernije stranice Kumičićeva prikaza života, naravno uz »Začuđene svatove« i »Teodoru« iz istarsko-riječkog tematskog svijeta. U njima se nalazi ona smisaona estetična razina koja najbolje može predstavljati Kumičića kao pisca-začetnika naturalističkog smjera u hrvatskoj književnosti, jednog od temeljnih analitika hrvatskog građanstva i ideologa pravaštva u isti čas. Roman »Gospođa Sabina«, izuzetna pripovijest »Saveznice«, odlomci romana »Otrovana srca« i »Pobijeljeni grobovi«, drama »Poslovi« prije svega. Kumičić nije kao što Barac misli ostao mentalitetom istarski seljak, on je samo volio svoj zavičaj žarom intelektualca, koji je ostao vjeran njemu emocionalno, ali on intelektualno nije »pejzan«, niti neki sirovi seoski regionalist, on je bio intelektualac, profesor povijesti, politički tribun i znalac jezika i stranih književnosti, potpuni pravaški stameni intelekt.

I Barac u dijelu svoje studije iz 1950. to indirektno priznaje. Citiram: »Kumičić je u analizi građanstva i plemstva pristupio s najviše sustavnosti i upornosti. Dok Đalski, Kozarac i Kovačić i Novak prikazuju hrvatsko građanstvo i malograđanstvo više usput, Kumičić je najveći dio svojih djela napisao upravo u vezi s previranjem u toj klasi. Usto je u svoje spise unio veliku dozu ogorčenja, podvlačeći opažene crte i naglašujući moralnu stranu svojih ličnosti toliko da su se svi njegovi romani od »Olge i Line« do »Pobijeljenih

grobova« morali u tadašnjoj hrvatskoj književnosti da osjete kao nešto novo, resko i snažno« (A. Barac: Evgenij Kumičić, Djela I, 1950, str. 11).

Uistinu on je u prikazu likova iz građanske klase svoga hrvatskog naroda ogorčeni pravaški optužitelj licemjerja i nemorala društva, negoli u shematskoj konfrontaciji idiličnih domaćih poštenih istarskih seljaka ribara nasuprot opakim zločinačkim pohotnim tuđincima Talijanima, Nijemcima i Mađarima, prema tomu i naturalističko-realistička izvornost pisca zapaženija je tamo nego u idealiziranom sentimentalizmu svojih zavičajnih proza koje su ponegdje isuviše romantičarski nastrojene i prikazivane. (Naravno i u nekim manje značajnim romanima iz građanskog života ima shematskih tipova zloslutnih pokvarenjaka tuđinaca i idealnih »našijenaca« naprimjer u »Olgi i Lini« i u »Otrovanim srcima«.) Kada bi Kumičić ostao kao pisac samo kako neki barčevski sljedbenici misle u svom egzaltiranom narodnjaštvu i kultu domaćeg zavičaja priproste jednostavnosti istarskog čovjeka i žena-karijatida poštenja i nevinosti slikovitih krajolika, on bi bio sveden i osiromašen na simpatičnog šenoinskog nasljedovatelja romantičarske tipologije, a ne na ono što istinski jest, nesmiljeni pravaški buntovnik i kritičar društva, kao i Kovačić, Harambašić i Kranjčević, realist-kroničar hrvatskog političkog stranačkog života i evokator prošlih povijesnih zbivanja u kojima postoje i trajne aktualne aluzije na njegovu tadašnju hrvatsku situaciju.

U nepotrebnoj i školnički nametnutoj pedagoškoj kontroverzi između ushićenja za ono dubinsko narodno što ga veže s »našom zemljom«, a protiv njegova pomodno kozmopolitskog povođenja za stranim »naturalizmom«, mi se jasno odlučujemo za razbijanje te ishitrene antinomije, za jedinstvo Kumičićeve pravaške realističke vizije s primjesama naturalističkih i romantičarskih tipologijskih crta, koje se ne mogu izbjeći ali ne pretjerano naglašivati. Tako se odlučujemo u izboru po vrijednosti i svomu ukusu, ne za Kumičića »Jelkinog bosiljka« već onog iz »Gospođe Sabine«, ne za sentimentalnu sućut »Sirote« već za pokušaj opisa anarhističkih kružoka »Neobičnih ljudi Pariza«, i dalje za »Urotu«, za »Saveznice«, za »Pobijeljene grobove« i naravno za istinski divnu realističku ispovijest »Pod puškom« dakle za realističko-naturalistički vidokrug Kumičićev, pravaški naravno, a ne za romantičnu čuvstvenost idilične utjehe sjećanja na zavičaj, za satiru, a ne za elegiju, za skalpel naturaliste, a ne za zanose postromantičara.

Roman »Gospođa Sabina« nekim izuzetnim estetski izvornim odlomcima (na primjer suverenim opisivanjem lika hrvatskog Oblomova, bezvoljnog Lozara, zatim tartuffski licemjernog Solarića, pa karijeristički snobovski usmjerenog Vojnića, s posebnim naglaskom na njegovu morbidnom halucinantnom snu koji u svojim naturalističkim simbolnim anticipacijama nagoviješta stvarni pravi hrvatski naturalizam »Zlatnog mladića« A. Cesarca i Krležine proze iz građanskog Zagreba njegove epohe) književna je tvorevina stvaralački u najboljim dijelovima kumičićevski izvorno najrelevantnija koja nadilazi ograničenosti svog doba a i prosjek mogućnosti svog pisca. Pa kao i cjelokupno djelo Kumičićevo donosi i ostavlja nam u amanet moralističko šibanje oportunizma i hipokrizije građanskog svijeta, ali osim toga i neke pojave ljudskosti i neljudskosti koje djeluju kao u bezvremenskoj dimenziji vječnosti, naime neke opće ljudske slabosti i vrline koje su prisutne i danas u

našim drugojačijim društveno-civilizacijskim i ideologijsko-etičkim vremenima, u različitim preobrazbama i modifikacijama. One i danas bivaju trajne temeljnice i neposredno iskrsavaju kao što su prisutne i u Kumičićevskoj epohi, kad ih Kumičić promatra kao anatom svoje pravaške bojovnosti u stilu Starčevićevih »Pisama mađarolacah« i Kovačićevih i Kranjčevićevih te Harambašićevih gnjevnih invektiva i satira, samo naravno na svoj romansijerski fabulativni tip ispoljavanja istog pravaškog mentaliteta, a to su licemjerje, lihva, taština, pohlepa za novcem, karijerizam, pretvaranja i druge neosporne vječne ljudske slabosti kao što bi Krleža rekao o vječnoj ljudskoj gluposti, kao svemirskoj činjenici.

Pripovijest »Saveznice«, memoarsko putopisna proza »Pod puškom«, dijelovi romana »Gospođa Sabina« i »Pobijeljeni grobovi« jesu ona djela s kojima će Kumičić pravaš ostati kao izvorni umjetnik na razmeđi realizma i naturalizma, zauvijek u užem estetičkom brevijaru hrvatske književnosti kao naš dragi suvremenik. Ali svestrana panoramična fresko-slika hrvatskog društva druge polovice stoljeća ostalih njegovih djela koje treba sve pažljivo i pomno nanovo proučavati, pročitati i ocijeniti i napose povijesne romane, možda više »Kraljicu Lepu« nego li poznatiju »Urotu«, pa i odabrane odlomke iz istarskih proza (posebice razmisliti da li njegove drame imaju osim književne i neke scenske vrijednosti), svi će oni biti dolični spomenik razvojnog tijeka hrvatskog pripovijedalačkog umijeća između šenoinske tradicije i novih putokaza modernije proze i strujanja krajem stoljeća. Konačno svaka njegova napisana i izgovorena riječ pisca, političara, kritičara, prevodioca, dramatičara, govornika, novinara i polemičara u nerazdruživom jedinstvu s njegovim časnim i slobodoumnim stavom u vlastitoj privatnoj životopisnoj biografiji, ostat će plemeniti čisti pravaški »zvjezdani trenutak« hrvatskog rodoljuba, posvećenog svojim idealima, on će uistinu ostati u srcu hrvatskog naroda kao što je slikovito i djelotvorno bila njegova »Urota«, i o njoj to je i rečeno već 1907. nekoliko godina iza njenog objavljivanja, a što je na svoj smireni i književno-povijesni odmjereni način ponovio i najbolji poznavalac još i sada Kumičićevog djela dr. Antun Barac u svojoj studiji iz 1950.

Radovan GRGEC

K vrhu

Da, minule su godine
u lutanju i čekanju
što idem zemljom zapanjen
i uklet jednim pogledom.
Od čežnje i od pjene sna
lik jedan tkam i spremam stan
u ludom srcu ranjenom.
I čekam sreću suđenu
i gore među zvijezdama
i dolje među ljudima
drhteći tajnim slutnjama
dok slušam pjesmu čarobnu
što zvoni mi u grudima.

Dok kobni korak odzvanja
u gluhom miru svjetova
zavapih shrvan, umoran:

O, skršit, skršit usud, zlo
u misli već, u snu,
pa stat na čvrsto ono tlo
što snagu dade Anteju!
Na gorku ranu melem ljut,
nek tugu satre snažan grč,
pa kad iskapim ovaj vrč,
na dalek krećem put.
Ta još se uvijek ćutim mlad
jer podbada me prkos svet,
a nepoznati novi svijet
zaboravljenu budi glad.

Kako je mučno padati,
dizat se i penjati,
posrćuć glavinjati,
sjajnom se vrhu nadati.

Pregrizi čemer, vojniče,
što guši te u lutanju,
pa makar srce grcalo;
i skrati misli putanju
na jednu golu zapovijed
što vodi k vrhu najbrže,
pa makar srce jecalo.

Na sjajnome vrhuncu
ja žedan ću i umoran
srknut snagu čistog zraka
i pjevat pjesmu suncu
na kojem tlapnje hlape
i plinu sjene mraka.

Oko srne

Negdje ispod srca
žuč crna čeka da provali,
baština tužna djedova palih;
i kad je vinom zaborava zalih,
utroba cijela poče da grca.

I silom htjedoh skršiti nemoć
tražeći spas u igri minuta
vjerujuć čvrsto da neka svemoć
bdije da ne skrenem s puta
dok sebeznalo srce jalovo trne.

Dok sebeznalo srce jalovo trne,
u nečijoj boli,
ja utjehu tražim i svjetlo.
I kad suzu toplu prolih,
nesta zbilje crne.

Dok sebeznalo srce jalovo trne,
na obali mojoj, tamo daleko,
čeka me neko
s očima srne.

Tražeći lijeka okrutnoj tuzi
u njenu bolu i njenoj suzi,
tražeći svjetlo u oku srne,
nosim joj sebe
i svoju samoću
da skršim zloću,
da jalovo srce više ne trne.

Tomislav ANTUNOVIĆ

Susret u tuđini

Bio je jesenski dan. Tmurniji od inače svakodnevne tmurne belgijske jeseni koja za nas tuđince biva još tmurnija. Duša je tad zgrčena kao nakon pokopa najmilijeg, i suze same od sebe naviru. Nadiru kojekakve misli, crne do najcrnjih. Bol se diše, bol se jede, s boli se živi.

U žitnom kombinatu koji se izdužio svojom građevinom sa sedam katova nad mutno-blatnjavim kanalom, tijesnim za onoliki promet šlepova, malne na kilometar razdaljenosti, u kojem sam se odnedavna uposlio, upravo pušeći cigaretu u doba odmora, onako osamljen i zamišljen, zapazio sam da mi prilazi baš onaj radnik kojega sam uočio i čiju sam pojavu upamtio od prvog časa dolaska na posao.

Nije bio visok, ali se tako doimao zbog tankovitosti; zapravo je bio mršav i posve uskih ramena. Izgledao je stariji nego što su to dokazivale njegove kretnje, njegov korak, njegov duh. Crnoput, odavao je izgled posve garavog čovjeka uz blijede, rekao bih, osliznute Belgijance. Dugi, ne baš uredni brci, debele usne i koščat nos podsjećali su me na našega gorštaka. Po odjeći koju je rabio pri poslu, proniknuo sam da bi mogao biti iz Jugoslavije. Zapravo, na to su me navele njegove hlače po kroju srbijanskih čakšira.

Raspršivši mi odjednom misli na rodni dom, koji sam još svjež držao na dlanu, motrio sam ga kako mi prilazi bojažljivim, nesigurnim korakom. Bio je neodlučan pa mu je i korak u toj dvojbi bivao umorniji i tromiji. Doimao me se izmožden, iscrpljen, ispijen kao stara slika nagrizena moljcima pod naslagom prašine nejasnoga sutra. Još k tomu utopljen u ovu tmurnu sredinu sivila i dvorišnog blata. Dva-tri koraka ispred mene kao da ga je neodlučnost potpuno ukipila. Motrio sam ga ispod oka; obuzet nestrpljivošću, uperio sam na nj oštar pogled kao da sam ga htio oboriti i tako onemogućiti njegov naum. Bol koja mu se izlijevala iz ugaslih očiju jedino je bila živa. Takav mi se činio u onaj čas. I odjednom, kao da ga je baš taj moj pogled odvažio, koraknuo je kratkim korakom i ukopao vrh kratke čizme u blato iz kojeg kao da je htio izvući snagu i smjelost pristupa. Jedva je smogao da pogladi i pritisne zafrkani brk, toliko mu je ruka onog časa zadrhtala. Kad mi je pristupio, oborio je pogled i upitao glasom pastira s naših planina:

— Vous êtes Yougoslave?

I ne sačekavši moj odgovor, brzo je nadodao:

— I ja sam

Naviknuvši na ovakve susrete, uglavnom neugodne, pa i veoma neugodne, baš s našim ljudima, odgovorio sam kratko, možda i drsko:

— A . . . a . . . a — i ostavio ga izbjegavši svaki razgovor. Pritiskivala me misao koja je u meni izazivala jal, kako se moglo tako brzo pročuti među

radnicima da sam iz Jugoslavije. To više što sam bio odlučan kriti narodnost kao zmija noge, spreman da na uobičajena pitanja radnika otkuda sam, odgovorim da sam iz Alžira, iz Španjolske, iz Italije, kako kojem, da bih među njima stvorio zamršenu zabunu kojom bi bila zamagljena moja prava narodnost.

Nekoliko Flamanaca koji su nas motrili, a znajući već da smo obojica iz Jugoslavije, ja novajlija u toj šarenoj sredini žitnog giganta, sasvim prirodno očekivali su jedan veoma srdačan susret zemljaka zatečenih u tuđini, koja brzo i čvrsto zbližuje svoga k svome. Ali eto, na žalost, bilo je tako, jedino za nas iz Jugoslavije svaki susret sa zemljakom, sunarodnjakom, mogao je biti neugodan, pa i koban. Tu poraznu istinu nastojao sam objasniti onim Flamancima koji su se snebivali, jer su viđali Talijane i Španjolce kako se vazda jate i prate, ali im to nikako nisam uspio utuviti u tvrdu flamansku glavu. Poslavši ih k vragu. ostavio sam ih da i dalje razglabaju kako žele o mojem postupku i mom držanju. Ali nakon toga u meni je cvijet mira počeo venuti. Koliko god sam nastojao da ga zalijevam samouvjerenjem o svom postupku, mir je venuo, a nemir cvao. Zaista, ćutio sam se nelagodno.

Moj Zemljak, uvidio sam to sutradan, taj moj postupak nije shvatio tragično, ali ipak pao mu je teško, pa i preteško na srce. I kao da je svu noć probdio razmišljajući da li da mi još jednom priđe ili ne, i kako. Poranivši, čekao je pred ulaznim vratima mlina. Nastojao je da bude što manje zapažen od ostalih radnika i trudio se da držanjem ne pobudi sumnju da iščekuje baš mene. A kada me ugledao, požurio je dugim korakom i na samom ulazu mi presjekao put. Nimalo odvažno, nimalo muški, rekao bih prije kao sramežljiva žena, ali ipak tako da mu nisam mogao izbjeći, a možda i nisam želio. Uistinu nisam želio, dapače.

— Gospodin inžinjir je ljutit na mene? — reče mi namjesto bilo kakvog pozdrava uperivši pogled kojim kao da me htio prostrijeliti.

— Ne! Ni najmanje! — odgovorio sam što sam mogao blaže i milostivije. Uz to sam se isto tako blago osmjehnuo kako bih ga uvjerio da moj jučerašnji postupak nije amen i da sam sklon razgovoru.

— Mislio sam kako ste me ono jučer izbjegli... — odvrati bolno i ponizno dok mu je izraz zadovoljstva obasjao ispaćeno lice.

Odgovorio sam mu osmijehom držeći korak s njegovim da ga još jednom ne uvrijedim ako bih slučajno požurio ili zaostao. Bio je osokoljen. Iz očiju, iz govora, iz svake kretnje zračila je radost dana, kao kada sreću čovjek sretne na prvom koraku jutra.

— Znate — nastavio je — bi mi teško poradi ovih bljutavih Flamanaca. Vi niste zapazili kako su me ismjehivali. Pokvareni su. Ne trpe me. Ponižavaju me, progone, sprdaju se sa mnom. Kao psa me gone ako se slučajno priključim društvu Flamanaca, Španjolaca ili Talijana. Tu sam osamljen. Odsječena grana. Jedini sam iz Jugoslavije. I kada sam čuo da ste i vi iz Jugoslavije, auh, moje radosti, nitko sretniji od mene. Uzdahnuo sam: hvala Bogu! Više nisam jedini, a to ovdje, u ovoj tuđini . . . auh! više nego kad mi se rodio sin. Tu radost, čim sam došao kući, podijelio sam sa ženom, koja mi je u isti čas rekla da te pozovem u naš dom. Rekoh, ele materi, neću više biti opušak. A k tome moj zemljak je inžinjir, a to nešto znači. I

zašto ne bih bio ponosan. I računam, onda će i oni sa mnom malo drukčije, a ne da me ponizuju i da budem za izrugivanje. Zaista mi je tu život zagorčen, a živjeti moram. Jer znate . . .

Tko je mogao zaustaviti tu bujicu riječi mog zemljaka?! Bio sam uvjeren da je prepun jada, i da bi htio odjednom sve izbaciti iz sebe što ga već godinama tišti. Nije mi trebalo mnogo, brzo sam shvatio njegov zaista jadni položaj, uvidio kolika je bol i patnja našeg čovjeka kada se otrgne od mjesta gdje je nikao i sazreo. Uvidio sam da on više nije on. Ne, moj zemljak nije bio on, bio je običan rob koji ne samo da nije znao ni za što drugo osim za utvrđeni posao da bi živio, već kao da je izgubio čuvstvo, kao da je otupjelo u njemu sve ono što čovjeka dijeli od životinje. U takvom položaju nisam smogao nikakav odgovor. Rekao sam mu jedino: — Zemljače, skoro će sirena, a za vrijeme odmora nastavit ćemo razgovor. — Bio je odjednom nabit srećom, pun razdraganosti koja se zrcalila u mutnim očima. I onda mi je pružio ruku, prihvatio moju i smiješno dugo je držao, vitlajući pogledom uokolo. Shvatio sam ga. Htio je, i to mu je bila jedina želja, da ga ostali radnici vide sa mnom. I tada mi se sažalio, ali sam ga i zavolio. Kad smo se rastali, koracao je tako lagano kao da leti; tražio je pogledom lijevo-desno sve one koji mu zagorčavahu život, da prozre kako ga sad gledaju, smatrajući da je od danas sasvim drugi čovjek, u najmanju ruku ravnopravan svima ostalima.

Za sve vrijeme posla pred očima mi je bio moj zemljak koji se njihao u mojim mislima i mojim čuvstvima. Bio sam uvjeren da ću tek otkriti ploču pod kojom je skrito mnogo toga. Otkada je tu, kako je došao, odakle je, kako mu je ime... ta su mi se pitanja toliko vrzla glavom i sukobljavala se s drugim mislima da sam iskoristio čas i pohitao mu da barem to odmah saznam. Koliko god sam ga iznenadio, još više je u njemu izbila radost što sam mu prišao. Nisam dozvolio da prvi progovori, vjerovao sam da bi skrenuo na razgovor za koji nemamo vremena, pa sam ga upitao:

— Zemljače, kako si ti došao amo?

— Ele, to je duga, duga i bolna priča — odgovori mi ne baš glasno, da sam ga jedva čuo u buci elevatora.

— A otkuda si?

— Od nedaleko Prištine. Dvadeset kilometara. Znaš, ja sam Albanac, i to je ono radi čega sam ovdje.

— Priznajem da me iznenadio, jer sam bio već sebe uvjerio da je ili Srbijanac ili Makedonac. Ali ono zbog čega mi je zastalo slijedeće pitanje i misli mi se zarojile jest njegova hladna i gorčinom začinjena izjava: ...ja sam Albanac, i to je ono radi čega sam ovdje... I onda, kao da sam se probudio od sna, upitam ga:

— A kako ti je ime?

— Bajrami... Bajrami.

Za sve vrijeme toga kratkog razgovora Bajrami je radio svoj posao koji ni za čas ne može prekinuti. Brašno stalno nadolazi, a njegov je posao da podmetne vreću pod elevator, napuni, zaveže i odveze; i dok se vrati, već je druga vreća puna. U obavljanju toga posla nije imao ni jedne slobodne minute. I taj dosadan, ubitačan i jednoličan posao morao je obavljati bez predaha, ni

da se pogledom osvrne, čak ni mislima da zabrazdi, punih osam sati, iz dana u dan, u smjenama. Nešto poslije, dok sam nadzirao rad elevatora, zapazio sam kako je već po treći put pokušavao počeškati se po stražnjici, ali nije uspijevao. Svaki pokret više od predviđenoga može izazvati zastoj i poremećaj u proizvodnji. Dovoljan je neodmjeren korak, suvišan pokret i eto jada. A onda? Zna se, odlazak. Kamo i kuda?

Zaista ne bih mogao tvrditi koji je od nas dvojice željnije očekivao odmor. Ja sam svakog časa pogledao na uru, ali to vrijeme kao da se odubljilo unedogled, kao da je stalo.

Tek što je sirena označila odmor, pohitao sam k Bajramiju, a on k meni, i jedan i drugi s nakanom da ne izgubimo ni sekunde od odmora.

Nismo marili gdje ćemo. Sjeli smo svaki na svoj sanduk u predvorju, a treći stavili između kao stol na koji smo iznijeli hranu. On albanske specijalitete, a ja sir, maslac i mlijeko. Poslije sam doznao da mu je te albanske specijalitete žena posebno pripremila u nakani da mene počasti. Zato me uporno nudio, pa iako mi nije bilo pri slasti, uzeo sam samo da ga ne uvrijedim.

— Čuvaj se dobro u ovoj tvornici! — reče mi Bajrami otvorivši tako naš razgovor, i onda nastavio: — Tu strance ne gledaju blagim okom. Ja sam tu već deset godina, ali što da radi jedan »refužejac« koji nema izbora. Tu sam da trpim, da trpim uvrede i kojekakva poniženja, pa i podvale. Ih, što sam sve doživio i pretrpio?! Čuvaj se, čuvaj se zemljače, tako ti Boga! Kuda god krenem, svugdje sam stranac. Refužejac. Dakle bez domovine. Je li to možeš uopće pojmiti što znači biti bez domovine? Čuvaj se ovih, ne znam kako da ih nazovem, pokvarenih nakaza.

— Hvala ti, Bajrami! — rekao sam mu kratko u pritajenoj želji da mu ne zaustavim bujicu riječi. A on je baš tada umuknuo tupo zureći u trudnu ruku položenu na koljenu. Ćutio sam da je daleko zabrazdio, da je zahvaćen olujom teških spoznaja, da ga misli vraćene u prošlost duboko potresaju. I nisam se prevario. Najprije je uzdahnuo, a onda zatresao nogom i upitao:

— Koliko nam je preostalo vremena?

— Zar je tako duga priča? — upitao sam s osmijehom.

— Pa i jest. Duga je dvadeset godina, Zemljače! — odgovori s izrazom gorčine i bola. Pripalivši cigaretu, započe jezgrovito iznositi tijek svih zbivanja koja su ga prije dvadeset godina nagnala i dovela u tuđinu te je tako izgubio svoju domovinu.

Ta njegova ispovijed toliko me je uzbudila da još i dan-danas pomislim na Bajramija, da još i dan-danas, nakon deset godina, osjetim bol nad njegovom sudbinom i bivam tužan. Završivši tim svojim jadanjem, iznijevši mi kao na dlanu svoj teški udes, dok su mu još oči bile zamagljene suzama i usne se grčile, zamoli me za besu, da nikomu o tome neću govoriti kao da mi i nije ispričao, pa čak ni svojima kada se vratim u domovinu. Besu sam prihvatio, zadao sam riječ i pri tome ostajem. Mogu samo potvrditi da je Bajrami nesretan čovjek, da se je sudbina s njim teško, teško poigrala i da bih bio mnogo sretniji da Bajramija uopće nisam sreo, odnosno da mi nije ništa rekao i govorio o toj svojoj nesreći.

Na završetku sam još saznao da je prije deset godina u Belgiju stigao sa ženom i s tri sina: najstariji je tada bio navršio dvadesetu, drugi osamnaestu, a najmlađi je bio u petnaestoj godini. Uspio je kupiti kućicu, i živi, ali... I onda je uskliknuo:

— Zemljače, sada mi reci tko sam ja? Ne zaboravi, kamen samo u svojem kraju teži.

To je bio vrutak uskipjele krvi, vrutak bola prignječenog srca. Suze su mu zadržavale i prekidale škrte riječi kojima je prikovao moj odgovor, namjesto koga sam mu ponudio »Croatiu« iz zadnje od kutija što sam ih bio ponio iz domovine. I kao da ga je ta cigareta razvedrila. Poslije sam zaključio otkud odjednom ta njegova vedrina: moj jadni Bajrami u toj cigareti ugledao je dio svoje domovine. Zato ju je dugo okretao, opipavao, a onda obliznuo u dvojbi da li da je pripali ili ne, rekavši:

— Naša je, Bog je blagoslovio!

Zvuk sirene obojicu nas je prenuo, i bez riječi krenusmo na posao, koji bih najradije bio napustio. Svladala me mrzovolja, gorčina, bijes zbog Bajramijeve ispovijesti, da bih bio onog časa sav svijet zbio u top, pa neka đavo sve odnese, pogotovo što sam u njegovoj teškoj sudbini našao i dio svoje, isto tako nesretne sudbine.

Po završetku dnevnog rada odlučio sam sačekati Bajramija i povesti ga svojim autom do kuće. Brzo sam se umio, presvukao, izišao autom pred glavni ulaz i čekao. I zadnji radnici su izišli, ali Bajramija nije bilo, što mi je izazvalo sumnju, a ujedno i pitanje kako da nismo zapazili jedan drugoga. Ne vjerujući u tu mogućnost, vratio sam se natrag i zatekao Bajramija s metalom u ruci. Naime, dužnost mu je bila nakon završenog posla pomesti brašnenu prašinu koja se slegla po zidovima, podu i strojevima u toj prostoriji. Taj posao inače mora izvršiti svaki iz svoje smjene. Međutim, već godinama taj posao Bajrami obavlja za sve smjene, jer prethodne smjene taj posao ne obave i sve se natovari na Bajramija. Jednom se bio naljutio kada je zatekao nepometenu prostoriju i čvrsto odlučio da je ni on neće pomesti. Tako je i učinio. Ali sutradan kada je došao na posao, direktor ga je pozvao na odgovornost, novčano kaznio i zaprijetio mu otkazom ako se to još jednom ponovi. Nikakva opravdanja nije mu uzeo u obzir. Nije ga uopće htio saslušati. A kada je drugog dana preuzimao posao i vidio da prostorija nije pometena, prijavio je poslovođi. Malo zatim pozvao ga je direktor i zaprijetio mu otkazom ako i dalje bude »vršio podvale i izazivao svađe za vrijeme posla«. Od tada mete za sve tri smjene, pokorno, iako u početku žučljivo, a sada već kao i magarac naviknut na batine. Sudbina čovjeka bez domovine, sudbina refužejca.

Čuvši to od Bajramija, uznemirio sam se. Silno sam se uznemirio da sam ga skoro povukao da ostavi nepometeno, a da ću se ja sutra za to postarati. Ali Bajrami me molio da se urazumim i da će on ipak završiti metenjem.

— Navikao sam ja na to, Zemljače! I otupio. Pusti! Pusti! — govorio mi je skoro plačljivim glasom, što je u meni još više stvaralo i bol, i jad i bijes.

— Ipak ću te počekati — rekao sam mu i ostavio ga da posao završi.

— Nemoj čekati, Zemljače! Idi ti! — doviknuo je za mnom. Ja se nisam ni osvrnuo, odlučan da ga ipak čekam. Bio sam nabijen bijesom.

Kad me zatekao pred izlaznim vratima, reče mi blago da blaže nije mogao:

— Eh, Zemljače, i nisi trebao. Bit će vremena.

Vozio sam sporo. Kiša je neprestano sipila, rana tama je gušila taj ludi tmurni belgijski dan rane jeseni. Grad u metežu auta, pješaka, u ludom svjetlu reklama, osvijetljenih veledućana i bogatih izloga, a u tom ugođaju nas dvojica tuđinca, od kojih je jedan refužejac. Bespravan. Iako ne postoji trgovina robljem, Bajrami je bio uistinu jeftino kupljen rob. Rob i tijelom i duhom. Predmet.

Bio sam pritisnut tim mislima pa je u meni svaki razgovor zamro. A Bajrami kao da je to ćutio, nije se usudio započinjati razgovor, pa makar i beznačajan. Dok sam čekao na raskršću na zeleno svjetlo semafora, upitao sam Bajramija:

— Gdje su ti sinovi, gdje rade?

Nije mi odmah odgovorio kako sam se nadao i kako sam očekivao, vjerujući da ga svojom šutnjom dovodim do ponora mrzovoljnosti.

— Ele, kada si me upitao odgovorit ću ti — odjednom će, izgovarajući svaku riječ kao da batom tuče po nakovnju. Odsječeno i ponizno, kako sam ga već navikao slušati. Osjetio sam da sam opet dirnuo u njegovu tešku ranu. I zaključio da je moj zemljak sazdan od samih živih rana koje neće zacijeliti ni do kraja njegova života, pa živio i dulje od Matuzalema.

— To je duga priča, duga također dvadeset godina — nastavio je Bajrami, što me ponukalo da još više usporim vožnju. — Sinovi su rasli i razvijali se na našim njivama, na našim pašnjacima, u našim gorama. Tri drena. Kako sam samo bio ponosan na njih. Nisu bili svjesni zašto napuštaju rodni kraj, a iz očiju im padala pitanja kao jesensko lišće. Patnju su prihvatili kao tek ojagnjeno janje priklano od vuka. Stigli smo ovamo i uposlili se. Nastojao sam da obitelj sačuvam, jer tu nemamo nikoga svoga, mi smo tuđinci. Ali najstariji je obitavao s nama do sto tisuća franaka, onda se oženio i otišao. Srednji je bio sa mnom do sto pedeset tisuća franaka, oženio se Flamankom od stotisuća franaka i onda kupio kuću od tri stotine tisuća franaka s otplatom od pedeset tisuća franaka. A mlađi . . .

— Kako to do sto tisuća franaka, do sto pedeset tisuća franaka? — upitao sam prekinuvši ga u izlaganju koje mi je bilo nejasno. Kad mi je objasnio, nasmiješio sam se. Naime, ono do sto tisuća, odnosno sto pedeset tisuća franaka jest godišnja plaća. A zašto tako računa, nije mi znao objasniti. I tada sam se sjetio da su Egipćani računali vrijeme po Nilu, Rimljani po imperatorima, kršćani po Kristu, a da se vrijeme računa po novcu, to sam, eto, saznao u tuđini.

O najmlađem sinu Bajrami mi je iznio najtužniju istinu kako tuđina nema milosrđa, kako je tuđina uvijek i samo tuđina. Osjetio sam kako mu riječi zastaju u grlu, osjetio sam da mu kapaju krupne suze na koje u svom kraju nije navikao. Ćutio sam da mu je srce prepuno bola, da grca, da se lomi. Tu njegovu ispovijest o najmlađem sinu mogao bih sažeti ovako: bio je nejačak, otrgnut kao mladica sa zelenih njiva obasjanih suncem i napajanih čistim zrakom sa snježnih planina, nije mogao ožilaviti u ovoj tmurnoj i hladnoj tuđini. Zaposlio se u hladnom skladištu gdje je na leđima prenosio vreće tereta na još nejakim leđima. I jednog dana pade pod tim teretom.

»Posjekoše mu se noge«, tako se izrazio Bajrami. Obolio je tako da na nogama nije uopće mogao stajati. Nakon višemjesečnog liječenja vratili ga na isti posao. Poslije nekoliko dana takvog napornog rada posrnu pod teretom i vlasnik mu istog časa dade otkaz da ne bi morao plaćati i dalje troškove liječenja. Danas je bogalj, hoda pomoću štaka, a novčana pomoć koju prima jedva da dotekne za kruh i mlijeko. Najbolnije je za Bajramija kada se sjeti što će biti sa sinom nakon njegove smrti. I njegova jadna mladost zadaje mu tešku bol. Kao da se i Nebo urotilo protiv njega, tako se upravo izrazio, i kao da ne shvaća što se to s njim sve zbilo. Reče mi da mu se ponekad sve to pričini kao ružni san. A uz to kada se sjeti svoga rodnog kraja, da osjeća kao da je razapet na križ.

Ispričavši mi potanko i tu svoju bol, zamuknu, a ja se sjetih tek tada da ga pitam gdje stanuje. Do tada sam vozio ne razmišljajući kuda vozim i kuda trebam voziti. Bajrami me potpuno zaokupio i od mene stvorio sudionika svoga teškog udesa. Zaista, život se s njim nemilo poigrao. Da li je vrijedno u životu biti vazda pošten?! Biti pravičan, milosrdan, milostiv, iskren?! Pitanje sam zadržao dok se Bajrami smiri. Osjetio sam da briše suze, da ga je grč potresao. A onda će odjednom, kao da je pogodio moje misli:

— Stanujem u ulici . . .

Pred kućom, čim sam zaustavio auto, pozvao me k sebi. Odbio sam. Bio je uporan, a ja isto, dok mu na završetku nisam objasnio:

— Zemljače, molim te, ostavimo to za drugi put. Obećajem ti. Današnji dan mi je zaista tmuran i besmisleno je da ovako neraspoložen i bezvoljan dolazim. Raziđimo se večeras ti sa svojim, a ja sa svojim jadom. Bit će prilike. Bajrami me shvatio.

Neradni dani, subota i nedjelja, razdvojili su nas, pa smo ponedjeljak obojica jedva dočekali. Ono čuvstvo zbliženja koje se tako izrazito, a možda i jedino, pojavljuje u tuđini, potpuno me zaokupilo. Za odmora bili smo po običaju zajedno. Dok je grupa Talijana, kao i uvijek, bila bučna, za razliku od Španjolaca koji su bili sasvim drukčiji od Talijana, glasni ali podnošljivi, Bajrami i ja bili smo tihi i sretni sami sobom. Bajrami nadasve. Više nije bio osamljen, više nije bio ismjehivan, više se nije osjećao kao odsječena grana ili, kako ono on reče, opušak. Bio je sasvim drukčiji. U njemu se probudila ljubav za život, ljubav kakva-takva, ali ipak.

Kao da je i odveć bio zaokupljen svojom boli, kroz sve vrijeme našeg druženja, tek se tog dana sjetio da me upita otkuda sam:

— Zemljače, pa još mi nisi kazao otkuda si, iz kojega našeg kraja? Eto, da me sinoć ne upita žena o tome, sigurno se ne bih ni sada sjetio. Znao sam iz Jugoslavije si, moj zemljak i bitno je da si čovjek, da smo ljudi, a otkuda je tko . . . E pa onda otkuda si?

— Ja sam Hrvat iz Dalmacije.

Kao da sam ga pljusnuo. Čelo mu se namrštilo, a oči smrkle. Motrio me kao da me svrdla, zapanjen, kao da me nije shvatio, pa će povišenim glasom:

— Pobogu, pa zašto si tako mlad i školovan otišao iz one svete zemlje kad ti ne bi nužda kao meni?

Namjesto odgovora slegnuo sam ramenima i nasmiješio se. Bio sam uvjeren da je u tom posmijehu vidio odraz moje boli.

Nije bilo dana kada mi nije uputio poziv, onaj iskreni, dobroćudni poziv naših gorštaka, da ga subotom posjetim i da budem gost u njegovu domu. Jednom bi naveo da me svakako želi upoznati sa svojom ženom, jednom da vidim gdje i kako živi, jednom da bi me htio svakako pogostiti albanskim specijalitetima za koje da mu je žena pravi kulinar. Bio je uporan. Svaki put kada bih odbio, obuzela bi ga nujnost i potištenost.

Utanačene subote dočekao me pred ulazom, kao da smo u selu blizu Prištine, po svim običajima svoga kraja, a ja iznenađen.

Dom mu je bio zaista kutak rodnog kraja, i kao da je u nj nastojao zbiti svu svoju domovinu, ali obavijen tugom i boli, što sam odmah osjetio. Tako je izgledalo, ili mi se samo pričinjalo, da je i hrana polivena suzama, da suđe zvoni bolom, da vrata škripe bolom, da kroz prozore prodire svjetlo bola, da su i oni samo jedna velika bol.

Upoznao sam i bogalja. Krasan mladić koji je, u času moje posjete, čitao nekakvu knjigu na albanskom jeziku, zavaljen na naslonjaču u svojoj veoma uskoj sobici. I štake oslonjene uz njega. Njegov pogled, i više nego bolan, prodro je tako duboko u mene da ga i dan-danas nosim u svom srcu i tko zna kada ću ga se otresti. Nije sjeo s nama za trpezu, ostao je u svom sobičku, kako ga je on nazvao. Nerazgovorljiv, potišten, nesretan.

Upravo sam bio ponuđen crnom kafom kad ih je posjetio srednji sin, onaj koji se oženio Flamankom. Na moje iznenađenje zadržao se veoma kratko, tek što smo nazdravili s obvezatnom šljivovicom. Protumačio sam to slučajnošću. Izmijenio je tek nekoliko riječi s roditeljima i otišao, kako ono kaže naš narod, prije nego je došao.

A onda sam saznao za još jedan njihov križ. Izlijevajući pred mene svoju bol kao rastaljeno olovo, Bajrami mi je govorio prigušenim glasom kao da nije želio da ga čuje mlađi sin u sobi:

— Jesi li ga vidio? Kao vjetar došao i otišao. I tako vazda kada svrati. Tek toliko da se vidimo, ali i ne da porazgovorimo kao sin sa roditeljima. Ih, da nije ovo tuđina! Hm, moj Zemljače! Kad se oženio Flamankom, nekako je u početku išlo. Oni k nama, mi k njima. Ima dva sina. Divni su i patim za njima. Patim da ti ne mogu izreći. Obojica već pohađaju školu. Naravno, flamansku, i oni govore samo flamanski. A žena mu isto tako govori samo flamanski, a ja taj jezik ne znam. Nemoj mi se čuditi. Ne znam i ne znam. Toliko je nazadan i težak da nisam uspio ni riječi naučiti. Tako ne mogu razgovarati s unucima, a niti sa nevjestom. Sa sinom razgovaram albanski, s ostalima francuski, sa zemljacima jugoslavenski. I žena mu se ljuti kada razgovaramo albanski jer nas ne razumije, ali je tu i drugi razlog: ona se nas stidi. Vidim i osjećam ja to. A imao sam se prilike i uvjeriti. Više nam ne dolaze, a niti ih mi posjećujemo. A sin evo ovako doleti da nas vidi i brzo ode. Onako usput. A ako se slučajno nekada zadrži nešto dulje, onda joj je slagao da ima kakav posao u tvornici. Žena ga čvrsto drži i boji je se. Kaže da mu je već dosta. Davno bi već pobjegao da mu nije teško ostaviti nas roditelje. Takva nam je sudbina. Eh, moj Zemljače! Ni sina, ni unučadi.

Dok je Bajrami govorio, žena mu se digla od stola kao da prilazi štednjaku — brisala je suze. A Bajrami? Nalio je čašicu šljivovice, nadušak ispio, i zamuknuo. Zamuknuo kao da je izgubio dar govora buljeći u naljepnicu na boci šljivovice.

Kad sam napustio njegov dom, salijetale su me ove misli: Bajrami živi za dan, iz dana u dan. Jutrom na posao i s posla doma. Zarađuje točno onoliko da preživi, da se održi do završetka mjeseca. Trudi, zasiti se, možda pogleda televizijski program i na spavanje. Tako do mirovine, ako je doživi. I onda smrt, pokop u tuđoj zemlji, kamen s imenom koji ništa ne znači. Dakle, život bez planova, bez cilja, život bez života. Zaključio sam: Bajrami je davno već mrtav. A ja zbog njega nemiran, pa čak i u snu.

U ponedjeljak smo se našli na poslu. Pred sam početak rada, dok smo pušili uobičajenu cigaretu u dvorištu (za vrijeme rada je bilo zabranjeno pušiti) i Bajrami se jadao da mu danas prethodni iz smjene nije pomeo prostoriju, odnekud, kao da je iz zemlje niknuo, pristupio nam je poslovođa, inače Flamanac. Bajramija uopće nije htio pogledati, kao da ga i ne zamjećuje. Postavivši se između nas, licem spram mene, odgurne stražnjicom mog zemljaka dreknuvši na njega a da ga ni pogledao nije. Bajrami se, što bi drugo, već ponizno okrenuo i otišao, jednako kao ono kada se pas otjera udarcem noge u slabinu. A Flamanac je odmah otpočeo da mi iznosi svoju glupu priču o vremenu. Flamanci kao i Englezi vazda raspravljaju o vremenu. Kroz to sam mu motrio ugojeni, crveni vrat o kojem mu je visio onaj smrdljivi podbradni ubrus, ostatak njihove narodne nošnje. Gadio mi se u toj odurnoj pojavi, onako bahat, on koji ponizuje, vrijeđa, podvaljuje mom zemljaku, dva-tri puta mi se ruka trgnula da mu otrgnem onaj smrdljivi ubrus i da ga zgazim u blato. Ali eto, i ja sam tuđinac u toj zemlji i morao sam štošta gutati i trpjeti.

Za sve vrijeme rada nisam se mogao otresti te jutarnje neprilike, koja je u meni stvarala bijes i jal. Zaključio sam da im moje druženje s Bajramijem nije po volji, i njegove riječi da ga progone, da ga muče, da je opušak, jutros sam u potpunosti shvatio. Zato sam bio stvorio čvrstu odluku: štititi Bajramija i skinuti ga s križa na koji su ga pribili i po kojem je za njih samo broj.

Među postrojenjima nalazi se i stroj koji smo nazivali »četka«. Kroz taj stroj nadolazila je pšenica i u njemu se čistila od prljavštine. Tog sam jutra primijetio Bajramija naslonjena na taj stroj i zadubljena u brige. I pomislio: kad bi »četka« očetkala zlobnost ljudi, pokvarenost, zloću i opačinu, pa da i Bajrami odahne. I nesamo Bajrami. Dani su se nizali, slagali u mjesece i prolazili, neki brže neki sporije, a skoro je svaki od njih bio zagorčen. Mene nisu trpjeli što kao stranac rukovodim poslovima, a njihov žalac bio je još oštriji, bez sumnje i zbog Bajramija kojega sam štitio i za njega se zauzimao. Tu svoju zlobu iskaljivali su u kojekakvim podvalama, nekad ne toliko značajnim, ali nekada i s težim posljedicama, tako da sam bio prisiljen, predavajući posao drugoj smjeni, naloge izdavati pismeno, a primanje posla morao sam preuzimati s velikim oprezom. Bajrami je zlobu tih ljudi osjećao na drugi način.

A onda jednog dana potkraj zime, upravo pri završetku posla, dok sam pregledao rad elevatora i u času kada sam se prihvatio priručja visokih strmih stepenica da siđem u prizemlje, zapazio sam poslovođu, onoga odurnog

Flamanca, kako se prišuljao otvoru elevatora na kojem radi Bajrami. Osvrtao se uokolo kao lopov koji oprezno pristupa krađi. To me je potaklo da se povučem među onu šumu raznomjernih cijevi i sačekam. Znao sam: Bajrami je već, s metlom u ruci, negdje na drugoj strani prostorije. Flamanac nije mogao, uza sav svoj oprez, da me zamijeti, a bio sam nad njim. I u tili čas primakne se elevatoru, otvori ga i brašno se razlije kao bujica u poplavi, pa pobježe. Ja dreknem psovkom, a glas mi jezovit kao krik koji se odbijao od mreže cijevi i odzvanjao očajnički. Začuvši ga, radnici su dotrčali, zatečeni, a Bajrami izbezumljen. Mislio je da sam sigurno stradao, u najmanju ruku da sam ostao bez ruke ili noge. Spustivši se niz stepenice, više puzeći priručjem nego silazeći, zajapuren, žustro priđem Flamancu — koji je, tobože, dotrčao na moj krik i, izgleda, zatvorio elevator da se brašno dalje ne rasipa, i on derući se zbog nastale štete — udarim ga šakom u vilicu. Od udarca je zateturao i svalio se u stog rasutog brašna. Zaprepaštenje je obuzelo prisutne radnike, a Bajrami nije mogao doći k sebi. Kad sam nasrnuo još jednom na Flamanca, prihvatili su me njih trojica, ali sam svejedno uspio da ga nogom udarim u uskislu trbušinu, uplašivši i one koji su me držali i one koji su se bili okupili. U onom bijesu ne znam jesu li me shvatili kada sam objašnjavao razlog zbog čega sam tako postupio. Po izrazima lica zaključivao sam da im bi jasno da je poslovođa, hoteći podvaliti Bajramiju, otvorio elevator te se brašno rasulo. Kakav sam se zatekao, pojurio sam k direktoru. U meni je kipjelo i bijes me tresao. A direktor, sjevernjački hladan, jedva me saslušao. Uz to je došao i poslovođa, pa sam ja morao sačekati pred vratima, pred kojima mi je malo zatim priopćeno da sam dobio otkaz. Taj me otkaz nije mnogo uzbudio, ali mi bi žao Bajramija kojega sam odmah potražio. Zapravo, on me je prestravljen čekao.

— Bajrami, odlazim — rekao sam i pogledao ga u oči. Bajramijeve su oči zasuzile.

— Oprosti — nastavio sam — oprosti mi! Bio sam ti potreban, ali eto, zbilo se... Nisam se uspio svladati. Žao mi je tebe. Za mene nije to nikako zamršeno ili neriješeno pitanje. Dobro si mi govorio da se čuvam. A što ću ja tebi savjetovati? Bajrami, zbogom! Zbogom! Ostaješ opet sam. Sam u razbojničkoj spilji. Sam u toj hladnoj tuđini, koja ti je oduzela sinove, koja te ne priznaje djedom, u kojoj si samo broj. Bajrami, zbogom! Zbogom!

Kad sam odlazio, namjerno se nisam htio okrenuti ni osvrnuti. Ćutio sam da me Bajrami prati ukorak, sa suzama, s bolju, u nakani da mi na rastanku kaže koju riječ. Očinsku, bratsku, ili riječ očajnika? Pred vratima sam zastao: da li da se okrenem ili ne, da još jednom zagledam svog Zemljaka? I okrenuo sam se kada sam ga začuo kako mi dovikuje: »Zbogom, Zemljače! Zbogom!«, i mahnuo mu rukom uvjeren da je taj čovjek osuđen na patnju. A zašto?!

Jedino što sam tog časa požalio bilo je da Bajrami smogne toliko snage da strpljivo nosi taj svoj preteški križ.

Antonius STEPHANY

Vječni krug u životu

On, blagi jesenji dašak, kristalno večernje nebo i odzvanjanje njegovih koračaja. Tišina i mir ljepote što oplahuje njegovu romantičnu dušu. Sve treperi kao u onom Vidrićevu »Pejzažu«. Radost. Osjeća pjesmu u sebi. Mogao bi skakati kao luđak, mogao bi vrištati poput djeteta, mogao bi u svaki prozor ovih kuća pored kojih teče viknuti da je sretan, mogao bi . . . svašta bi mogao! Ta, on je raskrvario svoj dlan za nju i ona se zabrinula zbog toga! Nije li život lijep kao djevojački osmijeh? Život je divan! Zašto da onda ide kući, među ona četiri siva zida, zašto da samome sebi uskrati od te ljepote? Treba je iskoristiti u svoj njenoj punini! I vrluda pločnikom, pleše po njemu kako mu glazbuje vlastita sreća. On je sretan i sam je sa svojom srećom zagrljen usred ovoga grada. I čitav mu je svijet, čitav mu je Svemir drag, zagrlio bi ga svojim rukama da može i izljubio kao najdražu djevojku, kao ovu malu crnku radi koje je izderao dlan do krvi! A kako bi samo nju izljubio!

Sretao ju je na ulici i tako poznavao. MALA JE ZA PET. (Ima ravnu crnu kosu, oči poput crna bisera i nasmijano lice. Niskog rasta i mršava tijela te prelomljiva struka kreće se vrlo živahno. Obline njena tijela zaustavljaju poglede na sebi. Zapravo, nije ljepotica, ali može osvojiti, po njegovu mnijenju, svakog muškarca. Zrači iz nje fluid koji bi on nazvao simpatičnost. Čovjek bi se najradije utopio u njenim očima. One upravo upijaju poput spužve.) Večeras je išla s nekom plavušom i obje su se zvonko smijale. On ih je pratio na izvjesnoj udaljenosti. Zaustavile su se kraj ograde od nauljenih letava po čijim je zašiljenim vrhovima vodila bodljikava žica. Za ogradom se složio malen cvijetnjak prepun ružinih grmova. RUŽE SU BILE U CVATU. Prozori oniže kuće što se ustobočila gotovo prijeteći tik za cvijetnjakom bijahu crni i tihi, iza njih carevaše već potpuni mir. I on se zaustavio.

Ruže su osvojile svu njenu pažnju. Poželjela je cvijet, ali nikako nije mogla do njega. Osim toga, bojala se da je tko ne uhvati u krađi. (S obližnjeg električnog stupa dopiralo je svjetlo. On je stajao u sjeni i još ga nisu primijetile. Bio je zanesen prizorom. Tako je dražestan svaki njen pokret, svaki njen glas!) Ona uvijek ovdje zastane da bi užívala u ružama.

ONA SE OSVRNULA I UGLEDALA GA. POVUKLA JE PRIJATELJICU ZA RUKAV I HTJELA POBJEĆI. ON IM JE BRZO PRIŠAO I PONUDIO SE DA IM OTKINE NEKOLIKO RUŽA.

Popeo se na ogradu pažljivo zbog bodljikave žice KONCENTRACIONI LOGORI IZ RATA i tako nagnut preko nje dosegnuo najbliži ružin grm. Dok je otkidao cvjetove rumene poput ljudske krvi, izderao je sav dlan o trnove, ali nije mario za tu bol. Otkinuo je tri cvjetne kraljice, prilično su

se teško predale, polako sišao s ograde i stao pred djevojke koje su cijelo to vrijeme postrance tiho čekale s nešto zebnje u svojim srcima i adekvatno se tome osvrtale (nisu poznavale iznenadnog kavalira, a zatim su pomišljale što bi se dogodilo da se baš sada pojavi gazdarica).

On je jednu ružu pružio Plavuši, a dvije Crnki. Djevojke uzele cvjetove i zahvalile mu se, ali nekako mlako. Nisu više bile raspoložene kao maloprije.

Nelagodno se osjećao što su ga odbile kada ih je htio otpratiti, no ipak mu je bilo drago što to nije učinila ona, već ta nemoguća Plavuša.

(Jeste istina da život nije romantičan, ali je laž da više nema romantičara. Možda su oni u neznatnoj manjini da nisu ni spomena vrijedni, ali ipak postoje. On je sam jedan od njih. A oni ovaj svijet koji nije romantičan doživljavaju romantično.)

Koliko god razmišljao o sebi, ne može se oteti tome dojmu da je jednostavno ROMANTIČNA DUŠA. Nije to neka prednost, naprotiv, u današnjem svijetu to je čak izvjestan gubitak pred drugima. Pa ipak, ne žali se zbog toga. Svatko ima svoj pokrivač, netko dulji, netko kraći. Važno je biti zadovoljan onim što se ima.

Ima svoje radno mjesto, ima svoju plaću i može sasvim pristojno živjeti. Što mu više treba? TO JE ODURNO POMANJKANJE SVAKE AMBICIJE! MALI LJIGAVI BIROKRAT! Čovjek želi neprestano nešto više, ali sve to treba staviti u okvir vlastite mogućnosti pa neće biti nikakvih bumova u njegovu životu. On je sve to što je dobio od života poslagao na police, bobu je kazao bob a popu pop, i zato je zadovoljan. On ne teži da postane neki šef. Neka mu dadu samo toliko da može PRISTOJNO živjeti sa svojom obitelji — kada je osnuje.

A to je sada najveća njegova ambicija i jedina: da osnuje svoju obitelj.)

— Što si radio s dlanom da ti je sav izgreben? — pita ga Julije.

On promatra brazgotine, tanke i duge, vitke poput te slatke Crnke, promatra ih zaljubljeno i razmišlja što bi odgovorio na to pitanje A DA SVE OSTANE I DALJE JEDNAKO LIJEPO. Ako mu kaže istinu, narugat će se, a što mu pak može izlagati?

— Ništa — napokon odgovori.

No, sada on osjeti silnu želju da mu se povjeri, da mu izreče svu svoju radost, da mu ispriča o svojoj zaljubljenosti, da mu opiše slatku malu Crnku kojoj još, u stvari, ne zna imena. Ali se koleba jer predosjeća njegove riječi TI SI LUD koje će biti sav njegov komentar.

Kako se čovjek osjeća lagan i prozračan, neizmjerno sretan poslije tih nekoliko trenutaka provedenih s osobom koja mu je srcu draga! A on je bio s Fidelijom u kinu, razgovarao je s njom, otpratio je kući, za tri dana opet će biti s njom. Duša mu stoga pjeva, glazba navire u molovima, oči blistaju, srce uzbuđeno kuca. On je sretan! On je neizmjerno sretan! I čitav je Svemir ozaren rumenilom izlazećeg sunca! Jutra su kupke toplog osmijeha zaigrane čežnje! Tri jutra — tri osmijeha! Oblaci su njen lik orisan plavetnilom! Pjesma ljubavna izvire iz užarene Zemlje! I zaborav svega što je prošlo . . .

Bila je oduševljena velikom kitom crvenih ruža s bijelim pupoljkom. Odmah ju je stavila u vazu da ne žeđaju. Potom su ozareni vlastitom srećom šetali ulicama i našli se na željezničkoj pruzi izvan grada. Sudarile im se

ruke i pogledi i bez glasa izmijeniše u trenutku bezbroj riječi. Ruke im srasle. Igra, gotovo djetinja. Zaljubljena djeca. I hodaju po tračnicama. Svaki na jednoj. Usporedo. TKO ĆE DULJE. Oboje nastoji pobijediti. Balansiraju dok hvataju ravnotežu; čas stanu, čas požuruju, čas idu polako. Djevojački neobuzdani smijeh iz puna grla kao crkveno zvono odaje čistoću duše. A pratnja mu je njegov razdragani bariton. DVOJE SRETNIH POBJEGLO IZ UKOĆENA ŽIVOTA U GRADSKIM ZIDINAMA.

— Ovo je prilično ludo!

— Ovo je divlje ludo!

— Volim da je ludo!

— Divno je!

Njemu se noga okliznula s tračnice i siđe poražen. Ona trijumfira u svojoj pobjedi. Nastavlja dalje hod po tračnici. Promatra je: široka suknja lepršа joj oko nogu, ruke je rašinila na obje strane kao da će ih ispružiti do u beskonačnost, povjetarac joj se igra kosom, tijelo joj se savija u struku, smije se što je pobijedila. KAKO KRHKO IZGLEDA! On se ne može svladati i udari je lagano po debelom mesu. TO NIJE POŠTENO! Sišla je s tračnice. Opet se igraju rukama, ubrzavaju, hvataju svaki drugi prag, izazov TKO ĆE PRVI DO ONOG DRVETA?!

Trče. On je brži. Čeka je pod drvetom ispružen po travi u sjeni krošnje i smije se glasno. Ona se spusti do njega. Leže okrenuti prema nebu koje probija kroz lisnatu krošnju. Traže i pronalaze ruke. Prsti im se isprepliću. Struja prostruji kroz oba tijela.

— Oblaci su kao bijele ruže — sanjarski primjećuje ona.

— U Egiptu se pojavila ptica feniks! — uzvraća on.

— Ptica feniks?

— Ona donosi sreću, a javlja se vrlo rijetko.

— Zato su ljudi tako rijetko sretni?

— Ili se zato ona rijetko pojavljuje.

— Zašto nije ovdje? — pita on.

On se naginje nad nju i ulazi joj kroz zjenice u srce. Ona ga drži svojim pogledom. ZNAŠ DA SI VRLO LIJEPA pitaju njegove usnice. LAŽEŠ odgovaraju njeni prsti po njegovu nosu. NE LAŽEM tvrdi njegov poljubac.

Hvata je. Trče po livadi zmijoliko. Smiju se, vrište, luduju. DVIJE LUDE PTICE POBJEGLE IZ KAVEZA. On je stiže. Umorni su oboje i hvataju zrak. Uzavreli. Oslanjaju se jedno o drugo. Njegov se poljubac lagano spušta na njeno lice. Klizi pahuljasto prema njenim ustima. Tijela im se pripijaju.

Sada polako koračaju livadom. Ona se oslonila njemu o lakat. Stanu i promatraju vlak kako prolazi . . .

Uzdrhti tijelo od svega toga. Ona mu se obećala za čitav život! Kako je bila sva rumena! Gledala mu je ravno u oči dok ga je uvjeravala da ona pripada samo njemu. Vrijeme je stalo, Zemlja se zaustavila, njihova srca nisu više kucala, sve se utopilo u tom trenu. To se naziva sreća.

LJUBAV JE VJEČNI PLAMEN ŠTO IZGARA BEZ OSTATKA. ON SE, TAJ PLAMEN, NAPAJA ČOVJEČJIM SRCEM I S DVA PLAMENIKA SRASTA U SAMO JEDAN OGANJ. ZA VJEČNOST.

Bili su nagnuti nad spisima i rješavali ih. Brojke. Kolone. Množenje, dijeljenje, oduzimanje, zbrajanje pa opet sve iznova... Svakodnevni posao. Izgubio se u toj prašumi.

— Jesi li vidio onu novu u pripremnom odjelu? — iznenada Julije poremeti tišinu.

— Da, baš sam je jučer sreo.

— Dobra mala, zar ne?

— Da, zgodna je — potvrdi on.

— Trebalo bi se pobrinuti za nju! — lukavo mu namigne Julije.

Zagolica ga izazov. Ta Nova s pripremnog odjela. Lijepa djevojka. Upravo izazovna. Čovjek je naprosto mora poželjeti.

— To ne bi bilo loše — prihvati i nasmije se Juliju.

Fidelijina slika iskrsne živo pred njim. Uz tu sliku i slika Julijeve žene Marije. Zbunjenost proleti kroz njega. A što sa Fidelijom? Osjeti DA VIŠE NIJE KAO ŠTO JE NEKADA BILO! Nema više slobode. Sloboda! I umalo da ne zajauče za njom u sebi. Jasno mu je: od sada će se ona uvijek ispriječiti kao okov, kao ograda, kao neko ropstvo. Da li je to kraj slobodi? O tome, uviđa sada, još uopće nije mislio! Bio je zanesen. Ta njegova romantika, proglasi je krivom, kamo ga je odvukla! Još mu se nikada nije dogodilo da joj je dozvolio, toj svojoj romantici, da ga odvuče ovako daleko, ovo se prvi put zaglibio, čini mu se bezizlazno, u dubinu ozbiljnih voda, kako je nazvao sve to što je nastalo između njega i Fidelije. U jednom trenutku LUCIDA INTERVALLA učini mu se da to nije poteklo iz njega, već da je ušlo u njega iz nje! I nađe razlog tome: ona je drukčija od ostalih s kojima je vodio ljubav. Vodio je ljubav . . . ? Ne! Ovo je sasvim drukčije od svega onog dosadašnjeg! Ako je ovo ljubav, da li su i ono bile ljubavi? Pred njim se pojavi ogroman prazan prostor. Nije znao na to odgovoriti, ali postane svjestan svoje jedine ambicije: osnovati svoju obitelj. Čudno mu je što je ta njegova ambicija bila izolirana sve do sada od te spoznaje da njenim ostvarenjem prestaju i te slobode. Obitelj je grad utvrđen zidinama. Potpuno mu je sada jasno da je od nje došlo ZA ČITAV ŽIVOT. A to je upravo zid između njega i ove Nove u pripremnom odjelu. Sada mu se prvi put pojavi jasno nova stvarnost nastala u vezi s Fidelijom. Potpuno. Zbog toga, tumači samome sebi, više nema pravo misliti na Novu iz pripremnog odjela. Očito je da se sve počinje mijenjati u njegovu životu. VIŠE NIJE KAO ŠTO JE BILO. Nije li ovo sudar sa stvarnošću i nostalgija za prošlošću? Ili potraga za spasom? Možda bezizgledna? Ali, zar to nije bila njegova želja? Zar se prenaglio, to jeste, zar sada smatra da se prenaglio što se tiče Fidelije i njihova odnosa koji ih vodi u brak? Možda su, upita se bez namjere da i odgovori na to pitanje, ovakvi trenuci zapravo normalni i redoviti u životu svakog muškarca kada se odluči na konačnu vezu s jednom ženom? Ili . . . I sve to nazove IGRA ŽIVOTA. Osjeti se poput Odiseja na kormilu svoga broda dok krmani u tjesnacu između Scile i Haribde pa se otimlje i jednoj i drugoj privlačnoj sili kako bi sačuvao — ne život kao taj Lutalac — već svoju slobodu. Osnovati brak i ujedno sačuvati svoju slobodu. Da li se to može? Ni sam ne zna zašto, ali osjeća — i to prilično snažno — da bi oborio oči pred Fidelijom kada bi iskoristio pravo te svoje slobode. ZAŠTO? Odjednom mu postane jasno da sada stoji u

sasvim novim odnosima prema svijetu. Kako se to dogodilo? Samo po sebi? Iz neke više sile VIS VITALIS? Iz vlastite slabosti? Fidelija! SLATKA MALA FIDELIJA! Pa, on je voli! ZA ČITAV ŽIVOT! (Prvi put je sam rekao ZA ČITAV ŽIVOT.) A ta Nova iz pripremnog odjela? Ljepša je od Fidelije, obuzima njegovu želju i uzbuđuje njegovu strast ALI ON VOLI FIDELIJU. U tome je razlika. Sada, čini mu se s punim pravom, postavlja sebi pitanje DA LI JE ZAISTA SVE STAVIO NA PRAVU POLICU U SVOME ŽIVOTU kako je do sada smatrao? Iznenada se sve, uvjeren je tvrdo u to, poremetilo? A možda se tek — zapravo — počinje sređivati! PANTHA RHEI . . . Shvaća da je bio u zabludi. Jer, u stvari, U ŽIVOTU NIKADA NIŠTA NE MOŽE BITI KONAČNO SREĐENO. To je dijalektika. Dakle, sada mora sve preslagati. I upravo je to — to neprekidno preslagavanje — jedini stalni princip u čovjekovu životu. Svi su ostali principi promjenljivi.

— Da se onda malo potrudimo oko nje? — Julije je pun inicijative (naravno, u vezi s Novom iz pripremnog odjela).

— Ne, ja neću. A ti kako hoćeš — odgovorio mu je.

Julije je pun čuda. Naprosto ne razumije prijatelja i sudruga iz mnogih ljubavnih avantura.

— Zašto? — pita glasom ispunjenim čuđenjem.

— Nisam ti kazao, ja se ženim!

Juliju zastalo čuđenje u grlu kao neprogutan zalogaj, usta mu ostala širom otvorena, oči pune neshvaćanja. Kao da stoji na pragu sudnjega dana pa očekuje osudu (u što on ipak ne vjeruje). Polagano se vraća u ovo sada, u ovaj sadašnji trenutak šokantnog saznanja, u stvarnost. (Misliš da znaš o čovjeku sve, a onda iznenada saznaš zabezeknutih usta da ne znaš ništa!).

ON JE BIO SAV JEDAN OGROMAN PLAMEN LJUBAVI, BIO JE IZVAN VLASTITA TIJELA, BIO JE SAV PREDAN NJOJ U LJUBAVI KOJA NEMA GRANICA. ONA JE BILA KAO I ON.

Ovo je njihov zajednički dom. Njihova budućnost. Možda ne trajna jer je stan prilično malen, bit će tijesan kada se pojave djeca, ali to je svakako njihova budućnost. Ostat će u njima vječno kao PRVA. Tu će biti početak njihove ZAJEDNIČKE SREĆE. Tu će se istkati drugi dio njihove sreće. Poslije će kupiti gradilište i podići vlastiti dom i reći će s punim pravom TO JE NAŠE. Takvi su im sadašnji snovi.

FIDELIJA JE POSLIJE PLAKALA. A ON JE NAD NJOM BIO NAGNUT I SASVIM ZBUNJEN. NAPROSTO NIJE ZNAO ŠTO DA PODUZME. NIJE SHVAĆAO ZAŠTO PLAČE JER JE BIO PAŽLJIV.

Pogled mu se zaustavi na Raspelu iznad kreveta. Ona ga ovamo donijela. Promatra to izmrcvareno tijelo kako se nakrivilo pribijeno o drvo. DA LI JE TO SVE IPAK STVARNOST? Dok je bio još u roditeljskom domu, molio je zajedno s majkom pred takvim Raspelom, išao je s njom redovito u crkvu na misu, polazio je vjeronauk BRAĆA PRODAŠE JOSIPA U EGIPAT PILAT JE OPRAO RUKE I DAO KRISTA RASPETI DIZMA SE POKAJAO BOG JE DAO MOJSIJU DVIJE KAMENE PLOČE ISPISANE S DESET BOŽJIH ZAPOVIJEDI DAVID JE PJEVAO PSALME PETAR JE HTIO POBJEĆI IZ RIMA I KRIST GA UPITAO QUO VADIS PETAR SE VRATIO I NERON GA JE DAO RASPETI PAVAO JE PROGONIO KRŠĆANE SVE DO DAMASKA A TU

SE OBRATIO I POSTAO APOSTOL EVA JE UZELA JABUKU SA ZABRANJENA STABLA I DALA OD NJE I ADAMU BOG IH JE ISTJERAO IZ RAJA ZEMALJSKOG ABRAHAM JE HTIO ŽRTVOVATI SVOGA JEDINCA IZAKA IVAN APOSTOL NAPISAO JE APOKALIPSU A IVANU KRSTITELJU ODRUBILI SU GLAVU ŽIDOVI U PROGONSTVU KOD ASIRACA I BABILONACA JUDITA ODRUBILA GLAVU HOLOFERNU i ministrirao je. Bio je to, sada mu se čini, samo običaj na koji se navikao — možda čak — majčinom dresurom. Nije o tome podrobnije razmišljao (nije osjećao potrebu). Sve je teklo svojim tijekom i kao da je bilo razumljivo samo po sebi da je tako i da drukčije ne može biti. Onda je otišao na srednju školu. Novo društvo, nova sredina, sam usred svijeta, a tako iznenada navrle na njega sa svih strana sumnje, navalila na njega bezbrojna pitanja na koja nije znao odgovoriti . . . I sve ono iz roditeljskog doma u njemu polako splasnulo, sve to posta samo SJEĆANJE NA DJETINJSTVO, zapravo na DIO DJETINJSTVA. Ona izolirana pitanja o postojanju Božjem nisu značila ništa više od samih pitanja. Nikada nije podrobnije odgovorio na njih, nije ni pokušao to postići. Počeo se miriti s tim da taj problem postoji tu među ljudima, naiđe tako ponekad i u njega, ali to je tako, NAIĐE I PROĐE. Nije više išao redovito u crkvu, samo na veće praznike. I opet, jedino radi uspomena na djetinjstvo ili iz radoznalosti. Svijest mu zaključi da se zaista prevario jer je BIO UVJEREN DA JE SVE STAVIO NA PRAVU POLICU, a zapravo je SVE OSTALO POVRŠNO ODLOŽENO (kako se čovjek lako zavara, valjda, u svojoj komotnosti).

Sjedio je s Fidelijom jedne subotne večeri u nekoj vrtnoj restauraciji, a ona promatrala ozvjezdano nebo. Tada ga iznenada upitala: »Da li tebe zadivljuje ovo veličanstveno čudo?« Pogledao je za njenim kažiprstom u zvijezde i osjetio nedoumicu. Ona to naziva čudo. A da li to njega zadivljuje? Pa, osjeća da postoji u svemu tome nešto što on ne može shvatiti, što nikako ne može dokučiti usprkos nauci koja sve to objašnjava. Sile djeluju jedna na drugu, određeni odnosi među sistemima i tijelima, putanje, energija, matematika, fizika . . . Ali ipak . . . Ostaje bez riječi. Što da joj odgovori? Jedino da joj potvrdi, jer, da, ona je u pravu, to je zaista pravo savršenstvo, pravo čudo.

— Vjeruješ li ti u Boga? — pitala ga otvoreno.

— Ne znam . . . — odgovorio je zbunjeno, ali iskreno.

— Ja vjerujem — izjavila je.

Da li ona svoju vjeru u Boga dokazuje savršenstvom koje vlada u svemiru? On iz toga ne može proizvesti Boga. Njemu se čini — koliko je uopće o svemu tome razmišljao — da nije primarno u čitavoj toj stvari pitanje načina na koji je Svijet postao, već nešto drugo. Za njega je bitnije POSTOJI LI BOG SADA, POSTOJI LI U OVOM TRENUTKU, I, AKO POSTOJI, KAKO TO ON EGZISTIRA. Da li je Bog zaista alijenacija? I: KAKO GA OSJETITI?

A sada, gledajući Raspelo na kojemu visi Krist grozno iznakažen, upita se da li je to mit ili stvarnost. No, čini mu se unatoč svemu, u svakom je slučaju to nešto SILNO VELIKO. Sve je to toliko apsurdno da mu se ponekad čini sasvim vjerojatnim. Postoji u svemu tome — zapravo, po njemu: u načinu kako je sve to postavljeno — mnogo ljudskog, iako bi VRLO MALO LJUDI MOGLO TAKO POSTUPITI. Dati sebe za drugog . . . (Malobrojni su

heroji.) Osjeća da je sve to površno s njegove strane, da su sve to samo pojedinačni trenuci u kojima se on više ZAČUĐUJE I DIVI, nego što RAZMIŠLJA O BITI PROBLEMA. (Ne, zaista, on još ni izdaleka nije sredio svoje police!)

ZAŠTO JE FIDELIJA POSLIJE PLAKALA?

— K vragu, ta je mala vraškija od samoga vraga! — rekao je Julije o Novoj iz pripremnog odjela.

— Kako to misliš?

— Pobjegla je samome vragu iz vreće. Ima na sebi sve moguće masti, prava jegulja. Igra žmurke oko vruće kaše.

— Da. Ostavi je na miru. Čuo sam i ja svašta o njoj. Razbila je već lijep broj brakova. Nije ona toga vrijedna — rekao je Juliju.

— Sada kada sam već započeo?

— Učini to dok još nije prekasno! — savjetova ga on.

Poznavao je Julija i znao da neće popustiti. Crna slutnja parazitski se uvukla u njega i uzalud je pokušavao izagnati je drugim mislima. Julije mu je drag prijatelj, a i Marija je draga. Čini mu se da je Marija u nekoj opasnosti. Zna da je ona ljubomorna i ako sazna za tu Novu, bit će zla među njima. Ali što da mu govori — napokon, Julije je punoljetan — kada već unaprijed zna da će mu svaka riječ biti uzaludna. MARIJA JE MOJA ŽENA I JA JE VOLIM, ALI JA NISAM NJEZIN ROB. Tu se već njih dvojica ne slažu. Njemu je to nespojivo. Imao je mnogo djevojaka, ali nikada nije išao s dvije u isto vrijeme. On bi sam oborio pogled pred Fidelijom. Osjetio bi se lažljivim pred njom. Ali, to je zaista tako, postoji u čovjeku ta dijagonala sloboda-ropstvo u vezi s brakom. No, bez obzira na to kako čovjek u svojoj filozofiji definirao te dvije stvari međusobno povezane upravo tom dijagonalnosti, u toj određenici ipak MORA POSTOJATI NEKI MORAL. Ovakav ili onakav. A može li bilo koji i bilo kakav moral MIRNO PODNIJETI PROMISKUITET? I sve te svoje misli on sada naziva samo kao SKICA ZA RAZMIŠLJANJE, a sve bi se na kraju trebalo svesti na nazivnik da ČOVJEK OSTANE NA SVOJOJ LJUDSKOJ RAZINI. I u svemu tome najviše mu je bilo žao Marije.

FIDELIJA JE BILA SVA U DUGOJ BJELINI. GLAVU JE DRŽALA OBORENU. REKLA JE: NISAM ZASLUŽILA BJELINU. ON JE KAZAO: ZAŠTO NISI ZASLUŽILA BJELINU? ONA JE REKLA: NISAM DOŠLA ČISTA PRED OLTAR. ON JE ODGOVORIO: BILA SI NEVINA DO NAŠE LJUBAVI. ONA JE NA TO PRIMIJETILA: A DA SI ME OSTAVIO? ON JE USKLIKNUO: ALI JA TE NIKADA NE BIH OSTAVIO! ONA JE REKLA: ALI SI TO MOGAO SLOBODNO UČINITI. ON JE KAZAO: NIKADA TE NE BIH NAPUSTIO! ONA JE MISLILA: MOGAO SI TO UČINITI JER SI BIO SLOBODAN. ON JE ODGOVORIO: NISAM BIO SLOBODAN JER ME ZAROBILA TVOJA LJUBAV! ONA JE ŽALOSNO USTANOVILA: IPAK, OVO NIJE KAKO BI BILO ONAKO.

Da. Sve postaje drukčije. A može li se čovjek tek tako, gotovo preko noći, promijeniti? U svojoj srži? Navike ostaju u njemu, a novo postavlja svoje zahtjeve. Momačka sloboda i ropstvo institucionalnog braka postavljaju se u njemu jedno nasuprot drugome. Razlučuje nekako u slutnji strasti i ljubav. To je kao neko podvostručenje u čovjeku. Jasno mu je da više ne može kao

nekada poći u prolazno poznanstvo (i seksualno) s privlačnom djevojkom. Fidelija se ispriječi između njih. To su zalijetanja i povlačenja . . . Treba se naviknuti na novo i to navikavanje sliči mu na balansiranje po žici života.

ZAŠTO? ZAŠTO SVE TO?

— Varaš me s nekom? — pitala ga Fidelija.

— Što da te i varam? — odgovara protupitanjem.

— Ništa. Što bih i mogla? Morala bih se pomiriti.

— Pomirila bi se?

— Da.

— Zašto?

— Ti si mf muž.

— I ne bi ti smetalo? A ljubomora?

— Boljelo bi me. Jako.

— Vjeruješ mi da te ne varam?

— Vjerujem ti.

— Ali . . . ponekad poželim da te prevarim!

— Zašto me onda ne prevariš?

— Ne znam. Jednostavno ne mogu. Možda zato što su me tako odgajali kod kuće. I sjetim se svaki put tebe. Možda te baš zato i ne mogu prevariti jer se tebe sjetim. Volim te. Ne znam koji je pravi razlog.

ZAŠTO?

Julije voli Mariju, a ipak je vara. Da li je onda zaista ljubav razlog što on ne može prevariti Fideliju? Zašto osjeća da bi oborio oči pred svojom ženom poslije prijevare? Zato što je voli ili zato što je tako odgojen? Nije u pitanju samo religiozni odgoj, ne radi se ovdje o nekoj prijetnji grijeha i pakla, toga se on ne plaši, s tim je sada već načistu. Stvar je i u općem odgoju, ljudskom odgoju. Učili su ga protiv laži jer da ona nije dostojna čovjeka. Laž je podmukli otrov koji ubija ljudske odnose. I nije li to zaista tako neovisno od religije? U tome je bit! U iskrenosti! Ako već čovjek — možda — ne može do Istine, ono — svakako — može do Iskrenosti! Mogao bi voljeti Fideliju kao što Julije voli Mariju i ići k drugim djevojkama kao i Julije — ali to bi bio OTROV U VEZI IZMEĐU NJEGA I FIDELIJE. Nije li, dakle, bit u odnosima između njega i nje? Ti odnosi MORAJU BITI ISKRENI. Sve je ostalo sekundarno.

Drugorazredno je i to što on nije religiozan, a ona jeste. Pa ipak među njima ne dolazi do kratkih spojeva, bar ne iz tih razloga. A nema ih jer su oni ipak oboje slobodni. Ona u svojoj slobodi vjeruje, a on u svojoj slobodi ne vjeruje u Boga. Njena vjera njoj ne dozvoljava preljub, a njemu to isto ne dozvoljava izvjesna KVALITETA koju nosi u sebi, a kojom razlikuje ljudsko od neljudskog. Kod Julija i Marije sasvim je drukčije. Oboje ne vjeruju u Boga, ali on nju vara. (Da li ona vara njega?) Pa kakav onda zaključak proizlazi iz ovoga?

Tu zakona nema, ali je jasno da sve zavisi OD SAMOG ČOVJEKA. On cijeni Fideliju i ne vara je. NAPOKON, ČOVJEK NIJE ŽIVOTINJA!

Možda su to smjese ovoga i onoga, ovakve i onakve filozofije u njemu — on nije neki visokoumni filozof, on je SAMO MALI OBIČNI ČINOVNIČIĆ —napokon, uopće nije važno kako bi sve to nazvao filozof koji vlada

svim terminima filozofske nauke, on je samo, eto, pokušao ustanoviti kakav bi trebalo da bude njegov stav s obzirom na život, na svijet uopće. I nije došao do nečega novog, ali ipak — usuđuje se sve to ocijeniti tako — ima u tome vrijednosti. Jer, opet, mogao je on i lagati, ne samo drugima, već i samome sebi! No, nije htio jer je uvijek izbjegavao laž. Zato je onomad, kada ga je prvi put upitala da li vjeruje u Boga, odgovorio Fideliji NE ZNAM. Poslije joj je kazao NE VJERUJEM jer je sada znao da ne vjeruje. I kome bi išao niz dlaku da joj je kazao VJERUJEM pa poslije toga GLUMIO VJERU? On poštuje princip: ILI JESI — ILI NISI! To je divno veliki princip. I tko mu može onda bilo što spočitnuti? Ako Fidelija vjeruje u ovo ili ono, što to može njega smetati? Napokon, koliko je takvih koji ne vjeruju u Boga, ali se zato plaše kojekakvih »uroka« i sličnih praznovjerja!

— Hoćemo li dijete krstiti u crkvi? — pitala ga pomalo bojažljivo Fidelija.

— Obavi to sama, ako želiš, ja nemam ništa protiv! — odgovorio joj je on gotovo ravnodušno.

Tek poslije, kada se mislima vratio na sve to, naišao je na otvoren problem kojemu nije mogao, bar za sada, naći rješenje. Konačno rješenje, a ne privremeno. A POSLIJE, KADA DJECA ODRASTU, ŠTO ONDA? KAKAV ĆE IM ODGOJ DATI, VJERSKI ILI NEVJERSKI? I, da li će doći do toga da netko bude morao popustiti u svome zahtjevu između njega i Fidelije? Ne nalazeći rješenje za taj problem, odlučio je sada to ostaviti vremenu.

— Znaš, ostavljam Mariju — reče mu pri jednom susretu Julije prilično smireno.

Ovaj put je on ostao zabezeknut, oduzet. Njih dvojica već dugo ne rade zajedno. Julije je otišao na novo radno mjesto. Sada radi kao šef. Polako se počeo otkravljivati.

— Zašto? — upita zbunjeno.

— Oženit ću se s Lelom — izjavi Julije.

(Lela je bila ona Nova iz pripremnog odjela.)

— Ti si lud! — uzviknuo je zaprepašteno i ogorčeno.

Činjenica iskrsne pred njim: Koliko je puta znao Julije reći njemu da je lud, a sada je on Juliju to kazao! Kao da se zaista sve okreće. No . . . PA ZNA LI JULIJE ŠTO ČINI? ON OSTAVLJA MARIJU RADI JEDNE BEZOČNE FLUNDRE KAKVA JE LELA! Razmišlja li Julije uopće o životu? Kako? Pa što je za njega čovjek? I što je u čovjeku da je ovakav i onakav? Samo bjelančevina? A razum, što je to taj razum u čovjeku? Čini mu se da se sreo s nečim nedohvatnim. U ČEMU JE ZAPRAVO ISTINA? U BESKONAČNOSTI? I osjeća u svemu tome perpetuum mobile. Eto, to je život, život je jedini mogući perpetuum mobile . . . Stalna vrtnja oko istih problema. VJEČNI PROBLEMI. Uvijek ponovni. VJEČNA DIJALEKTIKA. Uviđa sa sigurnošću da NITI JEDNO RJEŠENJE NIJE KONAČNO. Ali, osjeća i to, nije bitno što je život, BITNO JE ŠTO JE ČOVJEK! A što je čovjek?

Došao je zbunjeno kući i ovlaš, onako odsutan mislima, poljubio Fideliju i svoje dvoje djece: sina i kćer. Umorno se spustio na svoju stolicu i sačekao da ona stavi jelo pred njega. Ona je primijetila da ga nešto muči, ali je šutjela. Neka se prvo najede, mislila je.

Ali, kada se najeo, bez riječi je nestao. (Kao i onda kada je isto ovako otišao i, vrativši se poslije čitava poslijepodneva, rekao da je konačno shvatio da ne vjeruje u Boga, da ne može u Njega povjerovati.) Promatrala je vrata koja su se polako za njim zatvorila i pitala se nije li i sada u pitanju isti problem. ŠTO ĆE DANAS REĆI KADA SE VRATI AKO JE ZAISTA U TOME I SADAŠNJA NJEGOVA PREOKUPACIJA? I punim svojim srcem obrati se Bogu da joj usliši sve njene dosadašnje molitve koje Mu je uputila za njegovo obraćenje.

EPILOG

Vraćao se kući kadli sretne Julija. Zazeblo ga srce čim ga je ugledao. Pred njim su bili Julijevi ostaci — ono što je od njega ostalo. Primijetio je odmah da je pijan. KAKO MU POMOĆI? Zaklimao je glavom ispunjen tugom zbog izgubljenog prijatelja. Zna da tu pomoći više nema. JULIJE JE PROIGRAO SVOJ ŽIVOT. Što mu je osim alkohola još preostalo? Ništa doli očekivanje smrti! Mariju je napustio, a nedugo zatim nestalo je i Lele. Pričali su da se ponovno s nekim splela i s tim otišla bez traga. Juliju pak vlastiti ponos nije dozvolio da se vrati Mariji koja ga, vjerojatno, ionako više ne bi primila.

Pogođen ovim susretom koji ga je podsjetio na prijateljevu tragediju, tiho promrmlja molitvu Bogu da ne odbaci Julija od sebe jer ON IPAK NIJE TAKO RĐAV ČOVJEK.

August ĐARMATI

Tajna

Vuče nas ko ponor, ko daljina zove,
Ko sunčano polje mami nas širinom,
Daleko od ljudi i od vreve ove
Zabljesne nas sjajem, strepnjom i dubinom.

I prati nas svuda na koraku svakom,
Kao tamna šuma plaši stravom jeze,
Pojavi se često nekim čednim znakom
Kao nevinošću bijele, krhke breze.

Nagrne ko bura, kao kiša pljusne,
I prelije nadom cijelo more jada,
Ili kao osmijeh na umorne usne
Iz krajeva čudnih dolijeće i pada.

Dotiče nas svojim primamljivim kretom,
Skrivajući uvijek ono što nam sprema,
Širi se nad morem, nad zemljom, nad svijetom,
Ko pitanje kome odgovora nema...

U noći

Danju se rasplinu snovi žestinom sunčanih zraka
I bude usnule brige i nove uzdisaje;
Noću se vizija budi u srebru prozirnog mraka
I svakoj tvrdoj oštrini meku oblinu daje.

Noću se javljaju sjenke zaboravljenih priča,
Hođaju svijetlom stazom koja do mjeseca vodi,
Noću u mislima žive davna, voljena bića,
A mašta beskrajem plovi u nekoj čudnoj slobodi.

Noću u srebrnom slapu dalekog zvjezdanog sjaja
Svaka sjenka stvari izgleda kao živa,
I nitko ne može tako da duše s daljinom spaja,
I budi usnulu plodnost naših tajanstvenih njiva.

O, lutanja puna mašte u sjenci noćnih tišina!
Kada se tragovi ljudskih stopala brišu i gube,
Kad srebrna svjetlost teče kroz granje poput vina
I opija čežnjiva srca što snatre, žude i ljube...

Enver ČOLAKOVIĆ

Htio bih

Htio bih promijeniti svijet
Ni košulju jutros promijenio nisam
Htio bih odgojiti ljude da postanu ljudi
Ni psa svog nisam odgojio da šapom ne otvara vrata
Htio bih sačuvati ljubav na sajmištu laži
Ni vjeru sačuvao nisam da postoji nešto što bismo nazvali
Ljubav
Htio bih osloboditi čovjeka straha od čovjeka
a i ja se čovjeka bojim

Kud ću sa htijenjima svojim?

Mali oglasi

TRAŽIM
izgubljeni svemir
IZDAJEM
namješteno srce bez posteljine
KUPUJEM
rabljenu ljubav na ručni pogon
PRODAJEM
još dobro uščuvanu vjeru u budućnost
IZNAJMLJUJEM
stajaće mjesto u raju smirenja
NUDIM
jeftinu nadu na otplatu dugoročnu.

Noge

Noge,
blago balerine, uspomena invalida s protezama,
poštarova bol, fudbalerov mozak, meka bludnice,
tipke, kojima po asfaltu žurba svira svoj scherzo,
balvani, uz koje se penju modre žiletine i kvrge
od stajanja, hodanja, gaženja po šivaćem stroju
i rađanja repova pred regrutskim komisijama,
školskim poliklinikama, igralištima i kinima.
Noge,
pokretnost osvajača svemira i morskih dubina,
ubojica prvih tratinčica, glista iza kiše,
tananih nježnih nevinih pupoljaka maćuhica pod rosom.
Noge,
ciljevi za kojima pogledi pohlepni maratonski trče,
kada iz čarapa vabe svježinom, oblinom i ružičastom jedrinom
Noge,
umor u gubavim, šugavim, zakrpama ispečačenim lavorima,
teret što krevete tiska i jedna se o drugu češe.
Noge,
oružje obrambeno u bijegu od gladi,
potpornji trbuha sitih i trhonoše besplatne
na ulicama prosječenim kroz džunglu mahnitih gradova.
Noge,
stegnute u cipele preuske, preteške, prestare,
tko vama ditiramb da spjeva stihovima šepavim i šturim
tvrdim od kože na peti?
Noge,
vas jedine dotiče sverodilja života i smrti —
zemlja.

Imao sam

imao sam imao sam imao
devet sam zvijezda u devet ruku držao
trideset sam sreća s pet stotina slasti
vrtio među prstima vrtuljak radosti
imao sam imao sam imao
šta je zlato šta je biser šta je alem
šta je radost šta je radost šta je sreća
sve je moje sve je moje sve je sve je
imao sam imao sam gdje je gdje je

Razgovor ugodni u restauraciji provincijske postaje

Što, veliš da te napustila žena
i da si zgranut i nemaš riječi?
Ah, pusti, brate, i ne budi bena,
tu ranu vrijeme i rakija liječi.

I kažeš da si volio je mnogo,
a on je mlađi, probisvijet i zgodan!
Ma nemoj tako i ne sudi strogo,
pa ti si, vidim, vrlo staromodan.

A djeca, pitaš, što će s njima biti
i onaj mali da još često plače.
Ne misli na to dok još možeš piti,
bez glupe mačke snaći će se mače!

I zdravlje, veliš, gubio si, što li,
i mučio se da je brige manje!
Daj ispij! Neka ništa te ne boli,
što jedan sije, drugi često žanje.

I zajam još si digao? Tim bolje!
Zlu jednom uvijek drugo zlo se doda,
a tuga da te uzalud ne kolje,
rakije, brate! Nju nek nosi voda!

I još se stidiš što će drugi reći,
i to te sada nemilosno mrvi?
Ah, znadem i sam što je život pseći,
no nisi, vjeruj, ni zadnji ni prvi.

A to što sad te mnoge brige more
i što si zgranut i nemaš riječi,
dobro je kada nije još i gore,
sve ti to vrijeme i rakija liječi!

Samo je tišina velika

Samo je tišina velika i ona posvećuje stvari,
bez tuge živjeti treba na njenom blistavom rubu.
Kad prošlost postane mrtva i srušeni njeni oltari,
ljubav će raspeta biti na sramotnome stubu.

I premda isti nas korijen i isti vezuju lanci
i istog željni smo kruha iz kojeg oci nam snatre,
jedni drugima ipak samo smo daleki stranci
i svatko izgara bolno u krugu vlastite vatre.

I nikad ne znamo kojem ušću korak nas vodi,
da li smo putnici rani ili putnici kasni,
u miru siječemo grane ljubavi i slobodi
i bristri izvori nikad posve nisu nam jasni.

Od sebe bježimo premda vlastito tražimo biće,
u tuđem porazu često vidimo pobjedu jaku,
i varke za nas su novo i životvorno piće,
a kad se upale svjetla, spoznamo da smo u mraku.

I zalud kucamo tugom na zatvorena vrata
i krik nam ovija nadom svaku srušenu želju,
samo se u tišini čuje kucanje skrivenog sata
i kako mlinovi crni pod kasnim zvijezdama melju.

I sve je podložno nekom nedorečenom strahu
u kojem za nas je uvijek puno gorčine voće.
Sve se začinje, raste i pada po rasutome prahu
i samo spomen još čuva svjetiljke u dnu samoće.

Josip RIJEČANIN

Ruke jedne matere

Da l' ti vidje ljubav, o zemniče dragi,
ljubav brižne koke prema pilićima,
što kopkajuć traži, po svim buništima,
hranu za njih koji pijuču nejaki?!

Baš tako za majkom, koja hranu traži,
sinčić, pile malo, znao je da hiti,
davno nekad, kad ga jača glad uplaši,
znajuć: uz nju neće sitost samo sniti.

I sad, kad na leđa breme ljeta pade,
on joj s bolnom sjetom sanja ruke male,
kako hitre, uz peć, za drugoga rade,

grabe, oznojene, suđe, ko od šale,
ruke što iz rake van bi se pružale
kad bi mogle nekom sreću još da grade.

Bratoubica

(Veljensurmaaja)
Finska narodna balada

Mistäs tulet, kustas tulet,
poikani iloinen?
Meren rannalta, meren rannalta,
äitini kultainen.

Otkud dođe, otkud dođe,
veseli sine moj?
S morske obale, s morske obale,
zlatna majčice.

Što si mi činio tamo,
veseli sine moj?
Konja svog sam napajao,
zlatna majčice.

Što mi zablati leđa glinom,
veseli sine moj?
Konjic me repom dohvatio,
zlatna majčice.

Što ti je noga krvava tako,
veseli sine moj?
Konjic mi na nju kopitom stao,
zlatna majčice.

Što li je mač tvoj krvav tako,
veseli sine moj?
Njime sam brata svojega probo,
zlatna majčice.

A što si brata svojega probo,
nesretni sine moj?
Jer mi je ženu osramotio,
zlatna starice.

Kuda ćeš, reci, poći sada,
nesretni sine moj?
Ja ću u tuđinu poći,
zlatna starice.

Gdje ćeš oca ostavit starog,
nesretni sine moj?
U tuđini mreže nek krpi,
zlatna starice.

Gdje ćeš majku ostavit staru,
nesretni sine moj?
U tuđini niti nek prede,
zlatna starice.

Gdje ćeš ženu ostavit mladu,
nesretni sine moj?
U tuđini muškarce da gleda,
zlatna starice.

Gdje ćeš sina ostavit mladog,
nesretni sine moj?
Neka u školi prosjačkoj trpi,
zlatna starice.

Gdje ćeš kćerku ostavit mladu,
nesretni sine moj?
U tuđini blago nek pase,
zlatna starice.

Kad ćeš domu vratit se svome,
nesretni sine moj?
Kada gavran bijel postane,
zlatna starice.

Kad će gavran bijel postati,
nesretni sine moj?
Kada guska crna bude,
zlatna starice.

Kad će guska crna biti,
nesretni sine moj?
Kad zapliva kam na vodi,
zlatna starice.

Kad će zaplivat kam na vodi,
nesretni sine moj?
Na dno perje kad potone,
zlatna starice.

Kad će perje da potone,
nesretni sine moj?
Kad u ponoć sunce zasja,
zlatna starice.

Kad će u ponoć sunce zasjat,
nesretni sine moj?
Kada mjesec ko oganj plane,
zlatna starice.

Kad će mjesec ko oganj planut,
nesretni sine moj?
Kad zaplešu zvijezde nebom,
zlatna starice.

Kad će zaplesat zvijezde nebom,
nesretni sine moj?
Na posljednji sud kad svi dođemo,
zlatna starice.

Preveo: **Josip Riječanin**

NAPOMENE UZ FINSKU NARODNU BALADU »BRATOUBICA«

Pjesma o bratoubici pripada starom tipu englesko-škotske balade koju je Evropa upoznala preko Herdera. On je, kako je poznato, pjesmu preveo s engleskog jezika i objavio u knjizi »Stimmen der Volker«. Goethe ju je isticao kao jednu od onih temeljnih pjesama u kojima se isprepleću epska, lirska i dramska radnja. Kroz dugi niz godina ona je, putujući kroz različite zemlje, doživjela mnoge promjene. U Herderovu prijevodu koji je u stvari verzija Thomasa Percyja (1729—1811), sin oduzima život ocu na nagovor majke. Naprotiv, u pjesmi »Dva brata«, kod Motherwella i Jamiesona, postoji već dalje srodstvo sa švedskom verzijom »Sven u ružičnjaku«, a bliže s ovom finskom koju objavljujemo. U finskoj verziji je prolijevanje krvi prouzročio ozbiljan prijestup: ubijeni je zaveo ženu ubice. U švedskoj verziji nedostaje motiv ubistva, a u finsku pjesmu ga je, prema mišljenju E. Kunzea*, unio Elias Lönnrot, koji je iz finskih narodnih pjesama sastavio nacionalni ep »Kalevalu«.

»Bratoubica« ima refren, a posebnu vrijednost pjesmi daje slikovito crtanje psihičkog stanja ubice. Progonjen uznemirenom savješću, on nizom impresivnih slika, u vješto podešenoj gradaciji, na materino pitanje odgovara da će se kući vratiti onda kad nastupe izvjesni preobražaji u prirodi i promjene u svemiru. A upravo iz tih nelogičnih i zato neostvarivih odgovora postaje jasno da se krivac nikad ne misli vratiti. Upravo ti odgovori, u drugom dijelu pjesme, nose na sebi jasne utjecaje kršćanstva.

Baladu sam preveo sa finskog jezika, u suradnji s g. Hannesom Koivuom iz Helsinkija koji mi je poslao i doslovan prijevod na esperantu. Balada ima i svoju popularnu melodiju, koju, međutim, ovdje ne možemo priopćiti.

J. R.

* Vidi: *E. Kunze, Finnische Volksballaden, Jena 1943.*

Kamilo KRIŽANIĆ

Đuro Sudeta kao učenik zagrebačkih srednjih škola

Đuro Sudeta je polazio i završio četiri niža razreda donjogradske gimnazije i četiri razreda (»tečaja«) muške učiteljske škole (Medulićeva ul. 33) u Zagrebu. To školovanje od šk. god. 1914/1915. do 1921/1922. odgovara zbivanju kod nas: četverogodišnjem I svjet. ratu, Hrvatskom saboru od 29. X 1918, stvaranju države SHS, osnutku Radićeva opozicionalnog Hrvatskog bloka.

Postoji fama o Sudeti kao osrednjem đaku (Ujević, Vereš i dr.). No Sudeta je II razred gimnazije kao i I, II i III razred učiteljske škole apsolvirao s odlikom, a u ostalim je razredima imao dobar uspjeh. Nikada u svjedodžbi nije imao negativne ocjene.

Svakako je simptomatična gotovo konstantna ocjena iz vladanja: pohvalno (drugi stupanj), osim u I razr. učiteljske škole kad je ocijenjen s uzorno. Vjerojatno je drugi stupanj u ocjenjivanju vladanja kroz gimnazijske razrede stekao zato jer je bio u stalnom sukobu s disciplinskim regulama koje su tražile »poslušnost« i »pokornost«. Međutim, Sudetinu živost i neposrednost seljačkog dečka, pa i kasniji pubertet s nabujalim otporima, nije mogao slomiti nikakav dril suhoparnih paragrafa. Sudeta je u biti bio slobodarska natura. A kasnije, u učiteljskoj školi, taj revolt nastupa organizirano i protiv školskog sistema i političkog pritiska, kako je to evidentno iz brojnih pisama mladoga preparanda.

Kad je sa svjedodžbom seoske pučke škole u Staroj Ploščici Sudeta upisan u I razred gimnazije (tri će godine polaziti b) paralelku), našao se je pred rutiniranim i solidnim predavačkim kolegijem (dr D. Gudek: vjeronauk, dr F. Jelašić: hrvatski i latinski, dr J. Modestin: njemački, dr F. Bučar: zemljopis, dr S. Gjurašin: prirodopis i prof. I. Czekus: matematika). Slaba adaptacija na novu sredinu i sigurno verbalistička metoda u nastavi bile su uzrok da je novi učenik bio samo sposoban prijeći u viši razred, kako je to zabilježio razrednik dr F. Jelašić. Ocjene su bile od vrlo dobrog (vjeronauk i prirodopis) do dovoljnog (latinski i njemački). Sudeta će, treba napomenuti, kroz sve razrede gimnazije imati stalne poteškoće sa stranim jezicima.

Učenik je vrlo malo izostao. Od njegovih suučenika treba zabilježiti ime Zvonko Dugački koji će ga pratiti do svršetka niže gimnazije. U rubrici stanovanje navedeno je da je stanovao u Berislavićevoj 16 kod Jelene Spitek, krojačice. Navodno, u suterenu. Međutim, u toku školovanja, naročito kasnije, Sudeta će češće mijenjati stanove, ali te promjene nisu u školskim katalozima evidentirane.

No već u II razredu — između 10 odlikaša — nalazi se i Sudetino ime. Dakle, uspjeh, afirmacija. Predavački se je kolegij nešto izmijenio, za vjeronauk dolazi dr Čukac, za hrvatski i latinski prof. Hercigonja, koji mu je

i razrednik, za njemački dr B. Vizner-Livadić, povijest mu predaje dr S. Srkulj, zemljopis dr J. Hadži, a dr S. Gjurašin predaje mu matematiku i prirodopis U svjedodžbi mali odlikaš ima ocjenu vrlo dobar iz vjeronauka, hrvatskoga, povijesti i prirodopisa.

A upravo te školske godine Sudeta je obolio od skrofula, simptoma kasnije teške bolesti.

Školske god. 1916/1917, u III razredu, dobiva Sudeta najslabiju svjedodžbu svoga školovanja. Razumljivo je to: javljaju se »razaranja« staroga, u previranju za novo, protest protiv autoritativnog nametanja tuđega mišljenja, kad kodificirani pojmovi »ćudorednosti« i »pristojnosti« gube značenja kao »vrijedno«, pretjerana emotivnost, talasi erotizma sukobljuju se s formalističkim profesorskim shvaćanjima (ironično djeluje da je upravo Sudetin razrednik objavio nekoliko radova iz područja psihologije!). Iživljavanje u pisanju stihova u skladu je s afektivnim stanjem jer adolescent hoće da otkrije sebe. Spranger nalazi da je poezija, napose lirika, tu dominantna. Dakle — habemus poetam! No i još nešto: kod toga se malog melankolika javlja polagano bolest — počeci tuberkuloze. Loši životni uvjeti nagrizali su mladi organizam u razvoju.

Četiri su Sudetine ocjene dovoljan, kako je to upisao razrednik prof. P. Jemeršić: latinski, grčki, njemački i — matematika.

Konačno 1917/1918. završava Sudeta donjogradsku gimnaziju u nižim razredima. Po uspjehu je svrstan u gros razreda koji čine učenici s ocjenom I reda. Taj veliki razred imade 15 odlikaša, 11 nesposobnih, a ostali su sposobni. Od poznatijih imena u IV razredu uz Z. Dugačkog su Zdenko Škreb, danas sveuč. profesor, i Stojan Pribićević sin Svetozarov. Interesantno je da u tom razredu Sudeta nije ni jedan sat izostao s nastave. U predavačkom kolegiju bilo je i promjena kao i novih imena: prof. Grubor: latinski, dr P. Karlić: zemljopis i povijest, prof. S. Škreblin: fizika i kemija, a prof. Z. Doroghy grčki i njemački. Sudeta imade vrlo dobar iz vjeronauka, hrvatskog, povijesti, fizike i kemije, ostale ocjene dobar, osim grčkog i latinskog (dovoljan). Te je godine stanovao kod V. Borkovića, činovnika, Markova ul. 3.

Završene su četiri godine školovanja nad kojima bismo poput motta mogli ponoviti Horacija: »Multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit...«

Koji faktori djeluju na Sudetinu daljnju školsku orijentaciju? Za učiteljsku su školu govorili mnogi motivi. Tu je školu završio i njegov stariji brat Mato, u perspektivi za četiri godine materijalno osiguranje, ta je škola bila za seljačkog sina, jer ga je i vraćala opet na selo, nije pripadala »gospodskim« školama, što je također odgovaralo. Kroz četiri godine školovanja na učiteljskoj školi u Medulićevoj 33 bit će Sudetin direktor prof. M. Krkljuš, a u I razredu razrednik prof. I. Trstenjak; u prvoj godini predavali su mu dr F. Lasman: vjeronauk, V. Nazor: hrvatski, prof. S. Jarić: njemački i gospodarstvo, prof. Jagrović: zemljopis i povijest, dr Varićak: matematiku i geometriju, I. Trstenjak: krasnopis i gimnastiku, prof. J. Slogar: glazbu i pjevanje, kasnije B. Kačerovski, glasovir: A. Dobronić, kasnije B. Kačerovski. Neko će vrijeme Sudeti predavati prirodopis filozof dr Vladimir Dvorniković.

U II semestru 18 njegovih suučenika napušta Zagreb i pod vodstvom prof. Janka Slogara odlazi u Čakovec, u novootvorenu preparandiju, kojoj je direk-

tor dr S. Čajkovac. Sudeta se nije priključio toj secesiji, što je možda fatalni propust. Čakovec je naime imao vrlo dobro uređen internat, organizaciju građana koji su besplatnom prehranom pomagali siromašnije učenike, škola je bila protagonist moderne škole rada, što je mnogo značilo za buduće učitelje, za razliku od zagrebačke kule herbartovštine i konzervativnih shvaćanja školskoga rada. To se osjeća i na Sudetinim školskim kolegama koji su po završetku čakovečke učiteljske škole postali entuzijasti Škole rada kao: Kazimir Sabol, Martin Fuček, Franjo Vaupotić, Fran Židovec (kasniji muzički pedagog), Vjekoslav Mataić, Martin Blaga i dr. Konačno, čakovečka je učiteljska škola i po većini profesora i učenika bila u oštroj opoziciji prema velikosrpskim režimima Pašića i Pribićevića usvajajući Radićev seljački program.

Svoju prvu školsku godinu završava Đuro Sudeta s odlikom i uzornim vladanjem. Tek dva dobra, a ostalo vrlo dobro, osim iz hrvatskoga i zemljopisa, iz kojih je dobio ocjenu izvrstan (nekad skoro nedostiživa). Ocjenu izvrstan iz hrvatskoga dao je Sudeti Vladimir Nazor. Da li je to prema onom: pjesnik — pjesniku, ili u smislu Nazorove prakse kojom je često hrabrio početnike? Naime, Sudeta je već tada napisao velik broj stihova, a jedna mu je pjesma bila i štampana (»Suton«).

U Sudeti se je počeo u to vrijeme razvijati religiozni čovjek. (St. Hall misli da je upravo u tim godinama religiozna osjetljivost najjača.) To je doba nezadovoljstva i traženja prema onoj »Cor meum irrequietum est, donc requiescat Domine in Te.« Religiozni odnos nastupio je i prema ukupnoj vrijednosti individualnog života, upravo kao što je mladićev transcendentni svijet rođen iz religioznih smislenih veza.

I drugi razred Sudeta završava s odlikom. Novi su mu profesori: dr M. Gavazzi (psihologija, hrvatski, njemački; on mu je i razrednik), glazbu i pjevanje predaje mu prof. D. Andres, a zemljopis prof. Jovan. Uspjeh je ove godine nešto skromniji, iz hrvatskog čak ocjena dobar. Mladi pjesnik mnogo čita, samotari, u stihovima traži sebe nastojeći se riješiti nesigurnosti i tuđih utjecaja, kako to u sabranim stihovima »Pokušaji« komentira njihov redaktor dr M. Ujević.

U III razredu mijenja se u II semestru razrednik, umjesto prof. F. Novljana dolazi T. Lukšić-Čarić koji će ga voditi do mature. Novi predmet, didaktiku predaje prof. J. Škavić, hrvatski prof. dr F. Nikolić, njemački prof. I. Grünwald, fiziku prof. T. Lukšić-Čarić, a matematiku s geometrijom prof. Tomašević, ovaj će mu predavati krasnopis i crtanje. Sudeta je jedini odlikaš u razredu usprkos tome što mu neki profesori nisu skloni, a jedan ga je nazvao čak komunistom. Među ocjenama imade i šest dobrih. a među izostalim satovima i 10 neopravdanih. Te je godine Sudeta — kako je zabilježeno — stanovao u Šenoinoj 11 kod tapetara J. Bogotaja. Pjesnik postaje sve više angažiran, čak je i predsjednik liter. društva »Nade«. A sudjeluje i u političkim akcijama, što mu kao »buntovniku« opet donosi neprijateljstvo režimskih profesora. Tako je Sudeta jedan od vođa sabotaže i bojkota Pribićevićeva policijskog jugosokolskog sleta u Zagrebu. Ta protuhrvatska priredba doživjela je akcijom omladine potpunu blamažu, ali je Sudeta proskribiran u školi.

Sve se je to odrazilo i u ocjenama mladoga Sudete. Zaključni je razred završio s prvim redom uz napomenu da može u redovnom roku pristupiti ispitu zrelosti. Predavački se kolegij zadnje godine nešto izmijenio. Za vjeronauk je dr F. Lasman, za pedagogiju prof. dr Z. Smrekar, prof. J. Heneberg za zemljopis i povijest, prof. Lukšić-Čarić za fiziku, gospodarstvo mu predaje prof. S. Pirnath, higijenu dr M. Kornfeld, a metodiku J. Škavić.

Zadnje je godine zabilježen stan: Šenoina 11 kod postolara A. Palića, no sigurno je Sudeta promijenio u tom vremenu više stanova.

Sudeta je IV razred apsolvirao solidno, no »buntovnika« je trebalo »ukrotiti« slabijim ocjenama. Njegove su ocjene: vrlo dobar iz vjeronauka, hrvatskoga, pedagogije, gospodarstva, glazbe i pjevanja, gimnastike, higijene i krasnopisa (treba poznati i onaj karakteristični rukopis!). Iz orguljanja imade čak izvrstan. No iz prirodopisa, on, nekadanji Gjurašinov odlični đak, dobiva — dovoljan (sic!).

Više od svjedodžbe progovara pjesnik i bolesnik. Kod jednoga pokusnog predavanja u vježbaonici Sudeta se onesvijestio i bacao krv. Teško u tim časovima, u bolnici, podnosi samoću i njegovo je pismo solilokvij, nesretan i bolan. »Sam, sam bez ikoga, vječno sam.« Ili sjećanje na one konfliktne situacije, tu tako stoje profesori: Škavić, Trstenjak, Lukšić-Čarić, Nikolić, Malčević i još koji, a bolesni se Sudeta bori i u pismu piše: neću pokleknuti, nikada. Kolike li tragedije u Medulićevoj 33, onoj Bolleovoj kasarni.

Osam godina školovanja, možda mozaici za romansiranu biografiju koje do sada nemamo. Požutjeli papiri i stranice kataloga, no u njima nema onoga polugladnog ministranta iz crkve sv. Vinka. A gdje je tu onaj samotni šetač po proljetnom Tuškancu ili radoznali lutalac po gornjogradskim ulicama? Papir šuti, a negdje gore beskrajne čežnje za plavim djevojkama. Gdje je ono tragično osjećanje života, kad je to vrijeme izraženo u stihovima »Utrni, majko svjetila« sa slutnjama smrti gotovo u svakome stihu? Pa gdje je onaj duboki vjernik i pjesnik Marijin koji osjeća potrebu i žeđu za najvišom, od svih vrijednosti.

Školovanje jedno puno paradoksa! Svakako, kad je škola kao priprava za smrt.

S. MARIJA OD PRESV. SRCA

„Taj san u slapu"

(Umjetnički izraz lirike pjesnika Dobriše Cesarića)

Jedna od velikih težnji ljudske psihe, a u isto vrijeme i tajni, jest ta da neodoljivom snagom želi da se očituje drugima, da nađe sebi srodna bića s kojima će podijeliti svoje radosti i boli, prenijeti bogatstvo svoga unutarnjega svijeta.

Umjetnici to umiju na poseban način: snagom svoga umjetničkog-pjesničkog izraza, kojim konkretiziraju, realiziraju i projiciraju svoje misli i osjećaje, prenoseći ih na druge ljude, druga srca, da tako čuju u njima svoj vlastiti otkucaj i produže svoj život. Još više: da ljepotom koju i sami doživljuju oplemene i obogate druga srca; da im razdaju svu svoju ljubav.

Stvarnost koja nas okružuje — posebno prirodne ljepote — tako je tajanstvena i bogata, ali se ipak događa da često ne zamjećujemo njezine krasote. Pjesnik, koji ima istančaniji i profinjeniji osjet, umije snažnije doživjeti te ljepote i snagom svoga umjetničkog izraza predati ih našemu duhu, preliti na naša srca svoje osjećaje; zaustaviti trenutke vječnosti, da tim trenucima obasja čovjeka, uzdižući njegov duh u nadnaravnu stvarnost.

Možda nitko u našoj poeziji nije na tako izuzetan način umio otkriti te ljepote i umjetnički ih izraziti kao pjesnik Dobriša Cesarić.

Njegove nam pjesme otkrivaju savršenstvo umjetničkoga izraza, snagu pjesničke riječi — stihova izbrušenih poput dragih kamenova, u kojima se prelijevaju boje neba i zemlje; iskrsavaju tajni čudesni svjetovi duše, koji nas zadivljuju svojom krasotom.

Njegovi stihovi upravo pokazuju snagu i ljepotu našega jezika, pomoću kojega se mogu izraziti najsuptilnije vibracije duše; jezika koji je po samoj svojoj prirodi umjetnički, a pjesnik ga je još više oplemenio, istaknuvši njegovu sugestivnu moć i ljepotu.

Cesarićev pjesnički izraz upravo obiluje umjetničkim kvalitetama: muzičkim, slikarskim; paleta mu je nadasve bogata — impresionistička, a muzika tako profinjena i čista. Jezik mu je iskristaliziran, ukrašen epitetima, metaforama, simbolima; oživljen personifikacijom, asocijacijom.

U svakoj pjesmi koju analiziramo, otkrivamo čudesan svijet tajni, oživljen pjesnikovom riječju i duhom, umjetničkom snagom izraza. Uzmimo pjesmu SLAP:

»Teče i teče, teče jedan slap;
Što u njem znači moja mala kap?:

Muzičkim andanteom pjesnik nam evocira slap; trajnost njegova toka upravo sporim naglašavanjem riječi *teče i teče,* koje u sebi kriju snagu unutarnje energije, da nas u drugom stihu naprosto zaustavi i iznenadi pitanjem: *»Što u njem znači moja mala kap?«*

Iz statičnosti prvoga stiha prenosi nas odmah u pokretljivo stanje, svojstveno slapu

U isto vrijeme konsonant *č* dočarava nam trajnost i dinamiku, viziju »vječnoga« trajanja života, koji se neprestano stvara i obnavlja, kojemu svaki čovjek mora dati svoj osobni doprinos, ugrađujući sebe u veličanstvenu stvarnost Kozmosa

Gle, jedna duga u vodi se stvara,
I sja i dršće u hiljadu šara.

Riječju *gle,* unosi pjesnik prozračnost, iznenađenje koje se odnosi na dugu koja sja i dršće u hiljadu šara. Konsonanti *šć* izazivaju nam vibracije iste duge što zadivljuje svojom krasotom i sjajem. U dva zadnja stiha ritam postaje stišaniji, meditativniji:

Taj san u slapu da bi mogo sjati,
I moja kaplja pomaže ga tkati.

Pjesnik nam pomoću slapa, koji ima simbolično značenje, iznosi istinu o samom našem ljudskom životu, koji uistinu teče kao slap, u koji i mi moramo unijeti svu ljepotu i pomoći da se stvori ljepota.

Upravo zato da bi se moglo stvoriti ono najljepše, najvrednije, što je izraženo metaforom: *Gle, jedna duga u vodi se stvara* i *Taj san u slapu ...,* mora svaki čovjek biti angažiran, dati svoj prilog: žrtve i boli.

Sa samih šest stihova pjesnik nam je na vizuelan i sugestivan način, snagom svoga umjetničkoga izraza, uspio prikazati i izraziti čitavu našu sudbinu, svijet koji mi stvaramo, svijet izvan nas kao i svijet u nama. Svijet ljepote, krasote i sjaja, koji je kao san u slapu u krutoj stvarnosti života. A tu krasotu stvara velika bol i velika ljubav.

Svaka pjesma Dobriše Cesarića iznosi nam istinu o tome životu, potresa nas i zadivljuje svojom veličanstvenom vizijom i tajnim odzvukom najskrivenijih drhtaja duše. Pomaže nam da nađemo i prepoznamo sebe, da otkrijemo istu srodnost s pjesnikom, koji upravo to želi: da se čovjek u dubinama svoga bitka približi bratu čovjeku, da otkrije sličnost s njime; da doživi iste osjećaje, podijeli radost, patnju i ljepotu. Prema tome, njegova poezija ima *duboko etički karakter, ona je humana.* Kroz vlastiti subjekt postaje *univerzalna.*

Kao što to dokazuje i pjesma KRIK:

Čitavog dana bol mi buja,
Zamjetljiv tek u glasu tihom,
Al dođe noć i razlije se —
I najedanput kriknem stihom.

Zavrisnuvši svoj vrisak u svijet
Da uokolo traži jeku,
Razdijelio sam svoje srce
Med braću neznanu, daleku.

I krik moj luta, luta, luta,
A kada srodno srce prene,
Da l' ono sluti da je pušten
Iz noći mučne, probdivene?

Kao da slušam muzički praeludij. Oglasuje se pianom, koji se postepeno — putem gradacije — pretvara u crescendo, a zatim se ponovno smiruje i u finalu završava tihim akordima.

Riječ *kriknem*, s konsonantima *k*, ima prodornu snagu. Kao da razbija tišine noći; a u drugoj strofi sibilant *s* s vokalom *r* još pojačava taj krik, koji kao strijela pogađa. Onomatopejom »zavrisnuvši svoj vrisak u svijet« pojačava snagu doživljaja i potresa srce, tražeći srodan odzvuk. Ponavljana riječ *luta, luta* kao da smiruje ritam i unutarnju napetost, a u blagim tonovima završava u misaonom pitanju:

Da l' ono sluti da je pušten
Iz noći mučne, probdivene?

Slikarski elementi posebno dolaze do izražaja u umjetničkom izrazu D. Cesarića, što ćemo na slijedećim stranicama jasnije istaći. Sugestivno oživljuje pred nama detalj ljudske sudbine, čitav život u jednoj impresivnoj slici.

Pukotina ima svaki život,
kroz koji bližnji radoznalo zure . . .

Kao da umije naći najbolje komparacije. »*Kako bih htio zastrti ta okna*...« Ili metafore: »*Mi srčemo taj život kao vino*...« Ili:

Pa da mu bude posve mirno lice,
Ko pusto polje, ispod koga teku
Nečujno vali jedne ponornice.

Kako samo jedna metafora najednom može obogatiti čitavu pjesmu! Jedna slika, detalj, isječak ljudskoga života najednom otvaraju beskrajne dimenzije.

Upravo ti umjetnički elementi, kvalitete Cesarićeva stiha, svjedoče o snažnom umjetničkom izrazu, jer pomoću tih elemenata, kojima obiluje njegov stih, zna učiniti velikim i značajnim svaki trenutak ljudskoga života, dajući mu pravu vrijednost, produhovljujući ga. Na taj način — pomoću umjetničkoga izraza — razbija okvire materijalnoga, dajući mu dimenzije neizmjernosti. I tako svakodnevni detalj poprima viziju beskrajnoga svijeta, tako čarobnog. A to je magična snaga Cesarićeva izraza.

Jedna između najljepših pjesama je i pjesma OBLAK, koja ima tako jasan autobiografski karakter. Kroz simbol oblaka razumljiv nam je pjesnikov lik-život:

U predvečerje iznenada,
Ni od kog iz dubine gledan,
Pojavio se ponad grada
Oblak jedan.

Riječima *iznenada, gledan, ponad* i *jedan*, sa izmjenom konsonanta *n* i vokala *e* pjesnik stvara pokretljivost, brzinu, što je svojstvo oblaka, naglo nas uzdižući u visine, stavljajući pred jednu činjenicu, koncentrirajući našu pažnju na oblak koji se tajanstveno pojavio.

Vjetar visine ga je njiho
I on je stao da se žari,
Al oči sviju ljudi bjehu
Uprte u zemne stvari.

Vokal *i* i konsonant *s* dočaravaju nam bistrinu i svjetlost svemirskih prostranstava.

I on je stao da se žari . . .

Ovim stihom naglašen je kvalitet pjesme — ličnosti, jednoga bogatog života — idealnoga, koji je ispunjen višim vrednotama duha, osjećajem za ljepotu, koju simbolizira oblak, koji je inače apstraktna imenica, da nam sa dva slijedeća stiha istakne antitezu:

Al oči sviju ljudi bjehu
Uprte u zemne stvari.

Nagli kontrast. Naš pogled — snagom pjesničke riječi — s neba naglo prelazi na zemlju, gdje su ljudi prezauzeti brigama za materijalno. U slijedećoj strofi ponovno konstatira dva svijeta:

I svak je išo svojim putem:
Za vlašću, zlatom il za hljebom,
A on — krvareći ljepotu —
Svojim nebom.

Glagol *krvareći* ima svojstvo epiteta. Izaziva asocijaciju žarkog oblaka, rumenog oblaka na plavom svodu. Kao da je slika obojena žarkim bojama samoga Chagala... Epitetom *krvareći* simbolično označava da se ta ljepota stvara krvlju srca.

I plovio je sve to više,
Ko da se kani dić do Boga;
Vjetar visine ga je njiho,
Vjetar visine raznio ga.

Konsonantima *s* i *š* ponovno otvara viziju čistih prostranstava, visina kojima se oblak uzdiže i u njima nestane.

Sva je pjesma puna ljepote i ukazuje na velikoga estetu, koji svojim čulima zamjećuje i najsuptilnije vibracije, nijanse, zvukove, da nam kroz umjetničku formu prenese snažan doživljaj.

Koliki će u OBLAKU prepoznati svoj život — sebe, svoju sudbinu!

Sva je pjesma kao meka glazba; ritam teče kao slap, a završava snažnom poantom:

Vjetar visine raznio ga.

Nije to neki nihilizam, već transformacija, preobraženje u neku čistiju, sublimiraniju supstanciju; nestajanje u višu ljepotu.

Zato pjesma ne izaziva tugu, već radije — svjetlost.

Ostat će nezaboravna njegova pjesma: O SATI SUMNJE, SATI BOLA. Za najdublje i najsuptilnije drhtaje duše kao da je uspio pronaći najljepši izraz — metafore, pune krasote, koje ilustriraju i ljepotu nutarnjega svijeta.

O sati sumnje, sati bola,
Ko stvara, taj vas kleti neće;
Jer radosti su male svijeće,
A iz vas raste aureola.

Slabašnu djecu radost rađa,
I njezin porod brzo gine,
A pjesme rasplamsane bolom
Gore ko svjetla za daljine.

Kao da je sva pjesma sinteza srca i duha, emocionalnog i misaonog svijeta, božanskoga i ljudskoga elementa, sinteza vremena i vječnosti.

Pjesma puna filozofije i ljepote, dovedena do najveće sublimacije.

Dva prva stiha kao da izriču životnu istinu, konstataciju ljudskoga života ispunjena bolom i sumnjama, izraženu mirnim tonom, onako kako će Michelangelo izraziti tugu Marijinu u svojoj velebnoj skulpturi Pieta, s potpunim prihvaćanjem patnje, što će potvrditi dva slijedeća stiha, koja također imaju meditativan karakter:

Jer radosti su male svijeće,
A iz vas raste aureola.

Aureola je simbol pobjede, pobožanstvenjenja.

Kao da pjesnik nije mogao pronaći ljepšu metaforu — komparaciju od ove:

A pjesme rasplamsane bolom
Gore ko svjetla za daljine.

Tihi, pritajeni bol, naglašen meditativnošću pjesme, kao da je sav preobražen; on je pretvoren u svjetla . . . Pjesnik umije da nas — snagom svoga umjetničkoga izraza — najednom prebaci iz stanja statičnosti, u kojemu duša pati, u stanje neizmjernosti, potpunoga oslobođenja i svjetlosti. Bol je svladana, pretvorena u svjetlo — za druge. Stoga ova pjesma ima i duboki etički smisao, snagu Vječnosti.

U pjesmi ŠTO MI JE GOVORIO PARISKI VLAK sugestivnom personifikacijom suprotstavlja vječne vrednote, dublji smisao čovjekov, varavim, prolaznim i taštim vrednotama, koje su kao lažna svjetla, čiji sjaj nestaje kao iluzija, ostavljajući pustoš, prazninu i očaj.

Zviždukom opet zove me vlak:
Jesi li spreman? Jesi li jak?
I nizom prozora mi sija,
Svjetála pun, ko iluzija.
Gledam ga. Sam. Sa licem u tami.
On stoji, dahće, pa me mami:
Ti uvijek tu . . .

Goetheov motiv. Kao da je čovjek sav okrenut svome unutarnjemu svijetu, svojoj savjesti, podvojenosti svoga bića. Čuje zamaman glas Mefistov, koji ga zove na široke putove . . .

Kao da je pjesnik upravo trebao odabrati ovu sugestivnu personifikaciju. Riječ *zvižduk*, u prvom stihu, upravo izaziva asocijaciju na Tajanstvenoga duha, kojega prati zvižduk.

Stih »*svjetala pun, ko iluzija*« dočarava taštu prolaznost, bljesak lažnih svjetala, koja ne mogu pružiti čovjeku dublji sadržaj niti odgovoriti njegovu smislu.

Gledam ga. Sam. Sa licem u tami:
On stoji, dahće, pa me mami . . .

Ovaj kontrast svjetla i tame pojačava intenzitet doživljavanja, borbu čovjekovu koja se odigrava u dubinama njegove psihe, gdje je on sam — sa licem u tami, u stanju tišine, ali pune napetosti i iščekivanja. Riječ *dahće* još više pojačava kontrast dvaju svjetova koji su u nama.

Zar ne čuješ? Ja zovem glasno.
Požuri se! Još nije kasno.

Kao zov Mefista . . .

Čitava tragika ljudskoga života, ali koja završava pobjedom:

Bez mene kreće vlak što sija,
Svjetala pun, ko iluzija.

Da je pjesnik opisivao svoju unutarnju borbu, ne bi nam mogao ovako sugestivno i snažno izraziti finale, kao upravo ovim jednostavnim završetkom-odgovorom, u kojemu se krije nepojmljiva snaga.

Kao da je nastupio veliki mir, veliko olakšanje, koje je ispunjeno pobjedom nam samim sobom.

Upravo snažnim umjetničkim izrazom pjesnik nam iznosi duboke istine koje mi sami proživljavamo i u sebi nosimo. Zato nam je tako blizak i srodan.

Akustički elementi, u ovoj pjesmi, izazivaju snažne impresije; također i vizuelni. Sav prostor je ispunjen zvukom i tišinom, elementima svjetla i sjene, kao kod *Caravaggioovih clairobscura.* — Sibilanti dočaravaju viziju svjetlosti.

Pjesnik ima posebno razvijen i profinjen osjećaj za zvuk, za trajnost zvuka. Jednim slogom kao da zna zaustaviti vrijeme. U pjesmi POLUDJELA PTICA možda bi netko pomislio da je sasvim slučajno što pjesnik odstupa od uobičajenih dvosložnih rima, koje se provlače kroz cijelu pjesmu, i upotrebljava u 3. i 4. stihu druge strofe trosložne. A upravo one kao da zbore o nevidljivoj snazi koju ptica posjeduje te se može opirati vjetru, i izazivaju asocijacije o statičnosti jednoga trenutka u kojemu se ona — njihana vjetrom — načas zaustavlja, što upravo ovaj trosložni slog omogućuje, izazivlje i vizuelno dočarava

Nadasve je suptilna i sva protkana ljepotom, kao raskošnim sunčanim spektrom, pjesma VOĆKA POSLIJE KIŠE. Sam motiv, impresija, već je po sebi umjetnički-poetičan, a kroz pjesnikov izraz poprima još čarobniju krasotu:

Gle malu voćku poslije kiše:
Puna je kapi, pa ih njiše.
I bliješti, suncem obasjana,
Čudesna raskoš njenih grana.
Al nek se sunce malko skrije,
Nestane sve te čarolije.
Ona je opet, kao prvo,
Obično, malo, jadno drvo.

To je sugestivna slika ljudskoga života, ispunjena i preobražena ljepotom, izuzetno obasjanim trenucima, bez kojih je čovjek opet prozaičan i siromašan. Impresionističkom paletom pjesnik umije izazvati sliku koja je tako svježa i obasjana, kao na platnima Cezannea, Renoira, Maneta, Moneta i Degasa.

Posebnu lakoću i muzikalnost ritma pjesnik postizava i jednosložnim rimama, kao u pjesmi SHELLEY.

Kadikada, u kasni sat,
Tajanstven dar mi bude dat,
I slušam šumne razgovore
Sa vjetrom što ih vodi more.

U 3. i 4. stihu produžuje slog, da tako prikaže trajnost časa.

Na vrućem čelu u taj mah
Osjetim cijelog svijeta dah.
Trepere zvijezde u visini,
I njihov sjaj me sretnim čini.

Muzikalnost se povećava:

Prolazi noć. Ja lutam sam.
O, kom da ovaj zanos dam?

Kao što je i Kranjčević uskliknuo u pjesmi »Ja domovinu imam«: *Gdje raj da ovaj prostrem?!* — tako i Cesarić: *O, kom da ovaj zanos dam?*

Upravo ovaj *zanos* došao je do izražaja zbog ovih jednosložnih rima.

Odstupajući katkada od vezanoga stiha i uobičajenoga rimarija, pjesnik umije — snagom svoga umjetničkog izraza — stvoriti odabrani štimung, ugođaj. Baš ugođaj svježine posebno se ističe u pjesmi JESENJE JUTRO. On je još više pojačan sibilantima:

Moj prijatelj uđe u mokrom kaputu
I cijelu mi sobu namiriše kišom.
Ne veli ni: zdravo!
Sjedne.
Zanesen.
Izusti: »Jesen«.
Ta riječ je bila tako svježa
Ko naranča na grani
Nakon kiše.

Pjesnik odabire i uspjelu metaforu: *naranča na grani*, da upravo njome simbolizira zrelu, sočnu, raskošnim bojama bogatu i svježu jesen.

Cesarić je i majstor palete. Njegovi slikarski elementi posebno dolaze do izražaja u mnogim pjesmama. Pomoću tih elemenata vizuelno nam dočarava sliku, oživljujući je pred našim očima. Promotrimo samo prvu strofu pjesme PRED SIVOM KUĆOM:

Pred sivom kućom fijaker je stao.
S njeg je sišla jedna mlada žena.
Trak laterne, što je po njoj pao,
Otkri da je modro odjevena.

Pred našim pogledom odmah iskrsava siva kuća i fijaker. Interpunkcija na kraju stiha izaziva u nama statičnost i iščekivanje; zaustavljen čas.

Pred sivom kućom fijaker je stao.

Pjesnik osvjetljava mirno sliku, da je promotrimo:

S njeg je sišla jedna mlada žena.

Ponovno interpunkcija. Kao da pratimo oprezno njezin silazak, što nam upravo omogućuje ta interpunkcija. A zatim se ritam ubrzava. Pjesnik sada ne upotrebljava točku, već zarez, kao da nam želi što prije nešto otkriti:

Trak laterne, što je po njoj pao,
Otkri da je modro odvjevena.

Upravo nam je slikarskim elementima dočarao tako vjerno i zorno sliku žene. A te iste elemente nalazimo i u mnogim drugim njegovim pjesmama, što sve svjedoči o visokom umjetničkom izrazu i osjećaju.

Također je impresivna slika JESEN. Impresionističkom paletom i sugestivnom personifikacijom pjesnik pred nama oživljuje jesen. Pjesma je puna dinamike; slike su svježe.

Ona je tu. U tuzi kiše
Po poljanama tiho hoda,
I kuda stiže uvis diže
Usplahirena jata roda.
Polako penje se u brda,
A kuda prođe njezin put
Od otpalog je lišća žut.
I u dol njime idu krda.

Pjesnik se služi elementima slike i zvuka, jasna nam je vizija pred očima — slika jeseni i ugođaj, koji se potencira samom gradacijom pjesme, da završi u snažnom crescendu:

A čovjek koji hoda drumom
Zaogrnuo se ogrtačem.

Grleni glasovi izražavaju snagu pokreta: »*Zaogrnuo se ogrtačem*«. A pokret vjetra, koji se u ovome stihu ne spominje, slikovito je izražen:

Na cesti uveli se list
U čudu digo: gle, ja skačem!

Jer samo snažan zamah vjetra može izazvati taj pokret.

I u pjesmi POPODNE KADA PRESTA KIŠA pjesnik vizuelnom elementu pridružuje i psihički. Jedan nadasve lirski, sublimni osjećaj, kao meka glazba.

Pjesnik umije zgusnuti osjećaj, kondenzirati, izraziti samo ono što je bitno — u nekoliko stihova — i opet njima postići maksimalnu puninu pjesme, koja je sva zaokružena cjelina, kao jedan svijet. To vidimo i doživljavamo u pjesmi NA NOVU PLOVIDBU:

Vedri se nebo. Sunce se rađa.
Plovi iz luke jedna lađa;
Jedna što dugo stajaše u doku,
Sva izbijena, s ranama na boku.
More, ko mati, vuče je na krilo.
Ljulja je, šapće: Ništa nije bilo.

Prekidom deseterca u 1. stihu pjesnik uspijeva izraziti promjenu atmosfere, koja se naglo zbiva. »*Vedri se nebo. Sunce se rađa*«. Kao buđenje na nov život. Dolazi do izražaja svijetli optimizam. Pjesnik umije izabrati uspjeli simbol — lađu, da njime predoči ono unutarnje stanje psihe koja je ranjena udarcima života, klonula i bila onesposobljena za daljnji hod. I pjesnik stvara svijetlo, vedro ozračje, stanje pokreta, života, potičući ponovno ljudsku psihu-

lađu da se odvaži na plovidbu. Toplina i mekoća, kao melem što pada na ranjenu dušu, izražena je metaforom — personifikacijom:

More, ko mati, vuče je na krilo,
Ljulja je, šapće: Ništa nije bilo.

Cesarić je pjesnik svjetla. Elemenat svjetla tako je važan u njegovoj poeziji.

Između svjetala večernjeg slavlja
Nije li ovo put u visine?

Taj elemenat unosi da osvijetli i put čovjekov prema višim, nadzemaljskim stvarnostima. Svjetla ga približuju dubinama samoga bitka-vječnosti.

I smiješim se u meki suton,
Od zapaljenih zvijezda svečan,
I osjetim dubinu svega,
I da je život vječan — vječan.

Simbol zvijezda još više nam pojačava stvarnost — prisutnost Vječnosti.

Prezent glagola smiješiti se, kao i epitet *meki* izražavaju mekoću i tišinu sutona.

Tajanstvo noći i tišine, noći obasjane svjetlom uspio je izraziti pjesmom MJESEČINA.

Sad ne miče se nigdje niti list.
Dubokih tajna puno sve se čini
Na ovoj tako bijeloj mjesečini.
U viši sve je podignuto svijet.
Grm nije više grm, ni kamen kamen.
Dogodila se tajna preobrazba:
Iz svake stvari sad izbija glazba.
Nju čuje samo srce. NJIME bdij,
Prepusti joj se sav, i pij je, pij.

A ova ljepota, sublimirana mekoća, ovaj otajni šapat Nevidljivoga kao da je još snažnije realiziran u jednoj od najljepših Cesarićevih pjesama, punoj božanske melodije, što je kao molitva — kao šapat:

Tiho, o tiho govori mi jesen
Šuštanjem lišća i šapatom kiše.
Al zima srcu govori još tiše.
I kada sniježi, a spušta se tama.
U pahuljama tišina je sama.

Upravo umjetničkim izrazom, upotrebom sibilanata, profinjenim osjećajem za riječ, glazbu riječi stvorena je ova ljepota.

Iz svakoga detalja ljudskog života koji je pjesnik obasjao svojom dušom i srcem te oživio svojim umjetničkim izrazom, iz svega što je pjesnik dodirnuo — izbija ova čudesna i tajanstvena glazba, ova uzvišena ljepota koja nas zanosi i uznosi u nevidljive, nadnaravne stvarnosti u kojima otkrivamo pravi smisao i vrijednost svoga života, koje nam svjedoče da smo dio vječne Ljepote, Dobrote i Ljubavi, da smo mi samo odraz te vječne Ljepote koja se tako jasno prelijeva kroz profinjenu liriku Dobriše Cesarića- kao raskošni sunčani spektar boja:

kao duga — TAJ SAN U SLAPU.

Između četiri zida

Sobice, tijesna si,
Mila si, tiha si!
Sjenice, gusta si,
Šutljiva, nijema si!
Pomisli, teška si,
Pjesmice, tužna si!

U srcu nemirna nada je ponizna,
Tren za trenutkom sve juri i žuri se;
Pogled je uperen na sreću daleku!

Mnogo je sumnje tu,
Mnogo je patnje tu,
O noći turobna,
O noći samotna!

U ljudstvu ne prepozna mene

U ljudstvu ne prepozna mene,
No ja se tad zagledah plah
U tvoje ravnodušne zjene,
I čudan me obuze strah.

To bješe tek kratki trenutak,
No u meni obnovi tad
Zaboravljen ljubavni vrutak,
Svu pretešku muku, sav jad.

Završio je bučni dan

Završio je bučni dan,
I ljudski život šuti, drijema.
U mraku spava ljudski stan,
A majska noć je tiha, nijema.

Tek meni nema blagog sna,
No našao sam zvijezdu drugu,
Pa duh moj s njom zagledat zna
U prošlost ispraznu i dugu.

Ja pijem stari otrov svoj,
Što proljetni ga nose snovi:
Gle starih, pustih nada roj!
Moj duh se šutke njima ovi.

No to su sablasti, a ja —
Ne podnosim te mrtve sjene!
Ta njihova naklapanja
Nadvladat neće više mene!

Tek jedna od svih sjena tih
U ljubavi je k meni pala.
Ko drug iz dana minulih
Do uzglavlja je mojeg stala.

U tihoj suzi samo njoj
Ja prodah dušu smjelo, spravno.
Tu sretnu suzu čuvah davno,
Nju ne vidje ni tuđ ni svoj!

Uzalud

Sudbina samo pustoš sprema.
Tek žarko čuvstvo daje raj,
Jer pobjede bez borbe nema,
A susret već je oproštaj.

Stog pati dok ti ljubav zbori
I praznim srcem slušaj sve.
Slatkoćom lažnom odgovori
Na istinite, čiste sne.

Podnosi čamu. Kob ti blaga
Odredit znala stazu, let.
Ne želiš tratit svojih snaga,
A ipak ćeš na onaj svijet,
Na onaj svijet!

Na rijeci

Zamišljen mjesec i daleke zvjezdice
Na nebu plavu u vodi uživaju.
Duboke vode ja promatram šuteći:
Čarobne tajne tu mirno počivaju.

Vode romone i nježno zapljuskuju.
Jake su, snažne su, čarobne, ćudljive.
Misli i strasti taj romon mi otkriva,
Donosi neznane glase uzbudljive.

Plaši i blaži i sumnju izaziva:
Pažnju on zahtijeva? Ne bih se maknuo.
Tjera li od sebe? Zbunjen bih bježao.
Na dno me pozivlje? — Ja bih koraknuo.

Elegija

U magli drijema noć, a tiha zvijezda sja
I samotna kroz oblak, trepti ko kroz velo,
U dalji pasu konji, pase stado cijelo.
Zvuk tužnog zvonca čujem ja.

Ko noćni oblak crn, promjenljiv se i buran,
Roj misli vuče sad, i nemiran i tmuran.
Pojavljuju se stare, drage nade sve,
No davno propale i davno nežive.

Sva žaljenja su moja u njima, sve suze.
Bez cilja i bez konca teku misli te.
U mojoj duši opet bude prošle sne,
Jer svaka od njih znani, dragi lik mi uze.

A znadu se i sliti, postat strašnim mrakom
I strašit borbom zlom taj plahi razum moj.
Neodređen se šum u dalji čuje zloj.
Zli smijeh se ori zlobne rulje s himbom jakom,
A šapat ispraznog života leti zrakom . . .
Čuj zvono mrtvačko . . .

Sramežljiva nam zvijezda, vjesnik, glasnik tih,
U neutješnoj magli lik svoj svijetli skriva:
Budućnost mi je sva ovako mutna, siva.

Preveo: **Tomislav Prpić**

A. A. GOLENIŠČEV-KUTUZOV U RUSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Grof Arsenij Arkadjevič Goleniščev-Kutuzov rodio se 3. lipnja revolucionarne godine 1848, u Carskom Selu kraj tadanjega Peterburga, a umro je 10. veljače 1913. u tadanjoj ruskoj prijestolnici. Kao pjesnik pojavio se prvi put u časopisu »Delo«, god. 1869, pa u časopisima »Vestnik Evropy« i »Russkij vestnik« i drugdje. Devet godina kasnije izlazi mu zbirka pjesama pod naslovom »Tišina i oluja«. Kao prozaik pisao je novele, a god. 1907. objavio je i roman »Dalj zove«. Na području drame okušao se dramskom kronikom »Buna« (Vasilij Šujskij) objavljenom god. 1879. Ukupna djela izišla su mu god. 1904—5. i 1914. u četiri sveska (S. Pb).

U prva dva desetljeća pojavljuju se u njegovu stvaranju motivi suosjećanja s nesretnim ljudima (poema »Hašiš«, 1875, pjesma »Pripovijedaj mi, vjetre slobodni«), a i politički motivi izbijaju u njegovim antimilitarističkim pjesmama »Put rata«, »Molba«. Ipak je u toj lirici dominantan idealistički ton idile, zbog čega A. V. Krukovskij svojoj raspravi o njemu daje naslov »Pjesnik mirnoga života« (Voronež, 1915). U drugom razdoblju stvaranja, koncem sedamdesetih godina, pjesnik se povlači sve više u sebe. On osjeća da pomalo prolazi vrijeme »vlasteoskih gnijezda« (poema »Starinski govori«, pjesma »Susret sa smrću«). Kako se sve jače osjeća strujanje lijevih tendencija, tako kod njega sve više jača idealiziranje plemićko-vlasteoske prošlosti (poeme »Djed je oprostio«, 1882, i »Osvit«, 1883). Za razliku od svojega prethodnika A. V. Koljcova, koji je bio pjesnik sela, zdrav, vedar i optimističan, Arsenij Arkadjevič je bolećiv, nostalgičan, elegičan. On gleda selo očima »pomještčika«. Završio je kao svojevrsni, religiozno obojeni panteist i (od 1895) osobni tajnik carice-udove Marije Fjodorovne.

U cijelom svojem stvaranju njegovao je kult forme, pa je sva njegova lirika u tom pogledu dotjerana. Među istaknutim suvremenicima, kao što su predstavnik neoklasicizma A. N. Majkov, predstavnik socijalnoga pjesništva realist Nekrasov, predstavnik artizma Fet (A. A. Šenšin), himnički virtuoz K. D. Baljmont, simbolist V. J. Brjusov, pa i futurist I. V. Severjanin, Goleniščev-Kutuzov ostaje dosljedan romantik. On ne trči za modom, on stvara iskreno i pošteno u vrijeme koje već navješćuje nove književne pravce, poplavu najrazličitijih »izama« na zapadu, pa je za njega sreća što nije doživio ni francuske nadrealiste i unanimiste ni ruske akmeiste.

Arsenij Arkadjevič Goleniščev-Kutuzov bio je blizak »moćnoj gomilici«, osobito M. P. Musorgskomu koji je na njegove stihove skladao dva vokalna ciklusa: »Bez sunca« (1874) i »Pjesme i plesovi smrti« (1877). Na njegove su stihove skladali svoje romanse i S. V. Rahmaninov, C. A. Kjuj i A. S. Arenskij. Sve je njih privukla muzikalnost i formalna dotjeranost pjesnikova stiha koju je pjesniku priznavala sva njemu suvremena književna kritika u Rusiji. Ciklus »Bez sunca«, komponiran za bas uz pratnju klavira, prevodio sam svojedobno po narudžbi za koncertnu izvedbu. Do nje dosad nije došlo, pa te tekstove sada objavljujem.

Tomislav Prpić

Nova imena

Vinko GAJČEVIĆ

Povratak

Opet se vraćamo šumama
Kao mogućim svetkovinama
Spasenju i obnovljenom sjećanju

Ispod mahovine bol se otkriva
Za ranjenu pticu nema milosti
U zemlji će i naše kosti nestati

U jauku sunca dan iščezava
Klonule su ruke na zimsko oranje
Crtalo rđa između zidova i srca

Poziv na igru

Bratu

Hrastovi još uvijek traju
Na zemlji panonskoj
Prva slova djetinjstva
Ispisana su bolom
Na kori jasenovoj
Pozivam te na igru
Ali sat odavno
Kuca beskorisno

Zidovi

Prije izlaska sunca
U najvećoj tajnosti
Zidove smo porušili
I mislili ludo:
Sada smo slobodni
A nismo znali
Da smo sami u sobi
Prokleto okovani
Zidovi su paravani

Biti suza skamenjena

Budi i u snu budna
Ljubavi moja
Ljeto će samo sebe oplakati
Uskoro će i kiše
Ponovit se ne može
Vrijeme ovo nikada više
Sa gorkim okusom poraza
Treba krenuti od početka
I pamteći grijehe tuđe
Ispaštati vlastite
I biti kamen
I biti pustinja
I biti suza
Skamenjena

Elegija sedma

U naše krajeve naseliše se
Nepoznati ljudi
A mi se u tuđini potucamo
Bez krova nad glavom
Bez ikoga svoga
Riječ je o bolu i uspomenama
O ravnici koja je ukleta
Za plugom su umirali
Očevi naših otaca
A mi kroz pustoš lutamo
Bez imena i glasa
U korov su polja zarasla
O ljubavi nesačuvana
Umjesto srca rana

Ružica ETINGER

Krivudava rijeka

Kad idem kroz grad i svijet taj mali,
Tečem kao rijeka ubrzana,
Želim da ponesem taj svijet.

Ne znam da li sam ja mutna kao rijeka,
Ili je taj svijet trunje u meni,
No ja tečem svojim tokom i nije važno.

Nitko se ne usudi da ustavi mene kao život moj,
Ne znam kroz koju ću stijenu prodrijeti,
I da li će meni ubrzanoj doći uskoro kraj.

Ponekad sam umorna od svoga krivudava toka,
Ali me oživljavaju moje puste ribice,
Koje se poigravaju u mojem toku do ušća.

To je moj put

Ponekad krenem na put dalek u mislima,
I želim da uberem mnogo u željama.

Sve što sija, miriše i živi u srcu i slici,
Da bi bila slika cjelovitija, a ne puna rana.

Plačem za likom oblaka, koji juri po nebu,
Kao otok, ili stijena, što zakloni sunce moje.

Oborim oči pred sebe, tražim u prašini i travi,
Neki cvijet moj koji izgubih tko zna zašto.

A onda se spusti na mene santa leda,
Pa izgubim trag i miris cvijeta.

Kroz noć se vraćam sa puta svoga,
Pitam se, što tražim i gdje sam bila.

Praznina

Gladan je ovaj život,
Kao i zemlja što je žedna,
Da se napije kiše u suši.
Gladan je kao sve.

Gladan je i svaki čovjek,
Ali kad se nasiti svega,
Sit je zemlje i neba,
I svega što se zbiva.

On postaje sam sebi pakao,
Gubi sate i dane uzalud,
Kao gladni pustolov
Plače sam nad sobom.

Kazalište

TJEDAN SLOVENSKE DRAME 74

Od 1971. godine »Tjedan slovenske drame« (održava se u Kranju) uključuje se u proslavu Prešernova dana, koji se 8. veljače slavi u cijeloj Sloveniji. O važnosti tjedna govori činjenica da se od nekadašnjih šest dana proširio na deset dana, kroz koje se vrijeme kranjskoj publici predstavljaju sva slovenska kazališta. Cilj tjedna nije u natjecanju, već u nastojanju da se postigne cjelovitost kazališnog prostora bez obzira na status kazališta, da se izbjegne koncentracija kulturnog života u jednom ili više kulturnih centara, da se produbi kontakt s publikom.

Ovogodišnji je program nudio slijedeće predstave: Primož Kozak »Afera« (SNG Maribor); Svetina-Povše »Ukana« (Prešernovo gledališče Kranj); Bevk-Grabnar »Kaplan Martin Čedermac« (SSG Trst); Košuta-Rustja-Verč-Kralj »Dlaka v jajcu« (SAG Trst); Branko Miklavc »Pomorančnikov najnovejši življenepis in njegova prva smrt« (SNG Ljubljana); Pavel Lužan »Zeleni volk« (SNG Ljubljana); Igor Torkar »Požar« (Slovensko ljudsko gledališče Celje); Milan Jesih »Grenki sadeži pravice« (GLEJ Ljubljana); Tone Partljič »Ščuke pa ni« (Primorsko dramsko gledališče Nova Gorica); Ivan Cankar »Za narodov blagor« (Mestno gledališče ljubljansko). Rasprava, održana krajem tjedna, bila je posvećena dramskom piscu, režiseru, smislu umjetnosti i kazališta, čime je u središte pažnje postavljen dramski tekst. Za suvremenije i suvremene tekstove, predstavljene na tjednu, karakteristično je da nisu pronašli neke vrijednosti s kojima bi se moglo identificirati naše potomstvo, kao što je to moguće nama u odnosu na pisce čija je baština vremenski ili kvalitativno okarakterizirana kao klasična. Neki se tekstovi zaustavljaju na razini sumnje, u sve pa i u umjetnost Drugi su usmjereni u negiranje svega, pa i umjetnosti. Kao da im nije do toga da pronađu nešto vrijedno u kontekstu tog »ništavnog« života ili kao da su u tom »traganju« bespomoćni, pa se tako iscrpljeni prepuštaju ništavilu i apsurdu.

Tekstovi koji u sebi nose svjetlost, vjeru, istinu ili poruku, mogu se na osnovi izraza i stila nazvati klasičnima ili tradicionalnima. Takva je i predstava rađena na temelju dramatiziranog romana Franceta Bevka »Kaplan Martin Čedermac«. Naizgled obična tema — borba za vlastiti jezik naših narodnih manjina u susjednoj Italiji — čiju težinu najmanje osjećaju oni koji je ne žive, a koja na sceni zahtijeva veliku mjeru prisnosti, spontanosti i nadarenosti da bi se izbjeglo zamkama sentimentalnosti i patetike. Fašizam pravi pritisak na kapelana Martina Čedermaca, a i na ostale kapelane, zahtjevom da vrše bogoslužje na talijanskom jeziku. On to i pokušava, ali ga vjernici napuštaju. Kapelan Čedermac shvaća da je jedini izlaz u borbi i nepopuštanju, pa makar u toj borbi ostao sam. Čedermac postaje simbol svih boraca za vlastiti jezik, simbol koji je, na žalost, i danas jednako prisutan u našem vremenu. Prvi se dio predstave razvijao na rubu patetike, ali je u drugom koherentnost predstave rasla, čime je poruka djela jače doprla do svijesti gledalaca.

»Ukana« Toneta Svetine u dramatizaciji (i režiji) Janeza Povšeta temom je vezana za NOB. Janez Povše ne gleda na našu legendarnu prošlost kroz crno-bijelu prizmu, već s osjećajem za složenost pojava razvija dramski konflikt na psihološkom nivou unoseći sukobe individua i sistema. Time je dao uvjerljiv prikaz naše nedavne prošlosti projiciravši u nj sadašnje probleme. Posebnost predstave čini ansambl, koji je u potpunosti sastavljen od amatera, ljudi koji rade po radnim kolektivima, a slobodno vrijeme posvećuju kazalištu i glumi. Ljubav kojom to čine daje posebnu dimenziju njihovim predstavama, koje zrače unutrašnjim jedinstvom i zanosom, što je dovoljno da se zanemari nedostatak profesionalnosti u glumi, a ujedno je dokaz da umjetnost nije zanat i da zahtijeva nešto više od umijeća. Osnovu monodrame »Požar« i »Pomorančnikov življenjepis« B. Miklavca (koji i glumi) čini razmišljanje. Miklavc razmišlja o sebi, životu i svijetu te nastoji uključiti gotovo enciklopedijski opseg znanja, zaboravljajući da mnogi gledalac tom nivou činjeničnog znanja nije dorastao. Predstava je bila pomalo zamorna zbog natrpanosti ljudskim problemima. U djelu nije došlo do objektivizacije autorova autentičnog doživljavanja te je pomalo nalikovalo jadikovki.

»Požar« dovodi u pitanje smisao borbe pomoću umjetnosti. Klaun Valentin se razgaljuje, skida svoje i tuđe maske, osuđuje publiku kao sudionika u ostvarenju te izobličene slike svijeta. U ime umjetnosti kreće u krajnost i požarom (totalna destrukcija) uništava cirkus (kazalište, svijet) koji ga je onemogućio kao stvaraoca. Da li bi iz totalne destrukcije svijet izrastao noviji, ljepši, bolji? Što nam je činiti? Ostaju tek otvorena pitanja s primjesom pesimizma, protesta i satire.

Od zaokruženih misli s rasprave održane na kraju Tjedna zanimljiva je Torkarova obrana autorstva. Režiser nema pravo da svoju prerađenu predstavu skriva iza piščeva imena. U kazališnom listu mora stajati da je režiser radio svoju predstavu na osnovu vizije tog i tog autora. Nadalje, vrijeme je da se već jednom riješimo formule: neki određeni — izam jednako kvaliteta. Treba tražiti kvalitetu unutar svakog -izma, bez obzira da li je trenutačno aktualan ili nije. Pisac I. Mrak tvrdi da režiser nema prava iznakaziti Shakespearea u ime teatra okrutnosti i modernizacije. To je barbarstvo nad Shakespeareom, koje nije u skladu s tendencijama našeg »humanističkog« društva. Režiser mora svoju viziju svijeta iznositi na osnovi djela koje mu odgovara. Pred današnjim režiserom stoji teža borba za vrijednosti klasičnog djela, a to traženje, tu borbu treba prihvatiti, a ne mimoići.

Bilo je pisaca koji tvrde da je današnji svijet prazan i da je kazalište odraz toga stanja. Druge su umjetnosti pronašle svoj izraz, ali kazalište još nije, i valjda ga sada traži. Rasprava se dalje odvijala oko istine, ideje ili poruke djela (što modernisti često ignoriraju), oko prava režisera, cjelovitosti stila, potrebe za stručnijom kazališnom kritikom, koja trenutačno iskazuje tvrdnje bez argumenata.

Nastavak rasprave bit će na »Tjednu slovenske drame 75« a dotle će sudionici imati vremena da razmišljaju i da rade na produbljivanju tematike i područja kazališne umjetnosti.

Darija Juravić

Izložbe

OD BONNARDA DO SOULAGESA

Osamdeset godina francuskog slikarstva

Izložba je održana tijekom siječnja i veljače ove godine u Modernoj galeriji u Zagrebu. Bila je to izvanredna prilika za sve one koji vole slikarstvo proteklih 80 godina. Francusko slikarstvo je već čitavo stoljeće i pol prvo u Evropi i svijetu. Pariz je najveće naselje francuskih i svjetskih slikara. Svaki onaj koji se želi posvetiti ovoj umjetničkoj grani, želi proboraviti u ovome gradu od nekoliko desetaka tisuća slikara jer tu se ima što naučiti i vidjeti. Nekad nije bilo tako. Poznato je da francusko slikarstvo u vrijeme renesanse nije niti izdaleka bilo ravno talijanskom, španjolskom, nizozemskom i njemačkom slikarstvu. Francuski se genij izražavao u skulpturi i arhitekturi. Na tome području Francuska posjeduje djela vječne ljepote okupljena pod svodovima veličanstvenih katedrala od Sredozemnog mora do La Manchea. Tisuće neznanih i znanih majstora stoljećima su udahnjivali dušu kamenu i okupljali vesele korove anđela, svetaca i apostola pred kojima je tako pobožno veliki Rodin sagibao koljena i svojim jagodicama ih milovao da bi njihovu ljepotu i taktilno doživio. Međutim, Francuska u 19. stoljeću doživljava u slikarstvu polet kakav se po riječima Elie Faurea između Atlantika, Reine, Alpa i Pirineja nije nikad dogodio. Baš tada u susjednim zemljama slikarstvo je sve siromašnije genijima pa se podvrgava pravilima raznih škola i mediokriteta. Nemirni galski duh (Rimbaud) koji je potresao monarhizam i feudalizam, zatim skorojevićko utovljeno građanstvo, ostao je dovoljno snažan da krči nove putove nauci i umjetnosti. Tako se već slikari romantične epohe Delacroix i Daumier, pa realisti Corot i Courbet

suprotstavljaju ustaljenom akademizmu i nastoje se izražavati slobodnije (Lj. Babić). Zatim će hrabro nastupiti E. Manet i otvoriti razdoblje impresionizma. Kist baca na platno prirodu u suncu odnosno u punome svjetlu, zrak, vodu, boju, stvara se dojam svijeta i predmeta. To je bio strašan izazov publici, građanstvu i predstavnicima škola i umjetničkih akademija. Za E. Manetom pođoše Monet, Renoir, Pissaro, Sisley, Morisot, Cézanne i drugi. Točno prije sto godina, tj. 1874. priređuju izložbu u prostorijama fotografa Nadara. Izazvali su pravi skandal. Gledaoci se smiju, rugaju, protestiraju i prijete. Kritika napada i podrugljivo ih naziva impresionistima. Odbijaju im priložene slike za izložbe i tako im priječe susret s publikom. Ipak i u najmračnijoj atmosferi uvijek ima onih koji intuitivno hvataju niti istine i ljepote i priklanjaju se njihovim zastupnicima. Tako je bilo i tada. Ovi žigosani poklonici slobode stvaranja tvrdoglavo nastavljaju svoj posao s uvjerenjem da imaju pravo, a za njima idu mladi talenti jer vide da baš ovi neshvaćeni pokloniše svijetu toliko ljepote od koje će se naraštaji stoljećima duhovno obogaćivati, premda kaže Gina Pischel da impresionizam nije bio bez opasnosti koje je u sebi krio: »u činjenici da se svjetlost izdizala do pravog sadržaja slike i tako se lako svodila na čistu vizuelnu interpretaciju. S druge strane postojala je pogibelj da se svaki objekt rastvori i da iščezne u koloritu izgubivši krepost i suštinu«. Razvijala se nauka o bojama, otkriveni su zakoni u optici, i sve se to nastojalo primijeniti u slikarstvu. Tako Seurat sliku gradi od točkica čistih boja koje će se u oku gledaoca stopiti u boje. Slijedit će ga osobito Paul Signac čije smo slike vidjeli na ovogodišnjoj izložbi i doživjeli ga u pravoj i blistavoj raskoši. On slovi kao najizrazitiji predstavnik pointilizma ili divizionizma. Poput ovog postimpresionističkog smjera javit će se i drugi.

Bujan umjetnički život u Parizu i Francuskoj privući će i Nizozemca Vincent van Gogha. Čovjek misaone i strasne prirode. Obožava boju, njenu snagu i izvornost. Na platno ne baca samo plohe boja kao ni točkice već ga ispunjava potezom do poteza i to svim intenzitetom boje obasjane južnjačkim suncem. Tako će on nagovijestiti sirovi i protestni nastup ekspresionista.

Poseban odnos prema impresionizmu ima i Paul Gauguin. Njegov stav je obilježen njegovim osobnim stavom prema umjetnosti uopće. On joj se sav predaje. Umjetnost mu je smisao života i jedina vrednota za koju treba živjeti i žrtvovati se. Odlazi u Bretagnu da nađe sintezu njenoga pejzaža. Boje su intenzivne, čiste, ponekad sirove, ali uvijek svježe i vesele. Likovi su plošni i osebujni, naročito sa Tahitija, kamo je Gauguina odvela želja za izvornošću oblika, intenzivnošću boja i osebujnošću klime i pejzaža.

Veoma je zanimljiv i razvoj Paula Cézanea. Bio je suputnik impresionista, zapravo član njihova najužeg kruga, ali malo-pomalo njegova ga misaonost udaljava i to ne kao otpadnika već kao prijatelja koji se boji da ono što su počeli neće najbolje svršiti. Zato upozorava da impresionizam treba osigurati da mu se predmet, koji interpretira, ne raspline i ne ostane goli dojam, boja, tek eventualno samo obris. Zato će on upravo obrađivati svoje figure, mrtvu prirodu, pejzaže i portrete i posebno naglasiti njihovu plastičnost, pa konačno ih svoditi na geometrijske oblike, što će utrti put kubizmu. Ona baština, bogata i divna, stečena u zajedništvu s impresionistima bit će ljubav za smisao i značenje boje.

Izrazito jaka skupina koja je dala nekoliko imena, a predstavljaju cijelu epohu, jesu kubisti, okupljeni oko Picassa, Georgesa Braqua, Légera i vrlo talentiranog ali prilično rano umrlog Roberta Delaunaya. Na ovoj izložbi susreli smo njegove tri slike. Autoportret je djelo snažno po likovnoj i psihološkoj obradbi. Tu je i Gris Ynan (José Gonzales) kao predstavnik sintetičkog kubizma koji po načelu »konkretizirati ono što je apstraktno« preko geometrijskih oblika dosiže predmet koji želi prikazati. Predstavljen je slikom Pierrot s grozdom. Posebno je zanimljivo platno Drveće u Avignonu, djelo André Lhotea, jednog od najpoznatijih teoretičara kubizma, pa dva rada vrlo cijenjenog i ozbiljnog majstora Roger de la Fresnayea (Rumunjka i Opsjenar).

Kubistima su blizi, a poneki dosljedni i vjerni, Villon Jacques (Gaston Duchap), Marcoussis i Gleizes Albert; a počeli kao kubisti i završili u apstrakciji Bissier Roger i Beaudin André. Svi su oni predstavljeni na izložbi s jednim, dva ili više radova.

Vrlo jaka i zapažena je grupa umjetnika, koja je izazvala pravi skandal prvim nastupima pred javnošću, a nazvana je fauvistima ili divljima. Među njima su Matisse, Derain, Vlaminck, Dufy, Friesz, djelomično Herbin, Camoin, Marquet, Van Dongen, a prijatelj im je bio i Georges Ronault koji je izgradio svoj stil slikanja gustih naslaga boja. Bez obzira kako su primljeni u početku i što je sve napisano protiv njih, ostvarili su vrijedna djela koja su izborila priznanja i svoju posebnu vrijednost. Svi su prisutni, u svojim djelima, na ovoj izložbi.

Na izložbi su zastupljeni i predstavnici grupe Nabis Pierre Bonnard, Denis Rauson i Sérusier. Tu su Bonnardova dva akta i jedan pejzaž, djela izvanredne ljepote. Poklonik je boje kojom savršeno vlada i njome postiže divne poetske efekte. On je preživio više utjecaja od Gauguinea i Degasa do enformela i tašista, ali izgradio se kao jaka umjetnička i posebna individualnost.

Ipak je najviše predstavnika apstraktne umjetnosti odnosno nadrealizma. Roger Bissier, predstavljen s dva platna, a Tišina sutona je upravo čarobna. Kakva igra boja! Tu je i Max Ernst, osnivač Dade u Kölnu i prijatelj Andréa Bretona, Paula Eluarda i Tristana Tzare, glavnih zastupnika nadrealizma u književnosti. Zatim slijede izlošci Mauricea Estevea, Etiennea Cournaulta, Renéa Magrittea, Joana Miroa, Augusta Herbina, Andréa Massona i Gustava Moreaua, koji u slikarstvo uvodi svijet podsvjesnoga kao dosljedan nadrealist držeći se svoga načela: »Ne vjerujem ni u ono što dodirujem ni u ono što vidim, ja vjerujem samo u ono što ne vidim i jedino u ono što osjećam«. Zanimljiv je njegov rad Anđeli Sodome.

Na izložbi su predstavljeni predstavnici geometrijskog apstraktnog slikarstva: Kupka, podrijetlom Čeh, i Viktor Vasarely, podrijetlom Mađar. Jednom slikom predstavljen nam je Slovenac Zoran Mušič, zatim Španjolac Pascin ili pravim imenom Julius Pincas, slikar života barova i noćobdija. Pred nama je odličan portret žene Hippolytea Petitjeana, koji je obožavalac pointilista Paula Signaca. Tu je jaka ličnost, prethodnik pop-arta Francis Picabia. Singier, podrijetlom Belgijanac, veliko ime tapiserije i vitraža, predstavljen je platnom Mornarski prozor, zatim Nadahnuta cvjećarka Seraphina Louis. Pred nama su djela talentiranih ali nesretnih i nesređenih, nemirnih prognanika i strasnih stvaralaca — Nicolasa de Staela i litvanskog Židova Chaima Soutinea »koji lomi ruke svojih modela, čija su lica puna oteklina, razara reljefe svojih pejzaža sjajnih boja, slika halucinantne komade mesa, oderane volove s kojih se cijedi krv i mrtvu živad«. Posebno me je privuklo veliko platno Crveno drvo Marca Chagalla, prijatelja fauvista i kubista, pjesnika Apollinairea, Cendrarsa i drugih. Stvaralac je bujne fantazije, zanimljivih kompozicija i čarobnih boja. Mnogo se nadahnjivao na stranicama Biblije — Geneza Biblije što ju je 1973. poklonio Republici Francuskoj. Međašno ime ove izložbe je Pierre Soulages, slikar velikih površina, konstruktor vertikala u kojima majstorski omeđuje prostor. Predstavljen je izloškom Prvi rujan.

Na izložbi smo dakle susreli 78 autora od Bauchaut do Wou-Ki-a i doživjeli jedno razdoblje izraženo u umjetničkom nemiru, nervozi, traženju, ali čija je osnovna komponenta da traga za što uspješnijim likovnim izrazom i nastoji dohvatiti bit života i svijeta oko nas.

Smiljan Velebit

IZLOŽBA SLIKA I SKULPTURA UMJETNIČKE KOLONIJE PRIMOŠTEN

Kratak periodik umjetničkog rada ove grupe likovnih stvaralaca, čija djelatnost datira tek od 4. srpnja 1971. godine, ne prolazi nezapaženo. Već ta činjenica govori dovoljno sama za sebe, a da posebice i ne spominjem neka poznata prominentna imena našeg likovnog stvaralaštva koja u njoj sudjeluju.

Ove se godine ta kolonija predstavila izložbom radova svojih članova u prostorijama PRESS-CENTRA, prigodom ovogodišnjeg proljetnog zagrebačkog velesajma.

Sretna idejna zamisao povezana s raspisom javnog natječaja za recital poezije, na temu MORE, LJUDI I OBA-

LE, ostvarena je na jedan u nas neuobičajen način. Naime, da bi se umjetnost palete i poetske riječi manifestirala što spontanije, najuspjelija pjesnička ostvarenja, što ih je odabrao stručni književni žiri, slikari ove kolonije nagradili su svojim slikama slijedeće pjesnike: Ivu Ladika, Nataliju Liane Kuman, Anu Paola, Antu Žarkova i Stanka Dominića. Posebno treba istaknuti radove koji se izdvajaju umjetničkim osvježenjima, kao na primjer L. Luketa — PODNE — čija prozračnost kolorita, u prostoru obrađene materije, svjedoči jednu prisutnu snagu života, otkrivajući nam na jedan svojstveni način skrovitost ove ljepote. Njen nastup u GALERIA SAN VIDAL u Veneciji talijanska likovna kritika ocijenila je veoma pozitivno. Sretno izabran i izuzetan motiv »ULICE« Đurđene Haramija-Zaluški, razgolićen i oslobođen svake suvišnosti, otkriva nam se svojom jednostavnošću iskrenih i istančanih duševnih percepcija. Prisutnost toplog mediteranskog neba ulazi raskošno u siromašni zakutak ulice, otkrivajući nam odjednom to darovano bogatstvo. Psihološki sugestivno iznijansirana ljudskost Nataše Cetinić u slikama »ZA SPROVODOM« govori nam jezikom jakog impresionističkog dometa.

Gdje je granica umjetničkog i arhitektonskog stapanja M. Kolesara? Njegov izložak »VELIKI TRG« prikazuje nam posegnutost jednog nedimenzioniranog zahvata. Iznalaženjem nekog, rekli bismo, lucidnog intervala kojem podliježe svaka prava umjetnost, njegovi luministički valeri ne rasplinjuju se u konturama svjetla, tako da korektnost crteža ne gubi u svom izražaju. Šteta što nam skučeni prostor za ovaj osvrt ne dopušta da se osvrnemo i na ostale sudionike ove izložbe koji također zavređuju punu pažnju.

Rutinski postav izložaka po raznolikosti manire veže posjetioca uočljivom pažnjom. Dominiraju ulja na platnu nauštrb skulpturnim radovima, a to nam govori o našim skučenim salonskim prilikama, kao i o pomanjkanju materijalnih sredstava.

S. D.

Knjige

OSVRT NA PJESME JANKA BUBALA

Kad jedan čovjek, nepoznat široj čitalačkoj publici, izda zbirku pjesama, normalno je da se ta zbirka dočeka s nekom rezerviranošću i nepovjerenjem, a kamoli kad izda dvije zbirke, i to u šezdesetoj godini života. Mi, razmažena publika, uvijek očekujemo bestselere i novac ne dajemo lako »za svašta« jer treba neko dobro izoštreno pero dati svoj prikaz, osvrnuti se na pjesme pa da mi tek onda, pročitavši »reklamnu recenziju«, kažemo »svoj sud«... Zar to nije praksa? Zar je onda čudno što su pjesme Janka Bubala čekane s izvjesnom dozom sumnje i kao da se odnekud iz prašine izvuklo ono staro, preživjelo mišljenje da fratar ne može pisati pjesme.

Sve se to međutim istopilo kad su zbirke ugledale svjetlo dana. Same zbirke bile su nenamjerni demanti svih sumnji. Nema sumnje da je hrvatska poezija, posebno duhovna, u Janku Bubalu dobila snažnog predstavnika. Istina je ono što reče već dobro poznati književni kritičar i pjesnik Dubravko Horvatić da je teško odrediti pravo mjesto Bubalu u današnjoj hrvatskoj poeziji, to više »što se njegovo ime nije pojavljivalo u časopisima, ili pak vrlo rijetko, pa autor nije prošao ni onaj uobičajeni književni put«, ali to nipošto ne dovodi u pitanje zrelost pjesničkih ostvarenja koja su dana u zbirkama *»Koraci od jučer«* i *»Na rubu ništavila«;* naprotiv, pjesme pokazuju stvaralačku zrelost.

U pjesmama Bubalo južnjački jezgrovito i slikovito izriče svoju životnu filozofiju, građenu na već petrificiranim evanđeoskim temeljima i temeljima vjere u Krista, kojemu se obraća kao »imaginarnom sugovorniku« — kako ga naziva Ante Stamać u pogovoru prve zbirke. Bez naprezanja, neposredno i iskreno Janko Bubalo riše svoje doživljaje spiritualnog i izvanstvarnog svijeta čiju prisutnost osjeća u dahu života oko sebe, u svakodnevnom bitisanju. Njegova narativnost i prozaičnost često puta su prvi plod

preobrazbe riječi što tečno i racionalno izlaze iz poetskog kaosa duše koja proživljava osjećaje, osjećaje koje pri susretu s izvanstvarnim svijetom boji tonovima anđeoskih boja živoprisutnih u južnjačkom podneblju. Za Bubala u sveobuhvatnosti riječi ne postoje načini života odvojeno od stvarnosti koje je on predobro svjestan. Neprestano traganje za Nečim nije lutanje, nego produbljivanje već započetog, koje ne ostavlja (ne)brizi životnih lutalica. Njegova traženja sebe u sebi ništa nisu manja od traženja drugog i zato se često spušta u dno sebe, ide na pojila, druguje s potokom ili pak sluša bilo izvora. Čudnim nemirom on zna i druge uvući u svoje ponore i hrabriti ih gnomsko-salamonski:

»pripazi se samo pomalo od plićaka
— plićaci su ponekad opasniji od
ponora!«
(Poniranje)

Život uspoređuje s nimalo lakim splavarenjem koje iscrpljuje i posljednje snage, ali mu to nimalo ne smeta da altruistički i druge obuhvati neizmjerjem kojim plamti njegova ljubav. I što više čitamo, vidjet ćemo (kakva slučajnost — reći će netko) da pjeva i o nama, htio on to ili ne. Pjesma je izraz svakidašnjice, života koji živimo a skoro ga i ne zapažamo. Međutim, otvorene oči duše vide i to, te jednostavne dojmove koji se nekom alkemijom (pjesničkom) uzdižu u nešablonizirane životne hvalospjeve. Neka nas ne začuđuju neki upiti i nesigurnost koju često izriče s »možda« ili »tko zna« (to primjećuje i Dubravko Horvatić), posebno u zbirci »Na rubu ništavila«. Tko bi od nas mogao i usudio se biti prorok nad bezdanom koji pomamno huči ništavilom? Ta nesigurnost za Bubala je samo predah da bi u nova traganja pošao bez osjećaja (nimalo ugodnog), koji pruža neposredna nazočnost ništavila koje je, rekli bismo, skoro životno utjelovljenje. Mi ga vjerojatno nismo sreli?! Ne, to nije istina, mi ga samo nismo znali vidjeti, a Bubalo ne izmiče pred životom i ne propušta priliku da mu kroji sudbinu bar u tolikoj mjeri u kolikoj to život njemu svakodnevno čini...

Baviti se životnim problemima, a ne osjetiti ili anticipirati bar dio smrti, bio bi za svakog čovjeka, neosporno, veliki promašaj! Zar ima netko tko nije bacio pogled na onu stranu života? Takvih ljudi, vjerujemo, skoro i nema. A tom istinskom i nimalo lakom problemu Bubalo je posvetio dosta prostora, posebno u zbirci »Na rubu ništavila«. On sigurno, kršćanski mirno i dostojanstveno gleda u oči tom danu kada počinje izbivanje s ovog svijeta. On zna onu stranu »odakle nam dolaze poruke da jesmo« i savjetuje nas kako ćemo dočekati dan (nimalo lak) namijenjen za polazak:

»Ni kamenu nije svejedno kad padne
na kamen
makar i ne imao svoje utrobe.
Kod svakog pada nova se rana
začimlje.
Zato, pomozi drveću, pomozi čovjeku
kad padaju, neka se
na svoja koljena oslone.
Tako se neće plašiti polaska
na onu stranu
kad zvona za polazak zazvone.«
(Zvona za polazak)

Cijeli ciklus »Pred odlazak« pokazuje da je on susreo smrt na ljudskim putovima i misaono prodro u njezino korijenje kao i u korijenje života i vidio da je susret s njom bezbolan kao što je to vidio i pri susretu s patnjom koju zakon životnog klatna često navrati na čovječji život. To je neizbježna čaša sudbine i nije je teško ispiti ako kao Bubalo stojimo na tlu sigurnosti — daleko od fatalizma:

»Ma, ne! nepravda uopće nije tako
velika
kao što ti to na ovoj ovdje krivini
izgleda...«
(Na stubištu sudnice)

i upućuje nepomućenom svješću, poput iskusnog Siraha:

»Pod Drvom ćeš saznati i da je sve jad
osim saznanja da si svemoćno jadan,
jer lađe već nezaustavno silaze
u posljednje protoke vóda.
Pa prigni glavu i uči se,
gledaj prolaznike
kako njihovi kosturi,
svaki sam o sebi, nauzgor hoda.«
(Pod Drvom saznanja)

Janko Bubalo je pjesnik — odgonetač (nimalo lakih) zagonetki koje ne-

prestano dolaze od životnih enigmatičara. Bubalo je snažan pjesnik, bliz životu poetskom aktualnošću kojom odiše svaki njegov stih. Rudnik njegove intuicije je nepresušno bogat, a on ga zna ekonomično i lirski racionalno iskorištavati, što pokazuje tih 114 (2 x 57) pjesama koje su prezentirane u te dvije zbirke. Njegove pjesme su panoramična slika života, smrti i čovjeka, ali i vidikovac s kojeg se pruža pogled na pjesničku osobu skrivenu u životu međuredaka.

Ovaj prikaz samo je pokušaj da se poezija Janka Bubala stavi u neke umjetničke granice (ako one uopće postoje), ali tek budućnosti (bližoj ili daljoj) pripada pravo da dadne konačan sud o pjesničkim vrijednostima pjesama — zbirci životnoiskustvenog blaga Janka Bubala.

Željko Ivanković

JEAN GUITTON: KATOLICIZAM

Izdalo HKD sv. Ćirila i Metoda, prijevod Radovan Grgec, oprema Josip Bifel, predgovor dr. Franjo Kuharić, Novi vidici br. 7, Zagreb 1974.

Nakon nedavno objavljenog i ubrzo rasprodanog Guittonova djela »Što vjerujem« HKD sv. Ćirila i Metoda objelodanjuje sada i njegov »Katolicizam«, sažeti prikaz katoličkog vjerovanja i nazora na svijet. Francuski filozof, književnik i akademik Jean Guitton poznat je kao jedan od najlucidnijih i najdosljednijih suvremenih tumača kršćanske vjere i njezina kontinuiteta u napredovanju i previranju ljudske povijesti. U vremenu krize identiteta vjere i vjernosti trijezni i realni sudovi tako ugledna znanstvenika i pisca nisu mogli ostati nezapaženi. Njegov glas odjekuje utješno i ohrabrujuće u epohi napretka tehničke civilizacije i nazadovanja kulture srca kao ustuk sveopćem utilitarizmu, relativizmu i skepticizmu.

Za Guittona je katolicizam integralna istina sagledana u svojoj biti. Najjednostavniji način da neku misao jasno i jezgrovito izrazimo tako da ona bude razumljiva i nama samima i onima kojima je izlažemo jest pokušati je iskazati razrađujući i analizirajući najprije opširno, a zatim sažimajući je i sintetizirajući u nekoliko rečenica ili riječi. Tako su postupali i stari crkveni oci polazeći najprije od analize do analize, a zatim idući od klice do klice, od jezgre do jezgre, od sinteze do sinteze, tj. od simbola do simbola. Tako postupa i Guitton razrađujući svoju misao o istini katolicizma, koja je u srži ista i za učenjaka i za prosta čovjeka, ista jučer, danas i sutra i koju utjelovljuje i očituje osoba Isusa Krista, rođenoga, raspetoga i uskrsloga u određenom trenutku povijesti, ali uvijek živoga i prisutnoga među nama, i sažimajući tu misao i vjerovanje u jednome duljem i drugome kraćem obrascu suvremenoga Creda na kraju knjige. Po Guittonovu mišljenju veliki je manjak suvremene kateheze što je napustila sistem sažetosti i jasnoće obrazaca, odgovora i zaokruženih cjelina. U Guittonovu izlaganju, naprotiv, čovjek tako reći uživa u sistematičnosti, postupnosti i jezgrovitosti izlaganja.

Eto, tako nas Jean Guitton rječnikom koji je primjeren današnjoj kulturi, civilizaciji i mentalitetu upoznaje s trajnima i u biti nepromjenljivima istinama kršćanske vjere koje su pod utjecajem duha vremena nekako daleke i strane ili možda već potpuno zaboravljene. U vezi s reinterpretacijom vjerskih istina autor konfrontira objavljenu riječ i katoličku misao s postavkama suvremene hermeneutike i kritike, psihoanalitike i dijalektičkog materijalizma. Posebno se pozabavio pitanjem Uskrsnuća koje, po njemu, označuje pravac i cilj razvoja čovječanstva i pitanjem molitve koja je sjecište i stjecište vremena i vječnosti. Na kraju se nalazi zanimljivo poglavlje o istini i ljubavi u ekumenizmu.

Radovan Grgec

JEDINSTVENA ANTOLOGIJA

(BISERJE, izbor iz muslimanske književnosti, odabrao i priredio Alija Isaković, izd. Stvarnost, Zagreb, 1972, str. 526 + X)

Studiozno, seriozno i nepretenciozno, objektivno, sintetizirano i estetski odmjereno s mnogo stručnog znanja i istančana ukusa sastavljena je ova prva antologija svoje vrste u nas, a ipak je — bar koliko je meni bilo dostupno — ostala bez dovoljno odjeka u našoj kako dnevnoj kritici po dnevnicima i tjednicima, tako i u onoj trajnijoj — u stručnoj periodici. Ne upuštajući se u razmatranje te knjige po bilo kojim drugim kriterijima do estetskih, koji su u takvim antologijama najvažniji i jedini pravi regulativ koji opravdava ili opovrgava njihov raison d' être, pokušat ću u najkraćim potezima ukazati na njezine neosporno pozitivne strane i na veliki značaj te knjige ne samo za širu čitalačku publiku, ni samo za stručnjake, historike literature kojima je zapravo prvi i jedini iscrpni priručnik za proučavanje jedne zaista debele, plodne i vrlo stare grane sa stabla općejugoslavenskog književnog stvaralaštva, pa čak ni samo za studente naše književnosti, koji će u njoj naći zaista biserje, i to razasuto, zaboravljeno, da ne kažem u vremenu i prostoru gotovo izgubljeno, već i za svakog ljubitelja dobre literature. Tu antologiju, osim s estetskog, treba ipak promotriti i s historijskog aspekta i ustanoviti tragikomičnu situaciju u kojoj su se naši narodi nalazili i snalazili tijekom stoljeća. Živeći na razmeđi Istok — Zapad pod izravnim utjecajem triju osnovnih, a među sobom uvijek nekako zavađenih kulturnih krugova Evrope (s jedne strane katolički Zapad sa svojom reformacijom i kontrareformacijom, sa svojom bogatom i bujnom tradicijom i historijom, s druge pravoslavni Istok s bogatom tradicijom Bizanta i kasnijim utjecajima sa širokih prostranstava ogromne slavenske Rusije, a s treće tradicija Turaka s nasljeđem arapske i perzijske kulture), naši su narodi stalno bili razapinjani između tih triju utjecaja, a ipak su — bili latinisti, bili pisci staroslavenskog juga, bili arabisti — uspjeli istaći, potrtati i, što je najvažnije, sačuvati svoj — silom prilika ispresijecani — južnoslavenski specifikum. Malo se i većih naroda od naših može pohvaliti da su — stjecajem uglavnom nesretnih povijesnih okolnosti za njihov normalni razvoj, kako s političkog, tako i s kulturnog aspekta — obogatili svjetsku literaturu u tako širokim razmjerima. Mi smo, mi, relativno mali slavenski narodi s juga, ostavili tragove svoga stvaralaštva gotovo na čitavoj zemaljskoj kugli, mi smo dali Americi Louisa Adamiča, dali smo... a kome nismo dali? Apstrahirajući od književnosti na latinskom jeziku, jer je doba humanizma in ultima linea bilo jezično internacionalno, uglavnom latinističko, mi smo obogatili tursku, perzijsku, pa čak i arapsku književnost, mi smo dali neke najistaknutije mađarske pjesnike, da ne spominjem i druge.

Ova nas antologija upoznaje s jednom od najstarijih i najbogatijih sjetava naše krvi i naših talenata u široka polja Azije, s djelima trajne vrijednosti naše književnosti pisane na orijentalnim jezicima, ali to nije i ne treba da bude više od jednog — istina, značajnog — detalja te opširne antologije.

Priređivač je svoju antologiju podijelio u 4 opširna poglavlja: 1. Narodna književnost, 2. Istočni parnas, 3. Starija književnost (Alhamijado), 4. Novija književnost, a kao Dodatak objavio je i »Građu za bibliografiju (1883—1971)« koja obuhvaća 1268 naslova.

Naši su se antologičari narodne poezije (osobito junačke), bez obzira bili Hrvati ili Srbi, do sada dosta maćehinski odnosili prema narodnoj poeziji muslimana iz Bosne i Hercegovine, zato je prvo poglavlje ove antologije pod naslovom »Pjesme srca« (str. 3—75) izvrstan i jedinstven izbor prvenstveno sevdalinki. Priređivač je pred svako poglavlje napisao kratak informativni uvod-komentar; u uvodu ovom odjeljku na str. 4 konstatirao je: »I dok su se balade, manje-više, preselile u književnu baštinu, sevdalinke i danas istrajavaju, osobito u Bosni, noseći se s modernim vremenom i odolijevajući deformacijama.« Šteta što se nije — valjda s obzirom na opseg i namjenu svoje antologije — upustio u analizu tih deformacija koje bi za ovaj rod naše narodne poezije bile karakterističnе, jer je sevdalinka, uza sva orijentalna obilježja i erotske aluzije, ipak nešto specifično naše. Od 66 pjesama (među kojima je vrlo malo balada, niti 10!) sve su po svojoj umjetničkoj vrijednosti pravi biseri kako po jeziku, stilu i stihu, tako i sadržajno, a ima ih — pogotovu onih iz starijih zbirki kao Mehmed Dželaludina Kurta iz 1902. »Hrvatske narodne ženske pjesme (muslimanske)« — koje su današnjem čitatelju gotovo nepoznate. Ilustracije radi citirat ću samo dva stiha iz pjesme *Nevjestina tuga:*

Studen stino studena ti li si
još je moje srce studenije... (str. 17)

Ova divna kombinacija glasova »s« u vezi s hladnoćom vode i nevjestinskog srca zavrijedila bi temeljitu jezično-estetsku analizu.

Drugo poglavlje »Priče« sadrži 9 narodnih priča koje su sakupljene iz brojnih ranijih zbirki. Kod ovih iz usmene književnosti predajom prenošenih djela u prozi, obično jezik, pa i stilske osobine, više ovise o prepisivaču, odnosno zapisivaču, nego o autentičnoj narodnoj verziji, a po sadržaju su uglavnom orijentalnog (prvenstveno turskog) podrijetla. Izvrsne su priče »Bošnjo u Stambolu« i »Bekri-Mujo«, dok je izraziti »vic« o Káki i čitava priča »Hvaljeni sluga« mogla — čini mi se — biti zamijenjena nekom boljom, izrazitijom narodnom pričom.

Treće (posljednje) poglavlje: »Junačke pjesme« obuhvaća na 94 stranice velikog formata 8 studiozno i s mnogo ukusa odabranih najboljih muslimanskih epskih narodnih pjesama. U svom iscrpnom uvodu priređivač ukratko iznosi faktografske podatke o prepisivačima i izdavačima tih pjesama od Benedikta Curipeschitza (1531) do najsuvremenijih, kao što su Mak Dizdar, Sait Orahovac, Nasko Frndić, Mustafa Zirić i dr.

Sigurno najzanimljivije i s kulturno-historijskog aspekta najvrednije poglavlje ove antologije: »Istočni parnas« (str. 217—245) obuhvaća na naš jezik *prevedena* djela naših autora napisanih od 15. pa sve do početka 20. stoljeća na orijentalnim jezicima. Premda je to premalo da se dobije koliko-toliko makar i fragmentaran uvid u književno stvaralaštvo koje je trajalo gotovo pet stoljeća, a prodiralo je u sve grane orijentalnih književnosti i to na tri jezika, ipak je bar sretan i nadasve koristan *početak*. U svom uvodu priređivač citira: »Dr. Safvet-beg Bašagić u svojoj disertaciji *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, 1912, iznosi život i rad oko 130 pjesnika i ljudi od pera, donoseći originalne i prevedene odlomke njihovih pjesama. Tek 1934. Mehmed Handžić izdaje *Književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana*, gdje se govori o životu i djelu oko 200 pjesnika i naučnika.« Pri kraju priređivač iznosi našoj široj javnosti sigurno nedostupan podatak koji je vrijedno ovdje navesti. »Ovdje je mjesto da se spomene i Hasan Kafi Pruščak, autor brojnih djela iz filologije, prava, teologije, filozofije, historije i politike. Njegovi *Temelji mudrosti o uređenju svijeta* prevedeni su na francuski jezik još 1842. *Našoj široj javnosti nije predstavljen*« (istaknuo E. Č.).

Prvi od 14 predstavljenih autora jest Adni (Rajski) odnosno Mahmud-paša Abogović, pogubljen u Carigradu 1474, koji nije ostao nepoznat i nepriznat samo u svojoj domovini već i u Turskoj čiju je poeziju obogatio čitavim divanom (zbirkom) za svoje vrijeme izvanredno uspjelih pjesama. Značajna su još djela Derviš-paše Bajezidovića (poginuo 1603), Medžazija (umro u Mostaru 1610), Nerkesija (rođen u Sarajevu 1592, poginuo 1634) koji je bio dvojezični pjesnik (turski i perzijski) i — za razliku od Adnija — priznat, te je, prema Bašagiću, spadao »među prve savremene turske pisce i pjesnike«. Posebna je pjesnička ličnost Šefki (pseudonim Mula Mustafe Bašeskije, najpoznatijeg sarajevskog kroničara). Zanimljivo je da je i jedna od prvih turskih pjesnikinja — naše gore list! To je Habiba Stočević (1845—1890), kći nesretnog Ali-paše Rizvanbegovića. Počasno, posljednje mjesto u ovom izboru pripalo je jednom od posljednjih klasika turske poezije Hersekli Arifu Hikmetu (Arif-beg Rizvanbegović, unuk Alije, umro u Carigradu, 1903) o kojemu se turska kritika uvijek vrlo pohvalno izražavala. Hikmet je na prijelazu u modernu tursku poeziju učinio značajan korak naprijed, a za njegovu je poeziju karakteristična posljednja strofa pjesme *Ako hoćeš dići se visoko* (u prijevodu S. Bašagića):

Šta li pusta zgrišeši vrlina
Da uvijek sretam vrle ljude
Rastrešene, jadne, potištene
Gdje po svijetu u bijedi blude!

Poglavlje »Starija književnost (Alhamijado)«, str. 249—271, obuhvaća osebujnu, po umjetničkim kvalitetama daleko najslabiju u antologiji, ali po svojoj kulturno-historijskoj vrijednosti i osobito po jezičnoj strukturi najzanimljiviju granu naše književnosti. To su djela pisana našim jezikom ali arapskom grafijom. Što su mlađa, to su prilagođenija našoj abecedi, ali kod starijih rukopisa, uza sve poznavanje arapske paleografije, često je vrlo teško izvršiti točnu transliteraciju u latinicu. Ta književnost, pisana na nearapskim jezicima arapskom grafijom, sačuvana je prvenstveno u Španjolskoj, gdje su asimilirani Arapi pisali španjolskim jezikom, ali njezine tragove nalazimo i u Mađarskoj i Austriji, a osobito je bila razvijena u Bosni i Hercegovini od kraja 16. pa sve do kraja 19. stoljeća. Zanimljivo je istaći da su se intelektualci i plemići muslimani u B. i H. za svoju korespondenciju služili *bosančicom* (kurzivnom bosanskom varijantom ćirilice), ali tom grafijom nije napisano (odnosno, vjerojatno nije sačuvano, ili do danas nije pronađeno) niti jedno *književno* djelo. Priređivač u svom opširnom uvodu ovom poglavlju ističe: »Narodni jezik ove literature još nije proučen niti je dovođen u vezu s jezikom predislamskog perioda, niti je pokazan njegov vrlo zanimljiv odnos prema turcizmima.« Od kojih stotinjak do sada otkrivenih autora naše relativno bogate alhamijado književnosti priređivač je odabrao 7 autora, među kojima i jednu od naših najstarijih pjesnikinja. Ovaj malen broj autora lako je objasniti s obzirom na sadržajnu stranu te literature pisane gotovo isključivo u stihovima i to vrlo rijetko u našem narodnom desetercu, već najčešće po uzoru na tursku poetiku. Priređivač u bilješci na str. 250 navodi vrste alhamijado pjesništva: »*Kasida* — ljubavna pjesma, *ilahija* — pobožna pjesma, *hićaja* — religiozna priča, legenda, *arzuhal* — pritužba, molba, peticija, politička pjesma, poslanica, *mahzar* — kolektivna molba, pritužba, peticija upućena iz naroda višim turskim vlastima.« Valja posebno istaći tri autora iz ovog poglavlja i to: Ilhamiju (pogubljen u Travniku 1821), najrevolucionarnijeg i najplodnijeg pjesnika te književnosti. U njegovoj znamenitoj Kasidi čitamo i stihove:

Čudan zeman (vrijeme) nastade
sve zlikovac postade
din-dušmanin (neprijatelj vjere) ustade,
šta se hoće, zaboga? —

zatim Umihanu Čuvidinu (Sarajevo, 1795—1870), prvu i jedinu pjesnikinju naše alhamijado književnosti koja se ističe i posebnom originalnošću: ona naime u svojoj prozodiji ne oponaša tursku poeziju, već se oslanja na naš narodni deseterac, a vrlo je vjerojatno autorica i velikog broja sevdalinki koje je tijekom vremena narod posve prisvojio. Vjerojatno je jedan od najsjajnijih bisera bosansko-hercegovačke alhamijado književnosti njezina autobiografska balada »Sarajlije iđu na vojsku protiv Srbije«. Posebnu draž ovoj pjesmi daje kombinacija narodnog deseterca s osmercem sevdalinke.

U Bosni i Hercegovini najpopularniju i vrlo osebujnu ljubavno-didaktičku pjesmu napisao je Fejzo softa (softa = student, o njemu se zna samo da je živio u Travniku u drugoj polovini 19. st.). To je *Ašikli elif-ba*, zapravo poema u kojoj dragan poučava svoju djevojku pismenosti opisujući joj u stihovima svako slovo arapskog alfabeta. Tako, primjerice, o slovu »t« (u arapskoj grafiji »ti«) Fejzo pjeva:

Ti je jela tvoga stasa
na softu sè naslonila;
on te drži oko pasa,
ti si njega zavoljela.

Šteta je što, vjerojatno zbog ograničenog prostora, priređivač nije objavio i koji fragment iz dva i danas u puku popularna spjeva alhamijado književnosti: *Avdiju* Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka i *Mevlud* Saliha Gaševića, premda je i ovo — koliko je meni poznato — do danas najkompletniji izbor iz te literature.

Najopsežnije je — naravno — posljednje poglavlje: »Novija književnost« koju priređivač s obzirom na opsežnost i raznolikost materijala nije mogao odabrati bez očitih propusta, zato je i pridodao vrlo studiozno obrađenu bibliografiju što, međutim, ne olakšava zainteresiranima da se upoznaju s tom literaturom, jer je većina tih objavljenih djela davno razgrabljena. Već sama odluka da se neke i te kako plodne literarne grane jednostavno izostave (drame, dječja literatura, putopisi, eseji i sl.), kao i to da se pisci proznih djela prikažu ulomcima iz većih opusa, a ulomak, ma koliko djelovao kao samostalna cjelina, ipak ostaje ulomak, ograničio je mogućnosti ovog zaista vrijednog, marljivog i nadasve preciznog antologičara više na informativnost nego na estetske kriterije. Premda je prikazan dosta velik broj autora poezije i isključivo pripovjedne proze, ovu antologiju ipak treba smatrati prvim korakom i

poticajem za sakupljanje i izbor novih specijaliziranih antologija ili čak edicija sličnih onoj »Pet stoljeća hrvatske književnosti«. Teško da će se historičari književnosti složiti s antologičarovom periodizacijom u dva odsjeka »Polet« i »Let«, jer su mnogi autori uvršteni u prvu grupu i te kako uzletjeli, a mnogi iz druge još su i te kako »u poletu«. Isto je tako velika šteta što u ovoj knjizi ne nalazimo, recimo, ni poeziju ni prozu Hamida Dizdara itd. Ipak kad pregledamo izbor iz djela 14 autora iz prve i 11 iz druge grupe, ne možemo a da ne čestitamo priređivaču kako za izbor, tako i za studiozan i savjestan rad.

Uz dvije pjesme Riza-bega Kapetanovića (1868—1931) i ulomak iz romana Edhema Mulabdića (1884—1954), nalazimo tu i poeziju S. Bašagića, A. Karabegovića, te lijep izbor iz poezije Muse Ćazima Ćatića (1878—1915), jednog od najdarovitijih pjesnika moderne u jugoslavenskoj književnosti uopće, i neke pjesme H. Hume. Od proznih rariteta najzanimljivije su »Teme« Nafije Sarajlić (1893—1970), *prve* i *jedine*, ali zato izrazito darovite književnice među muslimanima svoje generacije. Inače su ovdje zastupljeni gotovo svi moderniji pisci tzv. generacije između dva rata od kojih mnogi, međutim, aktivno stvaraju i danas: A. Muradbegović, H. Humo, H. Bjelevac, H. Kikić i Z. Dizdarević (umrli), te od živih pisaca A. Nametak i E. Čolaković.

U grupi »Let« nalazimo poeziju S. Kulenovića, S. Alića, I. Sarajlića i M. Dizdara, te prozu Z. Topčića, Ć. Sijarića, N. Idrizovića, M. Selimovića, D. Sušića, S. Fetahagića i H. Ibrišimovića. Izbor je s estetske strane vrlo dobar, gotovo da nema stiha ili rečenice u prozi koji ne bi našli mjesto u bilo kako strogo selekcioniranoj antologiji, i čitalac pri prilazu bilo kojemu od navedenih autora upravo dobiva želju da posegne za njegovim knjigama.

Ta vrlo ukusno opremljena antologija zaista zavređuje svaku pohvalu s estetske i kulturno-historijske strane, a to su — ponavljam — najvažniji kriteriji pri ocjenjivanju knjige takve vrste i namjene.

Enver Čolaković

FRANJO KUHARIĆ: HODAJMO U ISTINI

Izdalo: Nadbisk. bogoslov. sjemenište, Zagreb, 1974.

U ovo vrijeme tjeskobe i nemira, kad je život suvremenog čovjeka zahvaćen poplavom materijalizma i vihorom panseksualizma, kad se filmskom brzinom javljaju promjene koje potresaju temelje opstanka i pojedinaca i čitavih zajednica, kad se zabacuju, ignoriraju i negiraju mnoge duhovne vrednote, nije ostalo pošteđeno ni područje duhovnog života a, dakako, ni predstavnici i organizatori toga života — svećenici. I njihov je život i rad izložen različitim negativnim utjecajima, i oni se teško snalaze u tom vrtlogu novih ideja, u borbi svih mogućih idejnih strujanja koja i u njima stvaraju sumnje i cijeli niz problema, pa je tako i njihovo svećeništvo neprestano pod udarom općeljudskih kataklizama sadašnjice.

Stoga je dobrodošla knjiga koja je ovih dana izašla iz tiska pod natpisom »Hodajmo u istini« (u nakladi Bogoslovskog sjemeništa u Zagrebu) a koja sadržava razmišljanja zagrebačkog nadbiskupa dra Franje Kuharića o svećeništvu i svećeničkoj problematici.

U Predgovoru knjige, koji je napisao duhovnik Sjemeništa Josip Klarić, napomenuto je da su ta razmišljanja već objavljivana u službenim listovima zagrebačke nadbiskupije i đakovačke biskupije te u Bogoslovskoj smotri, ali su — tako razbacana — ostala mnogima nedostupna pa ih je bilo korisno sabrati i izdati u posebnoj knjizi.

Djelo predstavlja niz samostalnih članaka, ovdje »razmišljanja« (meditacija i propovijedi) od kojih mnoga imaju prigodni značaj jer su nastala u različitim prigodama, odnosno »u različitim prilikama« — kako kaže sam Nadbiskup u Popratnoj riječi — i »često su izazvana trenutkom susreta«, ali ih sve povezuje zajednička tema — svećeništvo.

Knjiga je razdijeljenja u tri dijela: Ad meditandum, Pasite povjereno stado, Znak Boga živoga. U prvom je dvadeset članaka, u drugom četrnaest, u trećem devet, ali svaki od njih obuhvaća po dva ili tri članka s posebnim natpisom i sadržajem. Svi su članci (to vrijedi za svaki dio napose) složeni kronološkim redom — kako su nastajali počevši od godine 1964, tj. od godine biskupskog posvećenja, do početka ove godine (1974), uključivši i propovijedi za vrijeme ovogodišnjeg Svećeničkog teološko-pastoralnog tjedna. Međutim, u nekim člancima ima materijala koji se odnosi na ranija pastoralna iskustva iz župničkih pa i studentskih godina. Dakako, u člancima takve vrste (propovijedi) nije bilo moguće izbjeći česte iteracije, osobito u vezi s argumentiranjem istih ili sličnih situacija u pojedinim propovijedima i u vezi s navođenjem citata iz Svetog pisma i koncilskih i drugih dokumenata.

Pojedini dijelovi knjige započinju motom (izrekom iz Svetog pisma) koji ukratko nagovješćuje smisao onoga o čemu će biti govora u člancima koji slijede. I sami članci — kao što je i razumljivo s obzirom na njihov homiletski karakter — obiluju citatima iz Biblije, a isto tako iz koncilskih Dokumenata te iz djela religioznih i drugih pisaca. Obilna upotreba citata iz Sv. pisma upućuje na to da je Riječ Božja jedan od glavnih izvora Nadbiskupovih razmišljanja. Ali — tu je i život! Prema tome su upravo dva glavna izvora njegovih misli: Riječ Božja i vrhunaravni svijet . . . i svijet zemaljskog života ljudskog, posebno svećeničkog. Ta dva svijeta nose u sebi dvije stvarnosti: stvarnost Božje prisutnosti iznesene u Objavi i stvarnost živog čovjeka, Božjega stvora, kojemu se Bog objavio. Iz tog drugog svijeta Bog uzima, tj. bira suradnike. To su svećenici. Njih Bog poziva a oni se odazivlju.

Svećenik je dakle suradnik Božji kojega Bog odabire i posvećuje, a »onda ga, posvećenog i obogaćenog Božjim ovlaštenjima, daruje ljudima da sav pripada njima. U svećeniku Krist ponovo silazi među ljude da . . . raspršene sinove Božje skupi u jedno« (Iv 11,52).

U Nadbiskupovim razmišljanjima svećenik je promatran s više aspekata. Najjače je osvijetljen njegov odnos prema Bogu, zatim odnos prema ljudima (vjernicima) i odnos prema braći svećenicima.

U odnosu prema Bogu svećenik je, kako je spomenuto, odabranik Božji, i Bog ga je odabrao za svog suradnika nakon što je on prihvatio Božji poziv. A jer je Bog velik i svet, i Njegov svećenik mora biti posvećen i čist, tj. sličan Božjemu Sinu. Zato ga Bog posvećuje cijeloga: i njegov um — da zrači svjetlo vječne istine, i njegovo srce — da kuca samo u ritmu Božjeg Srca, i njegova usta — da govore samo u Božje ime, i njegove ruke — da, časne i čiste, budu Božji instrumeti kad hrane duše samim Bogom i njegovim darovima. Tako posvećen, on postaje Božji poslanik i »objavitelj vječnih Božjih tajna«. Stoga mora biti uvijek svjestan da je u posebnom odnosu s Bogom i da mora ostati vjeran Bogu i svom svećeničkom zvanju. To će postići neprestanim usavršavanjem, molitvom, odricanjem i uopće harmoničnim svećeničkim životom.

Poseban odnos svećenika prema Bogu razlog je i njegova posebnog odnosa prema ljudima. Svećenik ulazi u život čovjeka kao Božji poslanik da posluži njegovoj vječnoj perspektivi. U Božje ime obavljuje mu Evanđelje, tumači smisao ljudskog bitka i pokazuje put koji vodi k vječnoj sreći. Kao djelitelj svetih nastupa također u Božje ime. Ali sve to zahtijeva od svećenika i poseban tretman s ljudima, i oni s pravom od njega očekuju ne samo Božju Riječ i Božju Istinu nego i ljubav i primjer života!

Svećenik dakle u ophođenju s ljudima ne može nastupati kao kakav službenik kojemu je svejedno što ljudi misle o njemu, nego im mora pristupati s taktom i s bratskom ljubavlju. Njegova prisutnost među njima mora uvijek zračiti svjetlo Božje dobrote. To vrijedi i onda kad ga oni ne razumiju ili kad se drže neprijateljski prema njemu.

Ali u svijetu i u ljudima, među kojima živi i svećenik, ima mnogo zla s kojim se i on mora boriti. U takvim je okolnostima često izložen opasnostima koje na nj navaljuju, bilo izvana, u saobraćaju s ljudima, bilo iznutra — u borbi s vlastitim strastima. I on je kao čovjek često podvrgnut kušnjama. Javljaju se tjeskobe i sumnje. Tada nastaju problemi, a katkada dolazi i do klonulosti. U takvim časovima treba pojačati napor volje i posve uroniti u molitvu. Jer ako je Isus pružio ruku Petru kad je posumnjao, pružit će je i njegovu apostolskom bratu — svećeniku! A što vrijedi za svećenika, vrijedi i za njegova redovničkog brata i sestru. Ne dati se slomiti sumnjama! Posve se darovati Kristu i zajednici Božje obitelji i s njima graditi vječnu

zajednicu bratstva i ljubavi kojoj je otac Bog — vječna Ljubav!

Odnosu svećenika prema braći svećenicima također je u knjizi posvećeno mnogo lijepih misli. Taj se odnos temelji na povezanosti »intimnim sakramentalnim bratstvom« — kako je to definirao i Koncil u Dekretu De Presbyterorum ministerio et vita. Taj dekret Nadbiskup često citira. Posebno ističe potrebu međusobnog pomaganja svećenika kojemu je temelj veza bratske ljubavi, zajednička molitva i suradnja. U istom razmatranju (Odnosi u Crkvi) iznesene su i misli o autoritetu u Crkvi kojemu Nadbiskup — idući tragom Dokumenata — daje evanđeosko tumačenje. Autoritet u Crkvi je autoritet očinstva: papa je otac u cijeloj Crkvi, biskup je otac u dijecezi, župnik je otac u župi, a svi su zajedno dionici istog svećeništva i čine jedinstvo posvećenja i poslanja u svijet — k raspršenoj Božjoj djeci.

To su, eto, glavne misli o svećeništvu u Nadbiskupovoj knjizi u kojoj, osim toga, ima i mnogo očinskih savjeta i poticaja upućenih »od srca k srcu«. Ali, treba istaknuti još i ovo. Na mnogo mjesta svojih razmišljanja Nadbiskup zalazi i u život suvremenog čovjeka uopće, iznoseći obilje vrijednih misli o radu, o nauci, o istini o pravoj slobodi itd., a osobito mnogo govori o životu. Na primjer: »Život nije retorika da bismo ga smjeli zamagliti retorskim krilaticama. Ni vrijednosti, koje čine život vrijednim i plodnim, nisu prolazni krikovi mode koja se mijenja prema prohtjevima časovitih i hirovitih raspoloženja . . . Život je dužnost. Vrijednost čovjeka stoji u tome kako se on odnosi prema svojoj životnoj dužnosti . . . «

Ovo i sve drugo što je rečeno u toj Nadbiskupovoj knjizi izašlo je iz misaone i kristalno čiste duše, pune duboke vjere, koja ljubi Boga, zajedničkog Oca svih ljudi, koja ljubi brata čovjeka i koja nas sve poziva — da hodamo u istini!

Josip Berka

FRANE FRANIĆ: PUTOVI DIJALOGA
Izdanje Biblioteke »Crkva u svijetu«, knjiga IV, Split, 1973., 258 str.

S malim zakašnjenjem prikazujemo vam knjigu kojoj je autor Nadbiskup i metropolita splitski, msgr. Frane Franić. Knjiga je objavljena u povodu njegova dvadesetgodišnjeg upravljanja splitsko-makarskom Crkvom i tridesetgodišnjeg profesorskog djelovanja na Centralnoj visokoj bogoslovskoj školi u Splitu.

Msgr. Franić poznati je teološki i znanstveni radnik koji osim vrlo plodne pastoralne i profesorsko-pedagoške djelatnosti vrši i druge neke važne funkcije. Mnogim čitaocima sigurno je poznato iz našega vjerskog tiska da već više godina obavlja dužnost predsjednika Katehetskog vijeća pri Biskupskoj konferenciji Jugoslavije. Osobito je zapaženo njegovo sudjelovanje u radu Koncila, gdje je, među biskupima, svratio pažnju na se svojim vrijednim prijedlozima.

Njegova srdačna otvorenost i ljubav za čovjeka, a isto tako trijezno gledanje na suvremene probleme Crkve i našega društva dobro je poznato i u našim znanstvenim krugovima u zemlji. Zahvaljujući toj činjenici msgr. Franić je, pozvan od Seminara za politička i sociološka istraživanja Pravnoga fakulteta u Splitu, 26. XI 1970. god. održao predavanje na temu »Teologija i revolucija«, koje je uklopljeno i u ovaj izbor njegovih radova.

Podrijetlo i predmet Franićevih tekstova objavljenih u ovoj knjizi raznolik je, naravno, kao i područja njegove djelatnosti kao Natpastira, teologa i profesora. To su u prvom redu poslanice i propovijedi, zatim uskrsne i božićne poruke vjernicima, predavanja i prikazi objavljeni u tisku.

Autor je objavljenim tekstovima, s obzirom na njihov karakter, dao adekvatan zajednički naslov i podijelio ih u četiri skupine, i to: u Dijalog s vjernicima, Dijalog s mladima, Dijalog s pravoslavnima, Židovima i muslimanima i Dijalog s našim društvom. Uvodna riječ, vrlo stvarna, objavljena je pod naslovom Dijalog kao put k miru, dok završna nosi vrlo rječit naslov »Nadati se protiv nade«. Vanredan predgovor knjizi napisao je Drago Šimundža.

Kako nije moguće detaljno prikazati sve što je rečeno u Franićevim tekstovima, nastojat ću da se osvrnem bar na one njegove misli i poglede koji u neku ruku daju ton ovoj vrlo aktualnoj knjizi.

Razmišljajući o tome što bi valjalo poduzeti da se obuzda sadašnji zaraćeni svijet, autor dolazi do spoznaje da je »upravo gaženje osnovnih ljudskih prava izvor bratoubilačkih ratova«, ali istodobno sa žalošću ustanovljuje da je rad na ostvarivanju osnovnih ljudskih prava vrlo težak zadatak. Oni, naime, koji gospodare kapitalom i tehnikom nisu skloni tome da zemaljska blaga podijele s drugima.

Crkva je ponekad, ranije, škodila svojoj božanskoj misiji kad je pristajala uz neki nepravedni društveni poredak. Već i zato posao pape u današnja ozbiljna vremena nije nimalo lagan, jer zna da se Crkva kao tumač Božjega zakona mora čuvati pogrešaka. S toga, u današnjoj situaciji, misli autor, da je za Crkvu, zbog više razloga, najpovoljnije da bude odijeljena od države.

U ovo vrijeme ekumenizma ni mi Hrvati ne smijemo smetnuti s uma da ne valja svoju vjeru poistovjećivati s hrvatskim narodom kad znamo da ima i dosta Hrvata nekatolika, upozorava autor.

No kakvi stav valja zauzeti prema ratu? Da li je Krist pozivao na oružani otpor kad je rekao: »Nisam došao da donesem mir nego mač«.? Ima slučajeva da su se već i neki svećenici latili oružja kao npr. Camillo Torres koji je i život izgubio u gerilskoj borbi. Postoji, štaviše, i čitav revolucionarni pokret među svećenicima. Autor upozorava da to nije Kristov put i tu misao ponavlja i kad mladima govori o desnom i lijevom katolicizmu: »Naša vjera neka bude prosvijetljena i životno tako jaka da može primiti sve ono što joj se nudi izvana i to asimilirati, pretvoriti u svoje tkivo, meso i krv. Čuvajmo se revolucionarnog bunta, dolazio on zdesna ili slijeva. Budimo racionalni vjernici.« (Str. 102). Autor nas u više navrata podsjeća na Evanđelje koje traži revoluciju, ali pravu i radikalnu »koja ima ime **obraćenje**, posvemašnje odvraćanje od grijeha k milosti, od egoizma k ljubavi, od oholosti k poniznoj službi. A to obraćenje nije samo nutarnje i duhovno, ono se tiče svega čovjeka . . . « (Poruka sedamnaestorice koncilskih biskupa trećeg svijeta o društvenoj pravednosti, str. 19.)

Msgr. Franić analizira karakter omladinskog bunta i otkriva da omladina uglavnom ustaje protiv licemjerja onih koji lijepo zbore, a ništa ne čine da bi se ostvario bolji život na zemlji. Što se tiče pokušaja za dijalog između marksizma i kršćanstva, upozorava da postignuće stvarnijih dijaloga sprečava i kriza vrednota koja se danas zapaža na svim područjima ljudske djelatnosti u svijetu.

I dok su starije generacije bile odgojene ponajviše u duhu objektivnih načela za koje ih nitko nije pitao kako ih doživljuju, mladi drukčije reagiraju na sve pojave. Pod utjecajem suvremenih filozofa danas se osobito važnim smatra osobno doživljavanje istine. Sve što doživljava, omladina to čini umom i srcem. Zapaža se da ona i kršćanstvo i marksizam doživljuje na svoj, osobeni način. Bježeći od pravila, ona i za revoluciju pokušava dati svoja tumačenja. Ona odviše subjektivno sve doživljava, ali je takvo doživljavanje blisko ljudima, pa nailazi na razumijevanje.

Autorove misli na temu »Ljubiti integralnog čovjeka i vjerovati u njega« iznesene u obliku dijaloga zanimljive su već i zbog evanđeoskog ozračja koje ih prožima, pa ih zato citiram. Zapitan od uredništva kako bi trebalo formulirati jednu poruku mladima našega vremena, vjernicima i onima koji ne vjeruju, msgr. Franić je pripravno izjavio da jednima i drugima poručuje »da vjeruju u čovjeka i da ljube integralnog čovjeka . . . « Ali dok volimo jedan drugoga, dok radimo jedan za drugoga, svjesni da sačinjavamo jednu zajednicu od čijeg napretka ovisi i naš osobni napredak, onda možemo biti optimisti«.

Osobito je preporučio mladima »da ne ostavljaju svoju zemlju misleći da je na Zapadu neki raj . . . Ne stvara se na Zapadu budućnost našega naroda nego kod nas,« zaključuje msgr Franić.

O potrebi dijaloga između marksizma i kršćanstva autor je više puta iznosio svoje mišljenje. Temu je načeo već u uvodnoj riječi gdje je dogmatskom marksizmu pretpostavio elastičniji liberalni marksizam, koji, za razliku od dogmatskog, ne otklanja mogućnost dijaloga s vjerom i Crkvom.

A u svom uvodnom predavanju, održanom 1972. god. u jednoj katehetskoj školi, autor analizira odnos marksizam-ateizam i ne prihvaća stajališta onih koji smatraju mogućim da se danas već može odvajati maksizam od ateizma. U tom slučaju bi u savez komunista mogli stupiti i vjernici, a to bi na-

glašava autor, stvorilo karikaturu od marksizma kao ideologije.

Tražiti dijalog u tom pravcu bilo bi sasvim pogrešno i nepotrebno kad postoje vjerojatniji izgledi koje autor u članku o ljubavi prema integralnom čovjeku kratko ali jasno obrazlaže, kad kaže: »Mislim da se i marksizam, kao društveni fenomen, i kršćanstvo bore za čovjeka i da su, uza sve suprotnosti, baš na tom području njihove dodirne točke.«

Svakako moramo zajedno s autorom vjerovati da danas može gajiti nadu u dijalog »tko god u svom programu ima borbu za čovjeka«. Naše se nadanje, vjerujmo u to, zasniva, možda, na realnijim mogućnostima, nego što je to bio slučaj u ranim danima Crkve. Pa čak ni onda izgledi nisu uvijek bili tako crni! Što se tiče odnosa Crkve prema predstavnicima starogrčke znanosti, bilo je često i krivih orijentacija. U samom njezinom početku bilo je pisaca koji su se oslanjali isključivo na Objavu Božju u sv. Pismu i na Božansku Predaju. Ali je bilo i drukčijih orijentacija, upozorava nas autor. U aleksandrijskoj katehetskoj školi kršćansko se je naučavanje proučavalo i razvijalo pomoću platonske i aristotelovske filozofije i drugih nauka. Iz naših krajeva poznat je slučaj sv. Dujma, splitskog biskupa i mučenika, koji je, došavši iz Antiohije, vodio dijaloge s filozofima salonitanskih škola.

Razvijajući svoju misao o dijalogu, autor se, najzad, osvrće na svakodnevni dijalog običnih malih ljudi, na pojedinim radnim mjestima i drugdje. O tome također valja voditi računa, jer, zapravo, čovjek i društvo odlučuju, konačno, o svrsishodnosti neke velike ideje, kao i o njezinoj sudbini.

Autor pri tom ima na umu i podložnost vremenu koju smatra uzrokom svih suvremenih zabluda u Crkvi, (a svakako i van nje, u društvu, primj. pisca ovoga prikaza). Današnji čovjek tehničkog doba vrlo je sklon odbacivanju vrednota i često smo svjedoci činjenice gdje poriče vječne principe moralnog zakona i ljudske spoznaje. Za nj objava Božja nije transcendentna, odbija dokaze za opstojanje Boga i drugo. S druge strane, ima ljudi za koje postoje njihovi »vječni principi«, te zbog omeđenosti svoje spoznaje ne zapažaju kako se život oko njih neprestano mijenja. I ona poznata izreka iz sv. Pisma: »Bezumni reče u srcu: »Nema Boga«, kroz stoljeća je priječila ateiste i heretike da bez bojazni kažu svoju riječ pred Crkvom.

A danas je nadasve važno, kaže autor, da se ne promaši dijalog s mladima koji su Crkvi i te kako potrebni. Valja imati na umu misli II. vatikanskog sabora da »niti smo mi teisti stopostotni teisti, niti su ateisti stopostotni ateisti. I neka se ne zaboravi da u vjerovanju kršćanina često ima i elemenata poganstva, dok kod ateista, npr., njihova vjera u apsolutnost pravde i mira, sadrži neke elemente vjere. Poguban je i fanatizam koji ne nalazimo samo u redovima ateista! I ti nas opravdani razlozi navode da jednodušno prihvatimo misao autora da »humani odnos prema onima koji drukčije misle od nas moramo smatrati bitnim elementom kršćanstva.«

Tko prati suvremena zbivanja u Crkvi i primjene zaključaka II. vatikanskog sabora u njoj, razumjet će zadovoljstvo kojim autor saopćuje, u bilješci, odluku Moskovske Patrijaršije iz 1967. godine da se u nekim slučajevima dopušta katolicima pristupanje sakramentima u Pravoslavnoj crkvi. Ta je odluka, međutim, sasvim suprotna zaključku IV. svepravoslavne konferencije Teološke komisije u rujnu 1966. godine, po kome je »neophodni preduslov za opštenje u tajnama potpuno i apsolutno jedinstvo i identičnost u dogmatskom učenju«. Pogodivši tako i pravoslavce i katolike, Teološka komisija je izazvala neugodan dojam takvim svojim stavom, jer je poznato da je Vatikanski sabor pružio prilično široke mogućnosti katolicima u primanju sakramenata u Pravoslavnoj crkvi dok je papa te mogućnosti proširio kasnije i za vjenčanje.

Vrlo je aktualno predavanje na temu »Kršćanski komunitarizam«, održano na svećeničkom tečaju u Zagrebu 1968. godine. U prvom dijelu predavanja o Socijalnim dimenzijama ljudske osobe u kršćanskom komunitarizmu«, autor je najprije prikazao čovjekov položaj u organiziranom društvu, tj. državi, od najstarijih vremena. I Platon i Aristotel isticahu socijalnu dimenziju čovjekove osobe. Nauku starih razvijahu dalje sv. Oci, a u skolastici sv. Toma. Danas bi se iz tih drevnih stavova dali izvući suvremeniji zaključci. Već je papa Ivan XXIII. upozorio da treba mijenjati stare poglede, budući da se život sve više socijalizira. Doba tehnike i industrijalizacije postavlja čovjeka u nove odnose. Kao društveni problem javlja se i individualni i kolektivni egoizam o čemu također valja voditi računa.

I u pogledu etičko-moralnih problema pojedinca i društva, a isto tako u pogledu ideologija Crkva ima još štošta reći i učiniti, ističe autor. Problem društvene etike danas je vrlo složen. Zabrinjuje neobuzdani liberalni kapitalizam koji Crkva nipošto ne odobrava. Pažnje je vrijedan marksistički kolektivizam, samo se Crkva ne može složiti s načelom da je društvo nad osobom, jer su osobi neka prava data od Boga i ta su neotuđiva. No kod nas se zapaža već utješljiva pojava neomarksizma koji čovječju osobu sve više izdiže u prvi plan, a sebi postavlja kao cilj društvo slobodnih ljudi. Autoru se uvijek činilo da i »općinstvo svetih«, osim zajednice duhovnih treba da uključuje i zajednicu materijalnih dobara. Po svemu izgleda da i naučavanje o Mističnom Tijelu Kristovu uključuje potpunu zajednicu jedne nove kvalitete koja ima da stvara i nove društvene norme i novi poredak zasnivan na čovjekovu dostojanstvu.

Papu osobito zabrinjuje odnos između bogatih i siromašnih; osuđuje gospodujući liberalni kapitalizam i rasipanje dobara. Ne treba se čuditi, ističe papa, da obespravljeni dolaze u iskušenje da pomoću sile obrane svoje ljudsko dostojanstvo. Smatra potrebnim planiranje nacionalne i internacionalne ekonomije. Tehnokracija na pomolu mogla bi biti jednako nepravedna kao i jučerašnji liberalizam. Autor misli da bi jedan socijalizam, koji bi bio kršćanski, mogli prihvatiti svi ljudi koji poštuju čovjekovu slobodnu ličnost.

U drugom dijelu predavanja autor govori o »Kršćanskom komunitarizmu u pastoralnom radu i životu svećenika«. Što se tiče komunitarizma u pastoralnom radu, on ističe, da bi se on, budući da je u tom pogledu konzervativan, vratio na izvore kršćanstva.

Redovništvo je sačuvalo osnovne oznake kršćanskog komunitarnog života, ali taj ima nedostataka. Zapaža se, na primjer, egoizam obogaćenih samostana. Istu pojavu imamo i u Crkvi. Što je bila siromašnija, to je duhovno bila jača. Apostoli bijahu bez zavjeta, ali su prihvatili potpuno siromaštvo iz pastirske ljubavi prema dušama. Neki su živjeli od prinosa vjernika, a neki od rada. Poslije su njihovim putem pošli biskupi redovnici i biskupi monasi. Ni oni nisu imali zavjeta. Zavjete je ljubav nadvisila. Autor zagovara misao da se u skladu sa suvremenim napretkom organiziraju nove kršćanske zajednice vjernika, svećenika i redovnika. II. vatikanski sabor preporučuje zajedničko stanovanje gdje je to moguće. Autor, međutim, ističe da ideal svećeničkog komunitarizma znači *komunitarni život svećenika kao duhovnog oca, s narodom Božjim.*

Ali tko da počne? Autor misli da bi mladi morali biti nosioci metanoje. Zajednički život nije najvažniji pa bi se moglo i odijeljeno živjeti komunitarno, u duhu Kristovih riječi: »Da svi jedno budu, kao što si Ti, Oče, u meni i ja u tebi ... da svijet vjeruje, da si me ti poslao« (Iv 17,21).

Što se pak plaće tiče, autor za se kaže, da bi je odbio u ime vjerske slobode i Crkve siromaha (Crkve zasnivane na evanđeoskom siromaštvu, tj. na prvom blaženstvu na kome je Krist ustanovio Crkvu.) Jer su svećenici pozvani na dobrovoljno siromaštvo, da sličniji tako Kristu, budu spremniji i za služenje Bogu. A kako ostvariti komunitarizam? Autor misli da simpatije Crkve i svećenstva moraju biti na strani siromašnih. S druge pak strane Crkva ne može biti za revoluciju nasilja nego mora zajedno s kršćanima poraditi na promjeni kapitalističkog poretka u svijetu, i to metodom nenasilja. Inače uskoro joj siromašni neće više vjerovati. Crkva mora među narod, da se postigne nutarnja njena snaga, s papom, Kristovim nasljednikom na čelu.

Kršćanstvo valja proživljavati u njegovim komunitarnim dimenzijama — pa će svi njegovi problemi na taj način, naći pomalo svoja rješenja. Tako otprilike počinje autor svoje završne riječi u predavanju o »Komunitarizmu u pastoralnom radu i životu svećenika«. Iz te premise slijede ovi njegovi, ponešto sažeti zaključci: Kršćanski komunitarizam znači jasnu orijentaciju prema bližnjemu, Boga radi. Drugim riječima, u Bogu će svatko

naći sebe i bližnjega. A takvo doživljavanje Boga nadnaravni je dar Božji koji nam je donio Isus svojim uskrsnućem. Divni dar koji počinje ovdje na zemlji po vjeri, nadi i ljubavi Božjoj — zaključio bih tek neznatno izmijenjenim autorovim riječima.

Jo-Ri

IVO BALENTOVIĆ
»GOLE PRIČE«

Izd. Mala biblioteka »Susreti«, Umag, sv. 2, 1973, str. 136.

Pisac je u sedamnaest kratkih priča uspio prikazati lice i naličje golog, izvornog života, kako je to sugerirano na omotu knjige.

Balentović je iskusan pisac, dokazao je to već ranije u prozi objavljenoj prije petnaestak godina. Taj naš svakodnevni, naoko dosadan i malo zanimljiv život, crta intenzivnim bojama, emocionalno snažno, gdjekad i uzbudljivo. Za nj se ne može kazati da mu »leže« samo neke teme. Svako njegovo lice živi punim životom, a stradanja i radosti pojedinaca date su živo i intenzivno te ih često osjećamo kao svoje. Da izazove potrebne ugođaje, autor svoje junake postavlja u odgovarajući pejzaž, koji je sam mala umjetnina:

»Rascvjetali voćnjaci. Žubor proljetnih voda. I Mandin šapat, koji se stapa s dahom podnevnog lahora. Čula je svoj glas iz nutrine; čula je govor misli izmiješan s dahom proljeća; čula je struj krvi, drhtaj živčani; čula je šum vremena kako protječe... Iz nje, iz dubine, podjarena sjetom za odbjeglom mladošću i zagrijana sunčanom mlakošću blagih proljetnih dana, meškoljila se i glasila bezglasnim mrmorom njena duša.«

Ljudske naravi, njihove sklonosti i porive, nekad u monologu glavnog lica, a nekad opisno, približi nam začas s malo slika i boja, i oni odjednom čudesno ožive u rečenicama. I čovjek odjednom stoji pred nama ogoljen do golote, lijep u svojoj čestitosti, a ponekad nakazan u svojoj rugobi zbog izdane čovječnosti. I zato nam ne može izmaći oku ni usamljenički život skitnice ni okrutnost starog samoživog lovca, a još manje »leteća stjuardesa« kojoj se čitav njen mladi život pretvorio u puke susrete i rastajanja. A koliko je tu klonulih, životom izudaranih duša! — Mariška, piću sklonu, pokušava odbiti od opijanja njen slučajni suputnik skitač, ali taj nema više snage da u tome ustraje do kraja. On je žali uvjeren da bi je dobar život izmijenio, spasio, jer »siromaštvo zagađuje stazu kojom čovjek prolazi. Bijeda zatvara obzorje i suzuje vidike.« Zato je ostavlja i, malo potom, svu pažnju poklanja slučajno spasenom vrapčiću. Na nj prenosi ono malo žara svoje nutrine koju još nisu zatrli ljudi. Nosa ga u njedrima i producira se s njime, pripitomljenim, pred ljudima gostionice, dok mali stvor ne posta plijen mačke.

Balentović zna što hoće, vješto iznalazi motive i onda ih daje u svome nadahnutom osvjetljenju. I to često letimice, ponekad, čak i odviše škrt na izrazu. Tomin slučaj, na primjer, na cigle tri stranice uspijeva nas uvjeriti da još uvijek ima seoske mladosti koja prezire »gospodsku« plitkost i sračunatu frajersku darežljivost stranca, ne stideći se svoga siromaštva i teške oskudice. Prezrevši poklon onoga koji vidi samo vanjštinu, hladan i neosjetljiv za ono što se zbiva u čovjeku, pastir Toma baca darovani fini klobuk i stavlja na glavu svoj stari koji je stranac vrgao u kanal.

Posebno je dobro data, po mojemu mišljenju, priča o kapetanu koji u brojnim dijalozima s ljudima i sa samim sobom pokušava opravdati svoj čin, što se je suprotno tradicionalnom običaju, spasio za brodoloma, ne potonuvši sa brodom; neumorno uvjerava sebe i druge kako bi besmisleno bilo da se odlučio na dobrovoljnu smrt, kad takva žrtva nikome ne treba. Ali kod ljudi ne nailazi na jedinstveni sud, jer svatko prosuđuje stvar iz svoga kuta gledanja. I zato mu ne preostaje drugo nego da se i dalje bori sa svojom savješću. Samo je načas, u kratkom dodiru s prirodom, našao svoj unutarnji mir, osjetivši kako je čovjek neznatan crv u beskrajnom svemiru. — Posve drugi je slučaj sa Cunjom, čiju krivicu javnost jedinstveno osuđuje, jer je mnogo »opipljivija« od kapetanove. I Cunja sebi sasvim drukčije i pomaže da se održi ovakav, od ljudi odbačen: predaje se, naprosto, snima, jer je samo u njima još uvijek neka veličina.

A ima i drugačijih ljudi, poručuje nam pisac iz svojih slikovitih priča, koji učine i veća zla od Cunje koji je pronevjerio, pa žive nekažnjeni. Jedan od takvih u ratnoj gužvi je i ubio, na svoju ruku, nezvan da tako sudi. Ostao, međutim, netaknut, a njegova se bezdušnost dalje očituje i u samom odnosu prema starom i bolesnom psu koga će ubiti bez oklijevanja, jer nema više koristi od njega (Dva lovca i pas).

Nakon ovakve lektire iz koje izbija ljudska okrutnost još jače suosjećamo s bićima koja je ranila tuđa nepravda, kao što je bio Arif na primjer. Pogođen odlaskom Azemine, siročeta koje je zavolio i koje su udali u daleku Krajinu, Arif luta bos i pjeva starinske pjesme uz tamburu, više sebi negoli ljudima. Odbija privlačne zarade i dalje živi za pjesmu, turoban i neutješen.

No ljudi ne stradaju samo zbog svoje naravi, slabosti i zlih sklonosti koje nose u sebi. Zlo zna doći i izvana. Bosansko Orašje, neznatna kasaba, uvelike se izmijenilo, osobito nakon velike poplave 1932. godine. Stare ljude teško su pogađale sve one novotarije koje su mladi stali unositi u svoj život izmijenivši ga do temelja. Mujezin Ibrahim očajava što nema nasljednika u svom poslu. Mora da sluša poruge mladih koji ga »tješe« da će mu snimiti glas na magnetofonsku vrpcu pa će, pomoću zvučnika, Ibrahim pjevati i poslije smrti!

Pisac poznaje život i ljude u velikom gradu, pa nije propustio da nas, makar ukratko, podsjeti na onaj sloj mladih ljudi koji, rano izmakavši nadzoru roditelja, žive svoj »veliki život«, provodeći dane u ubijanju dosade opijanjem. Mladić Hip je uvaženi centarfor, koji se načas sklonio u prirodu sa svojom gerlom, vanbračnom kćeri glumice i ciganskoga primaša. I dok oboje bezbrižno ispijaju konjak, a Hip, usput, na njen zahtjev izriče svoj siguran sud o njenim nogama, na jednoj livadi blizu autostrade, Hipa otkriju klubaši i dojure, s trenerom na čelu, i odvode ga »na sigurno«, jer se sutra igra važna utakmica. U ovoj priči, iznimno, smetaju odviše zgusnuto nanizane činjenice i podaci potrebni za karakteriziranje kruga kojemu pripadaju Hip i njegova djevojka, kruga koji pati od snobovskog oponašanja tuđega načina života.

Skitnice, cirkuski svijet i Cigani, koje povezuje onaj trajni nemir što živi u njima i želja za promjenama, izgleda da napose privlače piščevu pažnju. Akrobata na trapezu, invalid (»Čovjek iz cirkusa«), unesrećio se kad je, pojurivši za odbjeglom zaručnicom, u Bukureštu dospio pod auto. I ta mlada žena s kojom je ranije nastupao, a zbog nje i stradao, ostaje i dalje njegova sudbina. U času kad ga otkriva pisac, ona živi uza nj kao konobarica. Ozdravila je od čudne kostobolje zbog koje je ostavila cirkus, ali sad prizdravlja i vježba već za ponovne nastupe; njen invalid, ovaj put kao skromni žongler, također će krenuti s njome u — novu pustolovinu.

Priča »Dobar večer, majko« svojim izuzetnim motivom odskače među ostalima. U ratne dane udova seljanka — koja je izgubila muža, a sinovi je napustiše, od kojih je mlađi morao pred silom iznenada pobjeći u noć — jednoga dana sakrije u kući odbjeglog uhapšenika. Umakao je pijanoj pratnji dok su ga vodili, valjda, na strijeljanje. Goniteljima, kad su upali u kuću, jamčila je životom da je sama u kući. A kad je i bjegunac krenuo u noć, starica, ponovno sama, zaplaka od tuge.

Posebno valja istaći ženska lica u Balentovićevoj prozi. Sve su to gotovo žene uz koje muškarci nemaju smiren i zadovoljan život. Takva je na primjer i Mariška koja se ne može odreći pića i koju njen partner napušta. Prodavačica Irena, dijete »plave krvi« i zamamnog osmijeha, unosi nemir u život dvaju umjetnika, i poučena sudbinom matere, odluči da svoju ljepotu pokloni onome za koga misli da će joj uza nj život biti osiguran. Prihvaća ponudu trgovca mešetara, prepredenog laskavca, ali je ni oprez nije spasio od žalosne sudbine, kako je to nagoviješteno na koncu priče.

Od ostalih spomenimo neuravnoteženu Mandu (»Vrisak«) koja je skrivila smrt kćeri, a s njome uskoro izgubila i muža. Ne znajući kuda bi sa sobom, sklona rakiji i rasipna, pristane da pođe za Ignaca, harmonikaša; na nj će i kuću prepisati jer on joj jedini unosi u srce malo vedrine. Ovoj je po nesretnoj naravi slična i mlada udova zaljubljena u lugara, koja, ugrizena od pobješnjela psa, ugrize, na ležaju, lugara, svoga ljubavnika, jer je posumnjala u njegovu vjernost.

Iz Balentovićeve proze, pa i ove kraćega daha, pršti život, bujan i šarolik. Balentović je pjesnik koji i kao prozni pisac doživljuje svijet i ljude očima i ušima pjesnika. Njegove rečenice očituju jednu raspjevanost srca koje voli ljude. Priroda u toj prozi, uvijek nova i očaravajuća, već prema autorovoj želji, sad nas uvodi u situacije stvarajući potrebne ugođaje, sad se pak usklađuje s raspoloženjem, stanjem i osjećanjima njegovih junaka. A iz čitave te proze zrači duboka humanost i ljubav za čovjeka, i upravo zato se i očite strahote života njegovim rečenicama smanjuju i budu blaže. On ne osuđuje posrnule, ne napada pokvarenost; on je samo utvrđuje, bilježeći je. Još manje se glasno opredjeljuje bilo za koga. A ipak se zna u čije ime govori.

Ri-jos.

JEDINSTVENA KNJIGA O ČOVJEKU

Nedavno je u izdanju **Filozofsko-teološkog instituta Družbe Isusove** u Zagrebu, a tiskom Grafičkog zavoda Hrvatske, kao II knjiga Biblioteke »Theosis«, u uredništvu Rudolfa Kopreka, izišlo djelo prof. Jurja Jurjevića: ČOVJEK. Ta reprezentativna knjiga — na 584 stranice, s ovitkom u boji (Michelangelovo »Stvaranje čovjeka«, detalj ruku), raspoređena u gotovo stotinu tematskih poglavlja s popratnom riječi dra Rudolfa Brajčića i s autorovim predgovorom — govori o tome kako je to treće, prerađeno i dvostruko prošireno izdanje sada ogledalo i odraz pisca koji je toj tematici posvetio sav svoj život.

Djelo je pisano izvanredno lijepim i čistim hrvatskim književnim jezikom, jednostavnim i pristupačnim stilom, a odlikuje se jasnim i sustavnim obrazlaganjem i poniranjem u bogat svijet čovjeka. Autor meditira o svim najdubljim duhovnim i ostalim pitanjima koja obuzimaju čovjeka u vremenu i prostoru, ali s pozicija našeg suvremenog toka. Jurjević je ugledan hrvatski pjesnik bogatog opusa, čije su zbirke »Duhopisi« (Zagreb, 1968) i »Vihor tišine« (1970) svojevremeno bile odmah zapažene i gotovo razgrabljene, a u kojima se na lirski način nikada nije udaljio od ljudskih tema, od osjećaja i od svega onoga što u svom misaonom konspektu obuzima, očarava i problematizira ljudsko biće. Osim toga još g. 1930. autor je priredio »Pjesme«, a sada imade obilje novih tekstova i stihova, kao što su »Zvon motike« — zbirka čakavske lirike, knjiga aforizama, djelo meditacija. Ranije je pisao o odgoju i prirodi mladih: odgoj-utjeha i nada. Trenutačno priprema niz novih rukopisa.

Knjiga ČOVJEK pisana je za svakoga. Može je čitati jednako đak i pedagog, čovjek iz svih slojeva i zanimanja ljudske djelatnosti. Ona je pjesma i filozofija o čovjeku, a kao djelo potpuno izvorna cjelina. U njoj su obuhvaćeni smjeli osvrti i izleti u najtananije predjele ljudske psihe. Jurjević meditira o tijekovima čovjekove adaptacije, o životu, o stremljenjima i svim ostalim odnosima između prirode, društva, općeljudskog položaja; razmišlja o najintimnijim sferama porodice, morala, svakodnevnice, socijalne sredine te intelektualnih htijenja i naklonosti prema općim umjetničkim vrijednostima. Stranice te knjige nabijene su htijenjima, emocijama i zanosima. Pisane su neposredno i lako, kao da se govori o opisima s izleta.

Na kraju se može napomenuti da knjiga nije tendenciozna, nego da uvjerljivo i otvoreno, s velikom ljubavi i psihološkom pažnjom pisca govori o čovjeku i za čovjeka općenito, onako kako je čovjek u prirodi i životu ostvaren.

Željko Beršek

LJUBOMIR MARAKOVIĆ: VILA SLOVINKA

Spjev Jurja Barakovića književno-povjesni prilog, naučna dizertacija, fotokopija

Početkom ovoga stoljeća bio je Ljubomir Maraković student na Filozofskom fakultetu bečkog sveučilišta. Svoje je nauke ondje dovršio ovjenčan naslovom doktora filozofije obranivši svoju naučnu radnju (dizertaciju) pod gornjim naslovom. Tu je dizertaciju kao student bečkog sveučilišta pisao njemačkim jezikom (imade 83 stranice velikog osminskog formata). Juraj Baraković pripadao je starim hrvatskim piscima porijeklom iz Zadra, odn. njegove najbliže okoline. Radnja nosi u njemačkom jeziku naslov »Vila Slovinka, ein literarhistorischer Beitrag von Ljubomir Maraković«. Svoju je radnju predao Dekanatu 6. svibnja 1909. godine i ona je dodijeljena na ocjenu sveučilišnim profesorima velikog glasa dru Rešetaru i dru Jirečeku. Radnja nosi oznaku sveučilišne biblioteke D 14058.

Maraković ovom radnjom istražuje koliko je bio pjesnik Baraković samostalan i neovisan o utjecajima izvan domaćeg kruga. Na početku rada ima zabilježen (njemačkim jezikom) ovaj sadržaj: Epizode, Postanak Zadra, Utjecaji domaće književnosti, Pjesma o majci Margariti i utjecaji strane književnosti, Opis pakla, Kompozicija »Vile Slovinke«, Barakovićev stil, Vrijednost djela i njegovo mjesto u suvremenoj književnosti.

Iz bogate literature, kojom se Maraković koristio, navodimo tek neke podatke. Na prvom je mjestu Jagićev Arhiv za slavensku filologiju, najstarije narodne pjesme Baltazara Bogišića, Jagićeva Građa za slovinsku narodnu poeziju. Kukuljevićevi Stari pisci hrvatski, obrada pjesama Marka Marulića dra Tome Matića, Zoranićeve Planine. Citira Milorada Medinija i njegovu povijest hrvatske književnosti (Vetranić i priloge za povijest hrvatske pučke epike Franje Miklošića.

U literaturi se navode brojni inozemni pisci: Migne, Mussaffia, Orbini Mauro, Jacobo Sannazzaro, Pasquale Villari, Schroeder, Labitte, Invernizzi, Gaspary i drugi.

Brigom i trudom dra Đure Kuntarića i mp. o. Kazimira Đurmana uspjelo je nabaviti fotokopiju toga djela iz bečke sveučilišne knjižnice pa je fotokopija darovana knjižnici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Ta je knjižnica djelo primila i registrirala ga pod oznakom knjižnice broj I - 5004. Naši znanstvenici i oni koji se bave proučavanjem starih hrvatskih pisaca mogu Marakovićevu studiju ugledati u toj knjižnici Zagreb Trg Zrinski 11.

Tako je obilni književni rad pok. dra Ljubomira Marakovića, popunjen upravo ovim unikatom, tj. fotokopijom njegove dizertacije, koja je i sama unikat u bečkoj sveučilišnoj biblioteci.

Priopćio **Dr Đ. K.**

In memoriam

GABRIJEL JURKIĆ (1886—1974)

Akademski slikar Gabrijel Jurkić bez sumnje je jedan od naših najboljih pejzažista. Nije čudo da su smrt ovoga najstarijeg bosanskog slikara, koji je umro u 88. godini života u franjevačkom samostanu Gorici kod Livna, komemorirali mnogi naši kulturno-književni časopisi (Odjek, OKO itd.). Njegovo je umjetničko stvaranje na poseban način bilo povezano s HKD sv. Ćirila i Metoda, odnosno s Društvom sv. Jeronima, čije je edicije ukrasio i obogatio svojim ilustracijama. To se u prvom redu odnosi na knjige njegove žene, hrvatske književnice Štefe Jurkić, koja je dvije godine prije njega umrla u istom samostanu, kao i na mnoge knjige iz hrv. povijesti (Deželić, N. Jenko itd.). Na naše Društvo mislio je i u posljednjim godinama života, o čemu svjedoči i pismo što mi ga je pisao prošle godine zahvalivši na poslanom primjerku »Danice«. Tom prilikom podsjetio sam ga na sliku njegova bosanskog fratra koju je bio svojedobno poklonio mojemu ocu i koja na najizrazitiji način reprezentira njegove likovne preokupacije i umjetnička nadahnuća: »ujaci« u prirodi i molitvi, bosanske blage jeseni u zalazu sunca, klasovi žita i lišće drveća, sjene i oblaci u daljinama i visinama. Taj fratar pratio me je od prvog djetinjstva i bio svjedok svih događaja u našemu stanu u nekadanjoj jeronimskoj kući. On će ostati i trajna uspomena na plemeniti lik Gabrijela Jurkića.

Jurkić se rodio u Livnu 24. III 1886. Školovao se u Sarajevu, Zagrebu i Beču. Među njegovim profesorima valja istaknuti Belu Čikoša, Klementa Crnčića, Alojza Deluga i Kazimira Pohvalskog. Nakon prve izložbe u Sarajevu izlagao je u mnogim gradovima u zemlji i inozemstvu. Mnogima su još u sjećanju njegova druga samostalna izložba u Zagrebu pod naslovom »Zima« (226 izložaka) i treća samostalna izložba pod naslovom »Večeri« (128 izložaka). Nakon toga sudjelovao je u svim značajnijim likovnim manifesta-

cijama u domovini. Predstavljen je svojim radovima u brojnim galerijama, a najbogatija zbirka njegovih slika nalazi se u samostanu Gorici, posljednjem obitavalištu obitelji Jurkić. Religiozni motivi dominiraju u njegovu likovnom stvaralaštvu. U Gorici je ostao i njegov raspeti Krist, obasjan suncem, a u samostanskoj crkvi u Krševu nalazi se velika oltarna slika sv. Katarine. Stvarao je neumorno dok nije izgubio vid. Ostavši bez vida i ljubljene žene Štefe, proveo je posljednje dane života u spremanju na vječnost i na ponovni susret, moleći i razmišljajući u tišini franjevačkog samostana.

Radovan Grgec

Vijesti

4. IV. 1974. održano je u prostorijama HKD sv. Ćirila i Metoda književno veče na kojemu su čitali svoje pjesme članovi Društva prof. **Tomislav Prpić i gđa Mira Preisler.**

9. V 1974. bilo je savjetovanje s roditeljima o suvremenim oblicima kateheze također u prostorijama Društva.

16. V 1974. održano je književno veče na kojemu su **prof. Josip Berka** i vlč. **Mirko Validžić** govorili o temi »Književnost i odgoj«.

30. V 1974. održana je u prostorijama Društva, na Trgu kralja Tomislava 21, redovita godišnja skupština HKD sv. Ćirila i Metoda. Otvorio ju je predsjednik preč. Nikola Soldo, koji je pozdravio prisutne članove te komemorirao članove i suradnike koji su umrli u razdoblju od prošle skupštine (Đuro Gračanin, Jordan Kuničić, Gabrijel Jurkić, Hela Znidarčić, Gabrijel Đurak, Franjo Grundler, Ante Kuharić, Mate Blašković i Frano Kovačević).

Glavni urednik Društva prof. Radovan Grgec podnio je zatim u ime upravnog odbora izvještaj o izdavačkoj djelatnosti i izdavačkom planu, a upravitelj prof. Stjepan Krčmar izvještaj o financijskoj djelatnosti i financijskom planu. Skupština je obaviještena o izboru novih članova radnika (M. Božić, I. Ćuk, M. Ježić, A. Brajković, M. Petranović, T. Macan, S. Džalto, V. Mikulčić, J. Potlimbrzović, A. Jovanovac i J. Velebit). U diskusiji nakon izvještaja sudjelovao je velik broj prisutnih članova radnika, među kojima i zagrebački biskup dr. Josip Lach. Izvještaj nadzornog odbora pročitao je S. Soldo.

Zatim je izabran novi upravni odbor u koji su ušli: Nikola Soldo, Stjepan Hosu, Stjepan Krčmar, Radovan Grgec, Stanko Novina, Stanko Tenšek, Ante Miličić, Vlado Horvat, Stjepan Pačarić, Stanko Dominić, Gracijan Biršić, Juraj Kolarić, Ljiljana Matković, Adalebert Rebić i Ante Šimunić. U nadzorni odbor ušli su S. Soldo, Ć. Ćurlin i R. Šubić, a Đ. Pukec i M. Živković kao zamjenici.

6. VI 1974. govorio je na književnom večeru **dr. Vojmil Rabadan o Marku Maruliću povodom 450-godišnjice njegove smrti.**

SADRŽAJ

M. V.: Eugen Kumičić — naš suvremenik 1
Radovan Grgec: K vrhu, Oko srne 7
Tomislav Antunović: Susret u tuđini 9
Antonius Stephany: Vječni krug u životu 19
August Đarmati: Tajna, U noći 28
Enver Čolaković: Htio bih, Mali oglasi, Noge, Imao sam 29
Ante Jakšić: Razgovor ugodni u restauraciji provincijske postaje, Samo je tišina velika 31
Josip Riječanin: Ruke jedne matere 32
Bratoubica 33
Kamilo Križanić: Đuro Sudeta kao učenik zagrebačkih srednjih škola . . . 36
S. Marija od Presv. Srca: »Taj san u slapu« 40
Arsenij Arkadjevič Goleniščev-Kutuzov: Između četiri zida, U ljudstvu ne prepozna mene, Završio je bučni dan, Uzalud, Na rijeci, Elegija 49

Nova imena

Vinko Gajčević: Povratak, Poziv na igru, Zidovi, Biti suza skamenjena, Elegija sedma 53
Ružica Etinger: Krivudava rijeka, To je moj put, Praznina 54

Kazalište

Darija Juravić: Tjedan slovenske drame 74 56

Izložbe

Smiljan Velebit: Od Bonnarda do Soulagesa 57
S. D.: Izložba slika i skulptura umjetničke kolonije Primošten 59

Knjige

Željko Ivanković: Osvrt na pjesme Janka Bubala 60
Radovan Grgec: Jean Guitton, Katolicizam 62
Enver Čolaković: Jedinstvena antologija 62
Josip Berka: Franjo Kuharić, Hodajmo u istini 66
Jo-Ri: Frane Franić, Putovi dijaloga 68
Ri-jos: Ivo Balentović, Gole priče 72
Željko Beršek: Jedinstvena knjiga o čovjeku 74
Dr. Đ. K.: Ljubomir Maraković, Vila Slovinka 74

In memoriam

Radovan Grgec: Gabrijel Jurkić (1886—1974) 75
Vijesti 76

UPRAVO IZAŠLO

JEAN GUITTON

KATOLICIZAM

Sažeti prikaz katoličkoga vjerovanja i pogleda na svijet
iz pera poznatoga francuskog filozofa

Preveo **Radovan Grgec**

Opremio **Josip Bifel**

Cijena 20 d.

Narudžbe prima izdavač

HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21